

GEBELİKTE MADDE KULLANIMININ İNSAN HAKLARI AÇISINDAN DEĞERLENDİRİLMESİ

Dilan ÇİÇEK
211128107

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Disiplinlerarası İnsan Hakları Anabilim Dalı
İnsan Hakları Tezli Yüksek Lisans Programı
Danışman: Doç. Dr. Bergen COŞKUN ÖZÜAYDIN

İstanbul
T.C. Maltepe Üniversitesi
Lisansüstü Eğitim Enstitüsü
Ağustos, 2024

GEBELİKTE MADDE KULLANIMININ İNSAN HAKLARI AÇISINDAN DEĞERLENDİRİLMESİ

Dilan ÇİÇEK

211128107

ORCID: 0009-0001-9733-9590

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Disiplinlerarası İnsan Hakları Anabilim Dalı

İnsan Hakları Tezli Yüksek Lisans Programı

Danışman: Doç. Dr. Bergen COŞKUN ÖZÜAYDIN

İstanbul

T.C. Maltepe Üniversitesi

Lisansüstü Eğitim Enstitüsü

Ağustos, 2024

JÜRİ VE ENSTİTÜ ONAYI

DİLAN ÇİÇEK'in "Gebelikte Madde Kullanımının İnsan Hakları Açısından Değerlendirilmesi" başlıklı tezi 12.08.2024 tarihinde aşağıdaki jüri tarafından değerlendirilerek "Maltepe Üniversitesi Lisansüstü Eğitim ve Öğretim Yönetmeliği" nin ilgili maddeleri uyarınca Disiplinlerarası İnsan Hakları Anabilim Dalı Yüksek Lisans/Doktora/Sanatta Yeterlik tezi oy birliğiyle/oy çokluğuyla, başarılı/başarısız olarak kabul edilmiştir.

	Unvanı, Adı ve Soyadı	İmza
Üye (Tez Danışmanı)	Doç. Dr. Bergen COŞKUN ÖZÜAYDIN Maltepe Üniversitesi	.....
Üye	Prof. Dr. İoanna Kuçuradi Maltepe Üniversitesi	.....
Üye	Doç. Dr. Özge YÜCEL DERİCİLER Özyeğin Üniversitesi	.....

Enstitü Müdürü

ETİK İLKE VE KURALLARA UYUM BEYANI

Bu belge, Yükseköğretim Kurulu tarafından 19.01.2021 tarihli “Lisansüstü Tezlerin Elektronik Ortamda Toplanması, Düzenlenmesi ve Erişime Açılmasına İlişkin Yönerge” ile bildirilen 6698 Sayılı Kişisel Verilerin Korunması Kanunu kapsamında gizlenmiştir.

TEŞEKKÜR

Bu tezi yazarken katkıları, yaklaşımı ve desteklerinden dolayı sayın hocam, Doç. Dr. Bergen COŞKUN ÖZÜAYDIN' a, süreçteki manevi desteği sebebiyle kıymetli eşim Oktay ÇİÇEK' e, süreçte beni hiç yormaması sebebiyle doğacak kızım Lena' ya ve İnsan Hakları Yüksek Lisans eğitimim süresince, insan olma bilincimin gelişmesine katkı sağlayan değerli hocam Prof. Dr. İoanna KUÇURADI ve diğer tüm bölüm hocalarıma sonsuz teşekkürlerimi sunarım.

Dilan ÇİÇEK

Ağustos, 2024

ÖZET

GEBELİKTE MADDE KULLANIMININ İNSAN HAKLARI AÇISINDAN DEĞERLENDİRİLMESİ

Dilan Çiçek

Yüksek Lisans Tezi

Disiplinlerarası İnsan Hakları Anabilim Dalı Adı

İnsan Hakları Tezli Yüksek Lisans Programı

Danışman: Doç. Dr. Bergen Coşkun Özüaydın

Maltepe Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, 2024

Madde kullanımı ve bağımlılığı günümüzde gittikçe yaygınlaşan kişilere doğrudan ve dolaylı olarak birçok zarar veren bir halk sağlığı sorunudur. Anne karnındaki bebeğin annenin vücuduna aldığı hemen her şeyden olumlu ve olumsuz olarak etkilendiği de göz önüne alındığında, gebelikte madde kullanımının anne karnındaki bebek için de oldukça olumsuz etkileri olan bir eylem olduğu aşîkardır.

Bu tezin amacı, gebelikte madde kullanımının, anne karnındaki bebeğin sadece insan olması dolayısıyla sahip olduğu yaşama hakkı, sağlık hakkı ve dolaylı olarak diğer temel haklarını da ihlal eden bir eylem olduğunu ifade etmek, anne karnındaki bebeğin insan onuruna layık bir yaşama sahip olma ilkesine verdiği zarara dikkat çekmek ve anne ve anne karnındaki bebeğin insan ve sağlık odaklı yaklaşımlarla desteklenerek anne karnındaki bebeğin yaşayabileceği hak ihlallerinin giderilebilmesine dair çeşitli yaklaşım ve uygulamalara dikkat çekmek, aynı zamanda konu ile ilgili öneriler sunmaktır.

Anahtar Sözcükler: İnsan Hakları, Çocuk Hakları, Bireysel Tercih Hakkı, Kişisel Dokunulmazlık

ABSTRACT

EVALUATION OF SUBSTANCE ABUSE DURING PREGNANCY IN TERMS OF HUMAN RIGHTS

Dilan Çiçek

Master Thesis

Department of Interdisciplinary Human Rights

Master of Arts in Human Rights With Thesis Programme

Thesis Advisor: Assoc. Prof. Dr. Bergen Coşkun Özüaydın

Maltepe University Graduate School, 2024

The use of substances and addiction is a public health issue that is increasingly widespread today, directly and indirectly causing harm to many individuals. Considering that the fetus is affected positively and negatively by almost everything the mother's body receives, it is evident that substance use during pregnancy is an action that can have significantly negative effects on the unborn baby.

The aim of this thesis is to assert the substance abuse during pregnancy is an action that neglects not only the right to life and health of the unborn child, simply by virtue of being human, but also indirectly disregards its other fundamental rights. It aims to draw attention to the harm inflicted upon the unborn child's dignity by emphasizing its entitlement to a life worthy of human dignity. Furthermore, the thesis highlights various approaches and practices aimed at addressing and rectifying violations of rights that the unborn child may experience, supported by human and health- focused approaches for both the mother and the fetus, while also providing recommendations on the subject.

Keywords: Human Rights, Child Rights, Personal Preferential Right, Personal Immunity

İÇİNDEKİLER

JÜRİ VE ENSTİTÜ ONAYI	ii
ETİK İLKE VE KURALLARA UYUM BEYANI	iii
TEŞEKKÜR.....	iv
ÖZET	v
ABSTRACT.....	vi
İÇİNDEKİLER	vii
TABLolar LİSTESİ.....	x
ŞEKİLLER LİSTESİ	xi
KISALTMALAR.....	xii
1. GİRİŞ	1
1.1 Problem.....	1
1.2 Amaç.....	2
1.3 Önem.....	2
1.4 Tanımlar.....	3
2. İNSAN HAKLARI	5
2.1 İnsan Onuru ve Hakları.....	5
2.2 İnsan Hakları Olarak Çocuk Hakları	13
3.MADDE BAĞIMLILIĞI ve GEBELİK.....	19
3.1 Madde Bağımlılığı Nedir?	19
3.2 Madde Bağımlılığının Oluşum Süreci	21
3.3 Madde Kullanımı ve Bağımlılığı Nedenleri	28
3.3.1 Maddeden kaynaklı nedenler	28
3.3.2 Kişisel özelliklerden kaynaklı sebepler	28

3.3.3 Çevresel faktörler.....	35
3.4 Dünya’ da Madde Kullanım Oranları	40
3.5 Madde Bağımlılığına Sebep Olan Maddeler ve Vücuttaki Etkileri.....	45
3.5.1 Alkol tipi bağımlılık.....	46
3.5.2 Morfin tipi bağımlılık	49
3.5.3 Esrar tipi bağımlılık	50
3.5.4 Barbitürat tipi bağımlılık	50
3.5.5 Tütün tipi bağımlılık	51
3.5.6 Amfetamin tipi bağımlılık	51
3.5.7 Kokain tipi bağımlılık.....	52
3.5.8 Halüsinojen tipi bağımlılık	52
3.5.9 Khat tipi bağımlılık.....	53
3.5.10 Uçucu solvent tipi bağımlılık.....	53
3.6 Gebelik ve Madde Bağımlılığı.....	54
3.6.1 Gebelik nedir?	54
3.6.2 Gebelik ve madde bağımlılığı ilişkisi	54
3.6.2.1 Gebelikte alkol kullanımı.....	54
3.6.2.2 Gebelikte sigara kullanımı	56
3.6.2.3 Gebelikte uyuşturucu madde kullanımı	59
4.GEBELİKTE MADDE KULLANIMININ İNSAN HAKLARI BAĞLAMINDA ELE ALINMASI.....	61
SONUÇ ve ÖNERİLER	72

KAYNAKÇA.....	75
ÖZ GEÇMİŞ.....	86

TABLÖLER LİSTESİ

Tablo 1 Düzce Üniversitesi Orman Fakültesi' ndeki Öğrencilerin Sigaraya Başlama nedenleri	31

ŞEKİLLER LİSTESİ

Şekil 1. Bağımlılık Döngüsü	25
Şekil 2. YEŞİLAY’ a Göre Bağımlılık Döngüsü	26
Şekil 3. Bağımlılık Oluşumundaki İki Dönem	27
Şekil 4. Türkiye’ de Cinsiyete Göre Tütün Kullanımının Yıllara Göre Dağılımı	42
Şekil 5. 2020 Yılı Kadın ve Erkekler Sigara İçme Oranları	43
Şekil 6. 1865-2015 Yılları Arası Yetişkin Başına Günlük Sigara Satışı	44
Şekil 7. 2019 Yılında Dünya Üzerindeki Ölümlerin Risk Faktörlerine Göre Dağılımı	48
Şekil 8. Alkol Bağımlılığı ve Alkol Kötüye Kullanımı İçin Bir Risk Faktörü Olarak Ruh Sağlığı	49
Şekil 9. Fetal Alkol Sendromlu Bir Bebek	56

KISALTMALAR

ABD	: Amerika Birleşik Devletleri
AMATEM	: Alkol ve Uyuşturucu Madde Bağımlıları Tedavi ve Araştırma Merkezi
CAPTA	: Çocuk İstismarını Önleme ve Tedavi Yasası
DSÖ	: Dünya Sağlık Örgütü
EUROSTAT	: Avrupa İstatistik Ofisi
IHME	: Washington Üniversitesi Sağlık Ölçümleri ve Değerlendirme Enstitüsü
KOKGB	: Karşıt Olma Karşıt Gelme Bozukluğu
TCK	: Türk Ceza Kanunu
TDK	: Türk Dil Kurumu
UNICEF	: Birleşmiş Milletler Uluslararası Çocuklara Acil Yardım Fonu
UNODC	: Birleşmiş Milletler Uluslararası Uyuşturucu ve Suç Ofisi

1. GİRİŞ

1.1 Problem

Madde kullanımı, günümüzde sayısı giderek artmakta olan ve kişiyi fizyolojik, mental ve birçok açıdan olumsuz yönde etkileyen, bireyin sosyal işlevselliğine zarar veren bir yönelimdir. Madde bağımlılığı, “vücudun işlevlerini olumsuz yönde etkileyen maddelerin kullanılması, bundan dolayı zarar görüldüğü hâlde bu maddelerin kullanımının bırakılamamasıdır” (YEŞİLAY, 2024). Kimi tanımlara göre madde bağımlılığı bir hastalıktır. Gebelik ise çocuğun gelişimi açısından oldukça önemli bir süreçtir. Bebek dış dünyaya hazırlanmak için annesinin vücuduna aldığı olumlu ve olumsuz maddelerle tam iyi olma halini sağlamaya çalışır. Bu sebeple gebelikte madde kullanımı hem anneyi hem de anne karnındaki bebeği olumsuz etkileyen bir eylem olarak tanımlanabilir.

Anne karnındaki bebeğin de bir insanın sadece insan olması dolayısıyla sahip olduğu temel insan haklarına sahip olduğu düşünülmektedir. Gebelikte madde kullanımı ise anne karnındaki bebeğin yaşama hakkını, sağlık hakkını ve diğer temel insan haklarını da dolaylı olarak olumsuz etkileyen bir süreçtir. Yapılan kimi araştırmalara göre gebelikte madde kullanımı ölü doğuma kadar neden olabilecek ağır etkilere sahiptir. Bu sebeple gebelikte madde kullanımı çok temel bir hak olan yaşam hakkını bebeğin elinden alabilmektedir. Bunun yanı sıra doğumsal birçok anomaliye de neden olan gebelikte madde kullanımı, anne karnındaki bebeğin daha anne karnında, kişilerin sağlıklı ve genel iyi olma halini destekleyen ve temel insan haklarından olan sağlık hakkının ihlal edilmesine sebep olmaktadır. Yine benzer şekilde gebelikte madde kullanımı, anne karnındaki bebekte çeşitli nörogelişimsel sorunlara sebep olabilmektedir. Bu, çocukların özellikle eğitim çağına geldiklerinde yaşadıkları öğrenme güçlüğüne ve davranışsal sorunlara, sosyal uyum sorunlarına sebebiyet verebilmekte ve akran zorbalığı gibi çeşitli durumlara maruz kalabilme ihtimalini arttırarak dolaylı olarak da olsa temel insan haklarından olan eğitim hakkına erişim olanağını etkileyebilmektedir.

Madde kullanımının anne karnındaki bebeğe verdiği zararlar bu kadar açık olmasına rağmen konu, gebenin “ bireysel tercih hakkı, kişi özgürlüğü ve dokunulmazlığı”

sebebiyle uygulama ve işleyişler için limitli bir alana sahiptir. Anne karnındaki bebeğin hakkının korunması adına adım atılması için yeterli düzeyde insan hakkı bilgisi gerekmektedir. Özellikle ülkemiz özelinde konu ile ilgili literatür taraması yapıldığında, konunun sadece ‘‘gebelikte alkol ve sigara bağımlılığı’’ ile sınırlı kaldığı görülmektedir. Gebelikte uyuşturucu madde kullanımına dair ise, ülkemizde madde bağımlılığı sayısının her geçen gün ciddi oranlarda artmasına rağmen, oldukça sınırlı sayıda çalışmanın yapıldığı görülmüştür. Tüm bu çalışmaların ise genel olarak sağlık alanı ile sınırlı kaldığı gözlemlenmiş ve insan hakları bağlamında yapılan bir araştırmaya rastlanmamıştır. Aynı zamanda gebelikte madde kullanımına dikkat çeken veya gebelikte madde kullanım oranını azaltmaya dair ülkemizde uygulanan spesifik bir uygulamaya da rastlanmamıştır.

Tüm bunlar göz önüne alındığında gebelikte madde kullanımının günümüzde oldukça önemli yere sahip bir halk sağlığı ve insan hakları sorunu olduğu açıktır. Bu çalışmanın ele aldığı konu da, gebelikte madde kullanımı nedeniyle anne karnındaki bebeğin yaşadığı veya yaşama ihtimali bulunan temel insan hakları ihlalidir.

1.2 Amaç

Bu araştırmanın temel amacı, öncelikle gebelikte madde kullanımının, anne karnındaki bebeğin sadece insan olması dolayısıyla sahip olduğu yaşama hakkını, sağlık hakkını ve dolaylı olarak diğer temel haklarını da ihlal eden bir eylem olduğunu ifade etmektir. Ayrıca madde kullanımının anne karnındaki bebeğin insan onuruna layık bir yaşama sahip olmasına engel olabileceğini göstermek ve hem annenin hem de anne karnındaki bebeğin, insan ve sağlık odaklı yaklaşımlarla desteklenerek anne karnındaki bebeğin yaşayabileceği hak ihlallerinin giderilebilmesine dair çeşitli yaklaşım ve uygulamalara dikkat çekmek ve konu ile ilgili öneriler sunmaktır.

1.3 Önem

Birleşmiş Milletler tarafından 20 Kasım 1989 tarihinde ilan edilen Çocuk Hakları Sözleşmesi bütün dünyada en çok kabul gören sözleşmelerden biri olmasına rağmen, bugün hala çocuk hak ihlallerinin önüne geçilememiştir. Bunun pek çok sebebi olmakla birlikte çocuklarla ilgili bazı temel noktaların gözden kaçırılması, bu sebeplerin içinde en önemlilerindendir. Her ne kadar İnsan Hakları Evrensel Bildirgesi’nin birinci maddesinde

“Bütün insanlar özgür, onur ve haklar bakımından eşit doğarlar” ifadesi yer almakta ve haklar doğumdan itibaren başlatılmış olsa da, daha doğmadan anne karnında maruz kalınan kimi durumlar, bu tezin konusu olan gebelikte madde kullanımı da, çocukların haklarının daha doğmadan ihlal edilmesine neden olmaktadır. Bu çalışma, gebelikte madde kullanımının bir insan hakları ihlali olarak değerlendirilmesi gerektiğini tartışması ve bu sayede gözden kaçırılan bir hak ihlaline vurgu yapması açısından önemlidir.

1.4 Tanımlar

İnsan Hakkı: Bütün insanların sadece insan olmaları dolayısı ile sahip oldukları haklardır (İnanç ve Yazıcı, 2018, s. 134).

İnsan Onuru: İnsanın nesnel değerinin öznel karşılığıdır (Kuçuradi, 2022, s. 72).

Çocuk Hakları: Çocuğun yetiştirilme, bakım ve korunmaya muhtaç olmasından ve aynı zamanda çocuğun bir insan olmasından kaynaklanan haklardır (Dirican, 2018, s. 48).

Kişî Dokunulmazlığı: Kişinin kendi rızası olmadan vücut bütünlüğüne dokunulamamasıdır.

Sağlık Hakkı: Kişilerin sağlık hizmetlerinden eşit şekilde yararlanmasını sağlayan, sağlık hizmetlerinden yoksun bırakılmamasını güvence altına alan ve kişilerin sağlıklı ve iyi olma halini destekleyen temel bir insan hakkıdır.

Yaşama Hakkı: İnsan olarak var olmak ve insan onuruna yaraşır şekilde kendini ifade etmek, insan onuruna uygun şekilde var oluşu geliştirme olanağı, yeteneğidir (Savcı, 1982, s. 22-23).

Gebelik: Fetüsün bir kadının rahminde geliştiği dönemi tanımlamak için kullanılan vücutta fiziksel hormonal, psikolojik değişikliklerin olduğu ve son adet tarihinden doğuma kadar yaklaşık 40 hafta veya 9 aydan biraz daha uzun bir dönemi kapsayan kadın hayatının normal bir parçasıdır (National Institutes of Health [NIH], 2024; Köken ve Yılmaz, 2007, s. 385).

Madde Bağımlılığı: İlaç niteliğine sahip bir maddenin beyni etkilemesinden kaynaklanan, maddenin keyif verici etkilerini duyumsamak veya yokluğundan

kaynaklanan huzursuzluktan sakınmak için devamlı veya periyodik olarak madde alma arzusu ve bazı davranış bozukluklarıyla karakterize bir beyin hastalığıdır (Uzbay, 2015, s. 3).

2. İNSAN HAKLARI

2.1 İnsan Onuru ve Hakları

İnsan onuru ve insan hakları, günümüze kadar birçok düşünür tarafından ele alınan ve köklerinin eski uygarlıklara kadar uzandığı düşünülen oldukça eski bir tarihe sahip olan kavramlardır. İnsan onuru kavramı ise özellikle İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra, insan haklarının üzerine inşa edildiği bir kavram halini almıştır (Bulut, 2008, s. 1).

Kelime anlamlarına bakıldığında ise insan hakları kavramını dünyanın her yerindeki tüm insanları şiddetli siyasi, hukuki ve sosyal istismarlardan korumayı amaçlayan normlar olarak tanımlamak mümkündür (Nickel ve Etinson, 2024) ve bu haklar, bütün insanların, yalnızca insan olmalarından dolayı sahip oldukları haklardır (İnanç ve Yazıcı, 2018, s. 134).

Kökeni Fransızca da “*honneur*” kelimesine dayanan onur kavramı ise TDK'ya göre insanın kendisine duyduğu saygıdır (TDK, 2024). Fransızcada *dignite*, Almancada *würde*, İngilizcede *dignity* sözcükleriyle ifade edilen onur kelimesi, Latince değerli, saygın anlamına gelen *dignus* kelimesinin bu değere layık manasındaki karşılığı *dignitas* sözcüğünden türetilmiştir. *Dignitas* kelimesi ise itibar, şeref, namus anlamlarında kullanılırdı (Kuru, 2017, s. 3).

İnsan onuru kavramının ele alınış sürecinde bakıldığında ise bu konuda çok sayıda farklı düşünce ve yaklaşımın bulunduğu söylenebilir. Birçok düşünürün yaklaşımı göz önüne alındığında, insan onurunun “muamele etme” ilkeleri olduğunu söylemek mümkündür. Örneğin Kuçuradi'ye göre, insan onuruna başkasının yapıp ettikleriyle değil kendi yapıp etmelerimiz ile zarar veririz. Çünkü bir şeyi yapıp yapmama iradesine sahip olan bizleriz. Bu sav ile insan haklarının etik yönü arasında bağlantı kurmak mümkündür (Kuçuradi, 2022, s. 69). Ancak onur kelimesinin bazı kavramlardan ayırt edilmesi gereklidir. Şeref bu kavramlardan biridir. Şeref, bir kişinin farz edilen değerine ya da değerine işaret eden bir kavramdır. Aradaki fark, şeref kavramı bir kişinin farz edilen değerine ya da değerine gösterilen saygıyı dile getirirken, insan onuru kavramı insan yapısına ilişkin bilgiden oluşmaktadır (Kuçuradi, 2022, s. 73). Kuçuradi bu durumu, işkence gören Iraklı bir

tutuklunun bir duvar önünde çıplak durmaktansa, kendisine elektrik verilmesini tercih ettiğini, çünkü elektrik verilmesinin onun namusuna/şerefine dokunmadığını, ancak bir duvarın önünde çıplak durmanın namusuna/şerefine dokunduğunu ifade etmesiyle örneklendirmiştir. Yapmadıklarımızla ve yapıp ettiklerimizle insan onurunu biz koruyabilirken şerefendirilmek başkalarına bağlıdır. Örnekte de belirtildiği gibi bir kişiyi istemediği bir duruma sokarak biz kendi insan onurumuza zarar veririz. Şerefendirilmek ise başkalarına bağlıdır ve eğer kişi etik değer bilgisine sahip değilse onurlu olmayanları da şerefendirebilir (Kuçuradi, 2022, s. 74).

Gurur ise onur kavramı ile karıştırılan bir diğer kavramdır. Onur, bir kişinin ona yalnızca kendisinin zarar verebileceği bir kavramdır. Ancak gurur, kişinin kendisi ile olan ilişkisine bağlıdır ve kişiye dolaylı ya da doğrudan bir şekilde, kendi imgesine uygun davranıldığında yaşanan bir duygudur. Bir kişiye onu aşağılamak için bir davranışta bulunulduğunda, o kişi bu aşağılanma hissini yaşamayabilir, fakat kendi imgesine uygun olmayan bir muameleye maruz kaldığında kişi gururu incinmiş hissedebilir (Kuçuradi, 2022, s. 74-75).

Benzer bir şekilde Konfüçyüsçülük’ te insan onuru çok önemli bir rol oynar. Konfüçyüsçülüğe göre onursuz bir hayat, yaşanmaya değer bir hayat değildir. Konfüçyüsçü yaklaşımda insan kaderin veya talihin getirdiği tehlikeler ve zorluklara rağmen karakterini ve dengesini korumalıdır, aynı zamanda bu yaklaşıma göre insanların diğer insanların onurlarına saygı gösterecek şekilde davranma görevi vardır. Ancak Konfüçyüsçülük’te insan onuru devredilemez olarak düşünülmemektedir. Bir kişi cesareten yoksun olduğunda ve korkaklık ve hatta kişisel çıkar uğruna ilkelerine aykırı davrandığında onurunu kaybeder (Düwell, 2014, s. 181).

Ancak İnsan Hakları Evrensel Bildirgesi gibi hukuki belgelerde ise “insan onuru” kavramı daha çok “muamele edilme” ilkeleri olarak görülmektedir. Örneğin, bildirgenin başlangıç kısmında, “insanlık ailesinin bütün üyelerinin doğal yapısındaki onuru” ifadesi ile onurun doğuştan gelen bir insanlık özelliği olduğu ve “ Birleşmiş Milletler halklarının, Birleşmiş Milletler Kuruluş Belgesinde, temel insan haklarına, kişinin onuruna ve değerine, erkekler ile kadınların hak eşitliğine olan inançlarını teyit ettiklerini ve daha geniş özgürlük içinde toplumsal gelişme ve daha iyi bir yaşam düzeyini sağlamaya kararlı olduklarını ” ifade ile de herkes için geçerli bir onur eşitliğinden

bahsedildiğini söylemek mümkündür. Yine benzer şekilde anayasamızın 17. maddesinde de “Kimseye işkence ve eziyet yapılamaz, kimse insan haysiyetiyle bağdaşmayan bir cezaya veya muameleye tabi tutulamaz.” ifadesi de “insan onuru” kavramının bir “muamele etme” kavramı değil “muamele edilme” kavramı olduğunu ifade etmektedir.

İnsan hakları ve insan onuru kavramlarının tarihsel gelişimine ayrıntılı olarak bakıldığında, önce Eski Yunan Dönemi karşımıza çıkmaktadır. Eski Yunan’da polisleri (şehir devlet) oluşturan insanların birbirlerine sıkı sıkıya bağlı yaşamış ve faaliyetlerini bu yapıya hizmet için uygulamışlardır. Bu nedenle başlangıçta polis, kişiyi kendisine bağlayan bir yapı izlenimi verse de ayrıntılı olarak bakıldığında durumun ilk görünümünden farklı olduğu söylemek mümkün olabilmektedir. Çünkü, polislerdeki “yasanın üstün olma anlayışı” bu yapıları baskıcı bir yapı olmaktan çıkarmış ve insan değerine vurgu yapan bir konuma getirmiştir. Aynı zamanda, Eski Yunanda, Helenistik okulların, bilhassa Epikürcü ve Stoacı Okulun siteye bağlı insan anlayışı yerine insan odaklı bir anlayışı önceledikleri görülmektedir (Bulut, 2008, s. 3).

Epikürcü okul, Antik Yunan’da Epiküros tarafından kurulan ve genel amacı insanın nasıl mutlu olacağını göstermek olan bir felsefe okuludur. Bu bağlamda da hazzı ön plana çıkarırlar. Epikürcü okul insanı en yüce değer olarak görerek insanı onurlandıracak başka bir varlığın olmadığını söyler ve insanı kendi başına bir amaç olarak sayar (Bulut, 2008, s. 4). Epiküros da insanın mutluluğu kendi içinde araması gerektiğini, insanlar arasında herhangi bir fark olmadığını ve bu nedenle yabancı kişilerin de aynı özden geldiğini bu sebeple onların siyasi ve medeni haklara sahip olması gerektiğini söylemiştir (Kuru, 2017, s. 11).

Stoacılık ise insan onurunun kurucu unsuru olarak özellikle rasyonellik üzerinde durmuştur. Çünkü insan, aklı aracılığıyla doğaya göre yaşayabilen, yani erdemli bir hayat yaşayabilen tek canlıdır. İnsan aklı her şeyi yöneten ilahi aklı paylaşır ve bu şekilde doğa yasasını bilebilir. Bu nedenle erdem mümkündür. Romalı Stoacı filozofların, insanın asli ve evrensel değerini belirtmek için haysiyet (*dignitas*) terimini kullanan ilk kişiler olduğunu söylemek mümkün olabilir. Örneğin Cicero bunu açık bir şekilde, tüm insanların ortak rasyonel doğayı paylaşmak gibi basit bir olguyla sahip olduğu mükemmellik ve saygınlığa atıfta bulunmak için kullanmıştır (Have ve Gordijn, 2014, s. 46).

Roma’da insan onuruna bakıldığında, bu dönemde özellikle Cicero’nun öne çıktığı görülebilir. Cicero, insanların hayvanlardan üstün yapıda olduklarını ve farklı olarak onura sahip olduklarını, hayvanların ise içgüdüleri ile hareket eden varlıklar olmasına karşın insanların akla sahip olduklarını ifade etmiştir. Cicero’ya göre onur, insanın doğasına ilişkin bir kavramdır. Aynı zamanda onur, insanın sosyal konumu ile de ilişkilidir. Buradaki onur, vatandaşların kamu gücü ile ilgilidir ve kamu görevine hazır olma, gerekli sorumluluk bilincine sahip olarak bu görevin yerine getirilmesi anlamındadır. Hukuk toplumunun temelini de bu insanların doğal olarak onura sahip olması oluşturur (Kuru, 2017, s. 12).

Ortaçağ’da insan onuruna bakıldığında ise, bu çağda dinsel düşüncesinde etkili olmasıyla birlikte insan onuru kavramının teolojinin ilgi alanına girmiş olduğu görülmektedir (Bulut, 2008, s. 6). Hristiyanlık inancına bakıldığında, bu dönemde insanın Tanrı’nın sureti ve benzerliği olduğu şeklindeki İncil doktrini, ataerkil modeller temelinde çok farklı şekillerde yorumlanmış ve geliştirilmiştir. Çok sayıda yazar, insanın Tanrı’ya benzerliğinin her şeyden önce rasyonel doğasına dayandığını düşünmektedir. Canterburyli Anselm’de, kişinin kendi bilgisi ile Tanrı bilgisi arasındaki bir orantılılık olduğu fikrini ileri sürmüştür. Ona göre insanlar kendilerini ne kadar iyi tanırsa, Tanrı’yı da o kadar iyi tanırlar. Augustinus da, insanın onurunu özel bir anlamda ortaya koyan bu ilişkiyi daha önce defalarca vurgulamıştır. *Soliloquia*’nın ünlü bir pasajında da, bu yaklaşımı ifade eden ve bir kişi kendini tanısaydı, Tanrı’yı da tanıyacağı anlamına gelen *'noverim me, noverim te'* (kendimi bileyim, seni bileyim) yazmaktadır (Düwell, 2014, s. 65).

Hristiyanlıkta öne çıkan isimlerden olan Papa I. Leo’ya göre ise Hristiyanlar, onuru vaftiz yolu ile elde ederler. Aynı zamanda insanların Tanrı’nın bir benzeri olarak yaratılmış olması onların onura sahip olmaları için yeterlidir. İslamiyet inancına göre ise insan, sorumluluk bilincine sahip olması sebebiyle onurlu bir varlık olarak kabul edilmektedir (Kuru, 2017, s. 15). İslamda insanın, yaratıkların en şerefli olanı olarak tanımlanması insana verilen değeri yansıtır. Ancak bu değer insanın kazandığı bir değer değildir. İnsan bu niteliği Allah’ın kulu olması ile kazanmıştır. Bu bağlamda insanın Allah’ın isteklerine uygun davrandığı her davranış ona haysiyet kazandırır (Bulut, 2008, s. 7-8). Bu dönemdeki düşünürler insan onuru kavramının gelişmesine önemli katkılarda

bulunmuşlarsa da, konuyu genel olarak, yaşanan toplumunda etkisi ile birlikte, erkek egemen bir bakış açısı ile ele almışlardır ve bu sebeple eleştirilmişlerdir (Düwell, 2014, s. 70).

Aydınlanma çağı, önceki çağların aksine insan hakları ve insan onurunun önemsendiği ve vurgulandığı bir dönemdir. Montesquieu, Voltaire, David Hume, Jean-Jacques Rousseau, Adam Smith, Immanuel Kant gibi filozofların düşünceleri ve fikirleriyle katkı sağladığı bu dönemde (Cartwright, 2024) eşitlik, adalet, özgürlük gibi fikirler önemlidir. Bu dönemde bireye değer verme eğilimi ve bireyin özerkliği ön plana çıkmıştır (Usta, 2018, s. 78). Aydınlanma çağında, önceki dönemlerde insanlık onurunu "yüksek statü" olarak tanımlamasına bir değişiklik getirerek, bu özelliğin yalnızca sosyal hiyerarşilerde üstün konumları olan kişilere özgü bir özellik olarak kabul edilmesini sorgulayarak bir değişiklik getirdiğine odaklanır. Örneğin, Fransız Devrimi, aristokratik "onurları" ortadan kaldırmıştır. Önceleri sadece bir kişi için uygun görülen modern hukuk ve siyaset genelleştirmiştir (Gilabert, 2019, s. 114).

İnsan hakları ve insan onuru kavramları yakın geçmişte de pek çok düşünür tarafından İmanuel Kant, John Locke, Jean-Jacques Rousseau, Hannah Arendt konumuzla ilgisinde ülkemizde Ioanna Kuçuradi gibi pek çok düşünür tarafından ele alınmıştır.

Kant' a göre insanlar özgür iradeye sahip olarak doğanın geri kalanı üzerinde ayrıcalığa sahiptir. Bu özgürlük "Kategorik imperatif" olarak görünen ahlaki yasayla kati bir şekilde bağlantılıdır. Kant' a göre sadece insan ahlaklı olma kapasitesine sahiptir. İnsan onuru da yalnızca insanoğlunun sahip olduğu bu ahlaklı olma yeteneğine bağlıdır (Sensen, 2011, s. 81-82). Kant için "Kategorik imperatif" ahlakın üstün prensibidir. Maksimleri evrenselleştirmeyi ve bu şekilde de diğerlerine saygı duymayı emreder. Burada önemli olan Kategorik İmperatif' in taleplerini farklı bir amaç içinde değil de sadece doğru olduğu için takip etmektir (Sensen, 2011, s. 81). Böylece insan onuru korunmuş olur. Alman hukukçu Dürig'de benzer şekilde insanın bilinç, akıl ve öz irade ile donatıldığını ve bir obje gibi alçaltılmasının insan onurunun ihmal edilmesi olacağını belirtir (Kuru, 2017, s. 5).

Rousseau, insanı insan yapan ana şeyin duygulardan ziyade insan aklı olduğunu söyler (Öztürk, 2018, s. 195). Jean- Jacques Rousseau' ya göre özgürlüğe ve akla yalnızca insan

sahip olduğu için seçme veya dışarıdan gelen dürtüleri reddetme kapasitesine sahip olan da yalnızca insandır. Rousseau'ya göre insan aklı, insan eyleminde önemli bir rol oynar çünkü onunla insan, düşünme ve hareket etme kapasitesini geliştirmek ve düzeltmek için kendi duruş noktasını veya konumunu eleştirebilir. İnsanın kapasitesini geliştirmek onun yaşamını korumak için çok önemlidir ve onurunun en önemli parçasıdır (Kusmaryanto, 2021, s. 2).

Rousseau'ya göre onur, insanlığa daima atfedilebilecek bir statü değildir. Bir bireyin buna sahip olup olmaması, yaşadığı toplumun türüne bağlıdır. Dolayısıyla, bir birey asla tamamen özgür olmadığı için, kendi özgün onuruna uygun şekilde yaşaması da mümkün olmamaktadır. Çünkü bir toplumun içinde doğarız ve çoğu toplum gibi içine doğduğumuz bu toplumun da hala reforma ihtiyacı vardır. O reform olmadığı sürece, gerçeklik nadir bir erdem olacaktır. Bunlar, 18. yüzyılın sonundan beri insanlık onuru ve doğal haklar üzerine yapılan tartışmanın bir parçası olan Rousseau'nun teorisindeki yenilikçi yönlerdir (Düwell, 2014, s. 125). Yani, Rousseau'ya göre insan doğadan uzaklaştıkça doğuştan gelen özgür yapısından da uzaklaşır ve bu durumda insan onuruna yaraşır bir şekilde yaşaması da mümkün olmamaktadır.

John Locke' un doğa yasasının kaynağı, insan doğasıdır. Doğa yasasının hem ahlaki hem de hukuki yanı olduğu varsayılır. “Doğa durumunu yöneten, herkesi zorlayan bir doğa yasası vardır” ifadesi, hukuki kısma vurgu yaparken aklın “*Bize, bütün insanlığa, herkes eşit ve özgür olduğundan, hiç kimsenin başkasının yaşamına, sağlığına, özgürlüğüne ya da sahip olduklarına zarar vermemesi gerektiğini öğretir,*” ve “*Doğa yasasının uygulanması her insanın kendi elindedir.*” ifadeleriyle de ahlaki yanına vurgu yapılır. Bu bağlamda başkalarının haklarına zarar vermemek bir gerekliliktir. Ancak bu gereklilik yazılı olarak bulunmaz, doğa yasası doğuştandır (Kılıç, 2015, s. 106). İnsan doğa yasasından uzaklaştıkça dolaylı olarak insan onuruna da aykırı hareket etmektedir.

Hannah Arendt ise her insanın milliyeti ve dininden bağımsız olarak korunması gerektiği fikir ve yaklaşımından hareketle “haklara sahip olma hakkı” tezini öne sürmüştür. Arendt, soyut, boş ve çatışma anında işlevsel olmaması sebebiyle insan haklarına klasik yaklaşımının eleştirilmesi gerektiğini düşünmüştür. Arendt'e göre insanlar konuşarak ve eylemde bulunarak kim olduklarını ve karakterlerinin, kişiliklerinin biricikliğini ortaya koyarlar. Bu eylem kamusal siyasal bir alan ortaya çıkarır ve eylemin olanaklı kılınması

ve bu kamusal alanın korunması onurlu bir yaşamın korunması için gereklidir. Çünkü “tiranın özelliği zalimliği değil, asıl olan kamusal siyasi alanın yok edilmesidir.” Arendt, aynı zamanda insan hakları bildirgelerinin, insan hakları konusundaki esas problem olduğunu ve bu bildirgelerin uygulanma şansının olmadığını ifade eder. Arendt’e göre insanlar doğuştan eşit değil eşitsizdir. Bir gruba sahip olmamız sebebiyle eşit olmamız insan hakkı değil vatandaşlık haklarıdır ve bu haklar grup içindeki üyeler için geçerlidir. Kişinin bu gruptan ayrılması durumunda bu haklar artık geçerli olmayacaktır. Bu nedenle Arendt’e göre insan hakları daha sağlam bir temel sahip olmalıdır. Arendt bu bağlamda kendi tezini ortaya atıp insan haklarını “haklara sahip olma hakkı” ifade etmiştir. Bu tezin temeli ise insanların milliyetlerinden, dinlerinden bağımsız olarak korunması gerektiğidir. Bu tez aynı zamanda tüm insanların aynı toplumun üyeleri olduğu ve bu topluma ait olduğu tezini de içermektedir ve bu sebeple insanlar insan onuruna hak kazanır (aktaran Heper, 2022, s. 652-655).

İoanna Kuçuradi’ye göre ise insan hakları, bir fikir, insan aklının ürettiği bir düşüncedir. Kuçuradi’ye göre insanlar insan oldukları için insan olmanın yapısal olanaklarını gerçekleştirebilecek bir şekilde muamele görmelidirler. Ancak hayatta birçok insan birbirlerine bu şekilde muamele etmemektedirler. Kuçuradi bu ifadeyi İnsan Hakları Evrensel Bildirgesi’ nin 1. maddesiyle bağlantılı olarak ele alır. İnsan Hakları Evrensel Bildirgesi’nin 1. maddesinde “*bütün insanlar özgür, onur ve haklar bakımından eşit doğar. Akıl ve vicdanla donatılmışlardır ve birbirlerine kardeşlik anlayışıyla davranmalıdırlar.*” yazmaktadır (Kuçuradi, 2022, s. 70-71). İlgili maddeye göre insanlar, haklar ve onur bakımından eşittir, çünkü vicdan ve akılla donatılmışlardır, bu nedenle de birbirlerine kardeşçe davranmalıdırlar. Bu ifadeye göre insan haklarının aynı zamanda eylem ilkeleri olduğu sonucuna da varılabilir. İnsanlar birbirlerine kardeşlik anlayışı ile davranmalıdır. Ancak nasıl? Kuçuradi, 1. Maddeden sonra gelen 28 maddeyi “nasıl” ı belirleme girişimi olarak tanımlar. Aynı zamanda İnsan Hakları Evrensel Bildirgesi ve benzeri diğer uluslararası belgeler de evrensel normlar ortaya koymayı hedef edinir ki kişiler insan olmanın yapısal olanaklarını gerçekleştirebilsinler (Kuçuradi, 2022, s. 70-71).

Kuçuradi’ye göre, tek tek insan hakları, insan onurunun pratikte gerektirdikleridir. İnsanlara gösterilmesi gereken ve insanların başkalarına göstermesi gereken muameleyi

ifade eden etik ilkelerdir. İnsanın değeri ise, insanın tür olarak diğer canlı varlıklar arasındaki özel yeridir. Bu yerin özel olmasını sağlayan ise insanın insan olması nedeniyle sahip olduğu ve yapısal olanaklarını da kapsayan özelliklerdir. Yani insan hakları insanın değerini oluşturan ve olanaklarının gerçekleştirilmesini sağlayan nesnel koşullara ilişkin taleplerdir (Kuçuradi, 2022, s. 72).

Kuçuradi' ye göre insan onuru ise insanın nesnel değerinin öznel karşılığıdır ve insan onuru insanın değerinin insan türünün olanaklarının ve yapısal özellikleri ve bu olanak ve özellikler dolayısıyla ona evrendeki yerini sağlayan tarihteki başarılarının bilgisinden oluşur. Bu bilgi her insana, bu değer farkında olmayanlara da bu değere uygun olarak muamele etmeyi gerektirir. Bir insan olduğumuzun bilincine varmamız ve aynı zamanda insan kimliğimizin farkında olmamızı sağlayan da yine bu bilgidir (Kuçuradi, 2022, s. 72).

İoanna Kuçuradi' ye göre ise insan onuruna, kendi onurumuza, bize yapılanlarla değil kendi yaptıklarımızla zarar veririz. Çünkü sorumlu olduğumuz şey kendi davranışlarımızdır, başkalarının davranışları değil. Yapmak ya da yapmamak seçeneği bizim elimizdedir. Bu durum başka insanlarla ilişkilerimizde de benzer şekildedir. Yaptığımız eylem başkasına yönelik olsa dahi yapan kişi biz olduğumuz için insan onurunun gerektirdiği gibi eylemde bulunmak aslında kendimizle ilişkimizin bir neticesidir (Kuçuradi, 2022, s. 70).

Kuçuradi aynı zamanda insan haklarını, insan onuruyla, insanın bazı yapısal olanaklarının değerinin bilgisi ile ilgili olduğunu ifade etmiştir. Bu bilgi ise insan hakları normlarının ortaya çıkmasında etkilidir. İnsan hakları böyle normlar oldukları için evrensel etik normlardır. İnsan hakları evrensel etik normlar oldukları için sosyal/kültürel normlardan ayırt edilmelidir. Bu sebeple açık bir şekilde anlaşılmış insan hakları, pozitif hukukun ortaya çıkmasında ana öncülleri oluşturmalıdır. Çünkü bu haklar insanların insanca bir yaşam sürebilmelerinin ve yapısal olanaklarının gerçekleştirilmesinin koşullarını ifade etmektedir (Kuçuradi, 2022, s. 75).

Genel olarak bakıldığında insan haklarının tüm insanların insan olmaları dolayısıyla sahip olduğu haklar olduğu söylenebilir. Zamanla birçok belge ile de korunma altına alınmaya çalışılan bu haklar üzerine farklı görüş ve yaklaşımlar olsa da genel olarak insan

haklarının aynı zamanda insan onurunu da ifade eden haklar olduğunu söylemek mümkündür.

2.2 İnsan Hakları Olarak Çocuk Hakları

Çocuk kavramı içinde yer aldığı topluma göre şekillenen, tarih boyunca farklı şekillerde ve yaklaşımlarla ele alınan, çoğu zamanda içinde bulunduğu dönemin özelliklerini yansıtan bir kavramdır.

Postman çocuğu, özel korunma biçimleri ve bakıma ihtiyaç duyan, henüz herhangi bir yetenek ve mesleki tecrübeye sahip olmayan, 18 yaşına kadar uzanan insan grubu olarak ifade eder (Atatanır, 2022, s. 206). Türk Dil Kurumu çocuğu, bebeklik ile erginlik arasındaki gelişme döneminde bulunan oğlan veya kız, yavru, bala, uşak, velet olarak tanımlamıştır (TDK, 2024). Çocuk Haklarına Dair Sözleşme ise çocuğu, çocuğa uygulanabilecek olan kanuna göre daha erken yaşta reşit olma durumu hariç, on sekiz yaşına kadar her insan çocuk sayılır olarak tanımlamıştır (United Nations International Children's Emergency Fund [UNICEF], 2024).

İnsan hakları, insanların insan olmaları nedeniyle belirli bir şekilde muamele görmeleri gerekirken belirli bir şekilde de muamele etmelerini gerektirir. Bütün insanlar haklar bakımından eşittir. İnsan haklarının bir parçası olan çocuk hakları, çocukların ayrıcalıklı konumda olmasından ya da çocukların özel haklara sahip olmasından değil, onların gelişimlerinden ötürü bazı kendine has gereksinimlerinin olabileceği düşüncesi ile ayrıca ‘‘çocuk hakları’’ olarak belirtilmektedir. Çocuk hakları, çocuğun yetiştirilme, bakım ve korunmaya muhtaç olmasından ve aynı zamanda çocuğun da bir insan olmasından kaynaklanan haklardır (Dirican, 2018, s. 48).

İnsan hakları olarak çocuk hakları, çocuğu insan olarak korur ve insan hakkı olarak çocuk hakları da temel insan haklarından ve güvencelerden oluşur. Çocuk hakları, yaşam hakkı, ayrımcılık yapmama ilkesi, köleliğe, işkenceye ve kötü muameleye karşı korunma, eğitim hakkı, insana yaraşır bir yaşam standardı hakkı, sağlık hakkı vb. güvenceleri tanır (Humanium, 2024a).

Çocuk haklarının bir hak olarak değerlendirilmesinin temelleri oldukça eskidir. Kökenleri oldukça eski dönemlere dayanan bu süreç zamanla insan olma bilincinin gelişmesi ve

insan hakları kavramının yaygın olarak kullanılmasıyla günümüze kadar uzanan süreçte hukuki olarak da kendisine yer bulan bir kavram haline gelmiştir.

Tarihsel gelişimlerine bakıldığında, çocuk hakları kavramının gelişimini, Sanayi öncesi dönem, sanayi dönemi ve 20. yüzyılın ortasından günümüze olmak üzere üç dönemde ele almak mümkündür (Kosher, Ben-Arieh ve Hendelsman, 2016, s. 9).

Sanayi Dönemi Öncesi: 16. yüzyıldan önce çocukluk ayrı bir dönem sayılmakta ve çocuklar küçük yetişkinler olarak kabul edilmekteydi Aynı zamanda çocuklar yasal ve toplumsal olarak ebeveynlerinin malı olarak görülmekte ve kendi statüleri ve hakları olan insanlar olarak görülmemekteydi (Kosher vd., 2016, s. 9).

Örneğin Roma hukukuna bakıldığında, bu dönemdeki çocuk ile ilgili uygulamalar ve düzenlemeler, aile kültürünün devamının önemli olması açısından daha çok ebeveynlerinin yararına olacak şekilde olduğu görülmektedir. Çocuk, babasının isteği doğrultusunda çalıştırılır, cezalandırılır ve öldürülebilirdi. Bu dönemde çocuğa daha çok iş gücü olarak bakılmaktaydı (Dirican, 2018, s. 44).

Bu süreç, genellikle çocukların ebeveynlerinin kişisel mülkiyeti veya uzantısı olarak kabul edilmesiyle 19. yüzyılın ilk çeyreğine kadar devam etmiştir. Bu dönemde yetişkinlerin çocuklarla yakın ilişkiler içinde olması beklenmemekteydi ve özellikle çoğu istenmeyen çocuklar olan bu çocuklar olumsuz ebeveyn-çocuk ilişkileri içerisinde ciddi ihmal ve istismar ile karşı karşıya kalabilmekteydiler. Çocukların toplumdaki kötü durumları ise onların ihmal ve istismar edildiği, köle olarak satıldığı ve toplumun gözünde görünmez olduğu bir durum yaratmıştır (Hart, 1991).

Çocuk işçiliği kavramı da yine sanayi öncesi dönemde yaygın bir olguydu ve çocuklar tüm dünyada ekonomik sistemin önemli bir parçası olarak görünmekteydi (Hart, 1991). 19. yüzyıla kadar altı yaşın üzerindeki çocuklar genç yetişkinler sayılmakta ve bu nedenle yeteneklerine göre topluma katkıda bulunmaları beklenmekteydi. Bu nedenle çocuklar genel olarak yaklaşık 7 yaşlarından itibaren hem yetişkinlerin hem de çocukların yaşadığı iş dünyasına yavaş yavaş adım atmaya başlamışlardır. Eğitim, okul, tehlikelere karşı korunma ve özel haklar kavramları ise ya çok nadirdi ya da hiç yoktu (Kosher vd., 2016, s. 10).

Sanayi Dönemi (19. Yüzyıldan 20. Yüzyılın Ortalarına Kadar): 20. yüzyılın başlarında yaşanan teknolojik ve sosyoekonomik değişiklikler çocukluğun kavramsallaştırılmasında da önemli değişimlere yol açmıştır. Bu dönemde çocukların göç, sanayileşme ve kentleşme koşulları nedeniyle tehlike altında olduğu düşünülüyordu ve bu durum çocukların korunması ve onlara hak tanınması fikrinin ortaya çıkmasına neden olmuştur.

Çocuk haklarındaki temel gelişme ise endüstriyel çocuk işçiliğiyle bağlantılı olarak ortaya çıkmıştır. Çocukların artık tüm Batı dünyasında savunmasız bir grup olarak kabul edilmesiyle birlikte çocuk işçiliği artık toplumsal bir sorun olarak görülmeye başlamıştır. Çocuklar tehlikeli koşullar altında çalışmakta ve yalnızca fiziksel ve yaşamı tehdit eden risklerle değil, aynı zamanda manevi zarar görme riski altındaydılar. Fabrika işi, nemli, yetersiz havalandırılan bir işyerinde günde on altı saat çalışan yedi yaşındaki çocuklar için fiziksel olarak yorucuydu ve fiziksel ceza yaygındı (Kosher vd., 2016, s. 10). Özellikle henüz beş yaşındaki çocuklar, vücutlarının küçük ve dar olması sebebiyle, dar havalandırma bacalarının açılıp kapanmasında çalıştırılırdı (Cartwright, 2023). Örneğin İngiltere’de bu durum o kadar yaygındı ki, Charles Dickens gibi yazarlar durumun vahametini dikkat çekmek için bu durumu eserlerine de taşımıştır.

Çocuk işçiliği reform hareketi ise çocuk işçilerin sanayileşmenin savunmasız kurbanları olduğu görüşüne dayanan bir reform hareketidir. 19. yüzyılda çocuk işçiliğine karşı ve çocukların okulla gitmesini destekleyen bu hareket, düşüncede önemli bir değişim olarak karşımıza çıkmış ve çocukluk kavramında ve çocuk haklarının formüle edilmesinde önemli bir dönüşümün gerçekleşmesine yardımcı olmuştur. Çocuk işçiliği reformu hareketi, çocukluğun sosyal anlamı hakkında kamusal bir tartışma başlatıp özellikle çocukların belki de hiç çalışmaması gerektiği ve onların fiziksel, ahlaki, entelektüel ve farklı bir çocukluk yaşama hakkına sahip olduğu radikal reformun kapısını açmıştır (Kosher vd., 2016; Alaimo, 2002, s. 10).

19. yüzyılda çocuk işçiliğini kontrol eden yasalar ve evrensel eğitimin başlatılması, çocukların korunmasının gerekliliğini kabul etmiş ve onların haklara sahip olduğunu kabul etmiştir. Yavaş yavaş okul işin yerini aldıkça ve düzenli eğitim zorunlu hale geldikçe çocukların yeri ve rolüne yönelik tutumlar da değişmiştir (Kosher vd., 2016; Hill ve Aldgate, 1996, s. 11).

Bu konuda ilk yasal düzenlemeler Sanayi Devrimi'nin de başladığı İngiltere'de ortaya çıkmıştır. İlk olarak madenlerde ucuz iş gücü olarak ağır şartlar altında çalıştırılan çocuklar için yapılan bu düzenlemeler, İngiliz Parlamentosu'nun 1831 yılında çıkardığı yasa ile "9-21 yaşındaki çocukların çalıştırılmasının yasaklanması", 1842 yılında ise "kadınların ve 10 yaş altı çocukların maden ocaklarında çalıştırılmasının yasaklanması" şeklinde uygulanmıştır (İnan, 1979; aktaran Atatanır, 2022, s. 212).

19. yüzyıl aynı zamanda "çocuk kurtarma" dönemi olarak kabul edilmektedir. Bu dönemde çocuklar yavaş yavaş bir mülk olarak değil, ayrı bir sınıf olarak görülmeye başlanmıştır. Çocukların ekonomik değerden başka bir şeye sahip olmadığı anlayışı değişmeye başlamış ve bu anlayışın yerini çocukların benzersiz bir grup olduğu ve bu grubun maruz kaldığı çeşitli tehlikelerden korunma ve bakımının toplumun sorumluluğunda olduğu anlayışı almıştır (Hart, 1991).

Bu dönemdeki bir diğer değişiklik ise çocukların ebeveynlerinin istismar ve ihmalinden korunmasıdır. Bu bağlamda 1889'da hem Fransa hem de Büyük Britanya, ebeveynlerinin neden olduğu durumlar da dahil olmak üzere çocukların tehlikeye atılmasına karşı yasalar çıkarmıştır. Devlet, profesyonelleriyle birlikte çocuk haklarının garantörü olup çocuğun korunma hakkı, devletin hizmetlerin sağlanmasından sorumlu olduğu, çocuğun çeşitli türde hizmetlere erişme hakkının doğmasına yol açmıştır. Sağlık, bakım, barınma, oyun alanları, çalışma özgürlüğü ve devlet okullarına erişim çocuk haklarının unsurları olarak ortaya çıkmıştır (Kosher vd., 2016; Alaimo, 2002, s. 11).

19. yüzyılın ortalarında Fransa'da çocuklara özel koruma sağlanması ve "küçüklerin haklarının" aşamalı olarak geliştirilmesine olanak sağlanması fikri ortaya çıkmıştır. 1841'den itibaren kanunlar çocukları işyerinde korumaya başlamış ve 1881'den beri Fransız yasaları çocukların eğitim görme hakkı yasalarda yer almıştır (Humanium, 2024b). Ancak 1. Dünya Savaşı'nın çıkması ile bu dönemdeki çocuk haklarına dair gelişmeler kesintiye uğramıştır (Atatanır, 2022, s. 213).

20. yüzyıl ise birçok ülkede çocuklara ilişkin mevzuatın uygulamaya konulduğu dönem olmuştur. Bu uygulamalar sıklıkla çocuk işçiliği ve eğitimle bağlantılı olarak gündeme getirilmiş aynı zamanda yetimlere ve diğer yoksul çocuklara karşı kamusal sorumluluğun kabulü için de kullanılmıştır. Yüzyıllar boyunca göz ardı edildikten, görmezden

gelindikten, manipüle edildikten ve “nesne” olarak görüldükten sonra, çocuklara nihayet yasal olarak “kişi” olarak tanınma hakkı verilmiştir (Kosher vd., 2016; Cohen, 2002, s 12).

1919 yılında Milletler Cemiyeti’nin yayımladığı Çocuk Hakları Bildirgesi, Türkiye’ nin de 1931 tarihinde imzaladığı, 1924 yılında kabul edilen ve bu alandaki ilk belge olarak kabul edilen Cenevre Çocuk Hakları Bildirgesi, 1959 yılında yayımlanan Birleşmiş Milletler Teşkilatı Genel Kurulunca kabul edilen Çocuk Hakları Bildirisi de bu döneme ait önemli gelişmelerdendir.

20. Yüzyılın Ortasından Günümüze Kadar Olan Dönem: 20. yüzyılın ilk yarısı boyunca çocuk hakları kavramı hâlâ çocuğun zarardan korunma hakkı ile okul ve sağlık hizmetleri gibi belirli temel haklara erişim hakkını bünyesinde barındırmaktaydı. 20. yüzyılın ikinci yarısında ise çocuk haklarına ilişkin düşünce bazında gözle görülür bir değişiklik meydana gelmiştir. Bu değişiklikte birlikte yalnızca çocukların korunması veya bakım haklarıyla ilgili konulardan çocukların kendi kaderini tayin etme veya kendini ifade etme haklarıyla ilgili konulara geçilmiştir. Çocukların katılım haklarına ilişkin artan bu farkındalık, çocuklara ve ergenlere kendi yaşamlarını ve gelişimlerini etkileyen kararlarda daha fazla özerklik verilmesine yönelik küresel bir harekete yol açmıştır. Bu yeni yaklaşım, çocukların ebeveynlerinin ya da devletin malı olmadığı, yetişkinlerle aynı hakların çoğuna sahip olan tüzel kişiler olduğu iddiasına dayanmaktadır (Kosher vd., 2016; Ruck ve Horn, 2008, s. 14). Bu bağlamda 20 Kasım 1989 tarihinde BM Genel Kurulu tarafından kabul edilen “Çocuk Haklarına Dair Sözleşme” ise çocuk haklarının uluslararası düzeyde kabul edilmesi açısından önemli bir dönüm noktası olarak kabul edilmektedir.

Bütün bu gelişmelere bakıldığında çocukların durumunun, çocuk haklarının çeşitli ülkeler ve hükümetleri tarafından uygulanıyor olmasıyla beraber her zamankinden çok daha iyi bir durumda olduğu söylenebilmektedir.

Çocuk hakları birçok düşünür ve filozofun da üzerinde düşündüğü, fikir belirttiği, tanımladığı veya tanımlaya çalıştığı bir konudur. Özellikle bu alanda en öne çıkan isimlerden biri olan Rousseau, bu konuyu Emile adlı eserinde ele almıştır. Rousseau bu kitabında, çocukları doğaya yakın olma ve özgürlük ile karakterize edilen mutlu bir

çocukluk yaşama hakkına sahip olduklarını ifade etmiş ve çocukluğu, hayatın kaygısız, mutlu ve masum bir dönemi olarak görmüştür (Kosher vd., 2016, s. 13). 5 kısımdan oluşan kitapta, her bir kısım çocuğun yetişkin olma sürecindeki farklı evrelere göre oluşturulmuştur. İlk kısım, doğumdan 2 yaşa kadar olan dönemi, ikinci kısım 2-12 yaş aralığını, üçüncü kısım 12-15 yaş arası gençlik dönemini, dördüncü kısım, 15-20 yaş arası geç ergenlik dönemini, son kısım ise evlilik ve bilgelik yaşı olan 20-25 yaş arasını anlatmaktadır. Aynı zamanda Rousseau, bu evreleri ifade ederken insanın yaradılış itibarıyla iyi olduğunu ancak doğasından uzaklaşması ile toplum tarafından yozlaştığını ifade etmektedir (Murteza, 2023, s. 685-686).

Rousseau'nun Romantizm akımı öncesi kabul edilen fikirleri sonraki dönemlerde çocukların masumiyeti temasını ele alan Romantizm akımı tarafından desteklenmiştir. Romantizm akımı temsilcileri çocukluğu hayatın en güzel kısmı olarak ifade etmiş ve çocuğa saflık ve masumiyet vasıflarını atfetmişlerdir. Coleridge ve Wordsworth gibi İngiliz Romantizm akımı şairleri çocukları toplum tarafından yavaş yavaş yozlaştırılan masumlar olarak görmüşlerdir. Burada ironik olan ise çocukluğun bu şekilde idealleştirilmesi, çocukların sömürülmesini teşvik eden ilk sanayi toplumlarının ortaya çıkışıyla aynı zamana denk gelmesidir. Bununla birlikte, Rousseau'dan türetilen Romantizm akımı çocukluk anlayışı, çocuk haklarının gelişmesine büyük katkıda bulunmuştur (Kosher vd., 2016, s. 13).

Bütün bu gelişimler ve yaklaşımları insan hakkı olarak çocuk haklarının gelişiminde, çocuğun sadece temel ihtiyaçlarının giderilmesi gereken bir varlık olduğu bakış açısından uzaklaşılmasında ve Çocuk Hakları Evrensel Bildirgesinde de yer aldığı üzere, yetişkinler gibi insanlık ailesinin bir üyesi olan çocukların da eşit ve devredilmez haklarının ve doğal yapısındaki onurunun, insan haklarının korunması gerekliliğinin, her türlü sıfatı (din, dil, toplumsal köken vb.) da geride bırakarak dünya üzerindeki her çocuğa eşit haklar tanınmasına olanak sağlayan günümüz bakış açısının gelişimine ve belki de yakın gelecekte bu hakların dünya üzerinde her topluluk ve ülkedeki çocuklara da uygulanabilirliğinin artması ve gelişmesine katkı sağlamıştır.

3.MADDE BAĞIMLILIĞI ve GEBELİK

3.1 Madde Bağımlılığı Nedir?

Madde kullanımı ve bağımlılığı, dünya üzerinde gittikçe yaygınlaşan bir sorundur. Yapılan birçok araştırma da göstermektedir ki yıllar içerisinde madde kullanım oranları ciddi şekilde artmıştır. Madde kullanımı ve bağımlılığının doğrudan ve/veya dolaylı olarak kişilere zarar veren ve kişilerin sağlığını tehdit eden bir halk sağlığı sorunu olduğu söylenebilmektedir. Madde bağımlılığı sorununu daha iyi anlamak için madde kullanımı ve bağımlılığı gibi bazı kavramlara açıklık getirmek faydalı olacaktır.

DSÖ' ne göre, canlının içine aldığı ve canlının fonksiyonlarından bir veya birkaçı üzerinde değişim sağlayabilecek, normal sağlıklılık durumunun devamını sağlamak için gerekli olandan fazla etkide bulunan her şey “madde” olarak tanımlanmaktadır (Derin, Okudan ve Aşıcıoğlu, 2021, s. 119). Madde kullanımı ise kişilerde yarattığı hoşnutluk etkisi nedeniyle herhangi bir bağımlılık yapıcı maddenin kullanılmasıdır (Uzbay, 2015, s. 1). Bağımlılık yapan maddeler ise genel itibariyle alkol, sigara, uyuşturucu olarak sayılabilir. Fakat bir maddenin uyuşturucu madde olarak sayılması için birtakım özelliklerin olması gereklidir.

Bir maddenin uyuşturucu madde sayılması için:

- Zehirleyici bir etkisi olması,
- Yatıştırıcı ve uyuşturucu etkisi olması,
- Keyif verici bir özelliğinin olması,
- Gittikçe artan miktarda kullanılmasına ihtiyaç duyulması,
- Kullanılması halinde alışkanlık doğurması ve kesilmesi sonucu kriz oluşması,
- Milletlerarası sözleşmelerde belirtilmesi gerekir (Akbulut, 1997, s. 114).

Bir maddenin uyuşturucu madde sayılması için o maddenin kişide bağımlılık yaratması önemli bir etkidir. Aynı zamanda o maddenin sarhoş edici, keyif verici ve uyarı olup olmaması, kişinin muhakeme yetisini ortadan kaldırıp kaldırmamasına bakılarak karar verilmektedir.

Bu etkenlerin yanı sıra bir maddenin uyuşturucu madde olarak tanımlanması için,

- Uluslararası anlaşmalara bağlı olan listelere böyle bir maddenin belirtilmiş olması,
- Belirtilen maddenin toksik bir etkisinin bulunması,
- Gittikçe artan oranlarda kullanmak için bir eğilimin var olması,
- Maddenin kullanılması halinde psikolojik, fiziki veya iki şekilde de bağımlılık yapması, maddenin kullanımının bırakılması durumunda ise yoksunluk belirtilerinin ortaya çıkması gereklidir (Gökler ve Koçak, 2008, s. 90).

Bağımlılık kavramı için ise farklı tanımlar yapılmakla birlikte Yeşilay' a göre bağımlılık, kişinin kullandığı bir madde, alkol, nesne veya yaptığı bir davranış üzerinde kontrolünü kaybetmesidir. Kontrolsüzce kullanılan her madde ya da gerçekleştirilen her davranış ise bağımlılık oluşturma riski taşır. Kişiler hayatta madde, alkol, sigara, kumar, teknoloji, herhangi bir eşya veya davranış gibi birçok şeye karşı bağımlı olabilir (YEŞİLAY, 2024a). Bağımlılığı felsefi olarak değerlendiren Gökalp ise bağımlılığı niteleyen bazı özellikleri belirlemiştir.

- Herhangi bir nesne ya da kişiye duyulan güçlü bir fizyolojik, duygusal ve psikolojik bir bağımlılık durumunun olması,
- Mevcut ya da olası zararlarına rağmen bağımlılığın güçlü bir şekilde sürdürülmesi
- Davranışın kontrol edilememesi sonucu tekrarlanması (Gökalp, 2017, s. 60).

DSM 5 Tanı Ölçütleri' ne göre ise bağımlılık varlığından söz edebilmek için aşağıdaki kriterlerin en az ikisinin son bir yıl içerisinde var olması ve klinik olarak belirli bir probleme ve işlevsellikte azalmaya sebebiyet vermesi gereklidir. Bu kriterler ise şunlardır:

- Tasarladığından daha uzun süreli kullanım
- Geçmişte başarısız bırakma girişimleri
- Zamanının çoğunu madde bulmak ve kullanmak için ayırma
- Madde kullanmak için kendisini zorlanmış hissetmek ya da madde kullanımı için büyük bir istek duyma
- Olumsuz etkilerine ve zarar görmesine rağmen kullanmaya devam etme
- Madde kullanımı sonucu sorumluluklarını yerine getirememe

- Madde kullanımı sebebiyle kişisel, sosyal, mesleki ve sosyal etkinliklerin azalması veya bu etkinliklerin tamamen bırakılması
- Tehlikeli olabilecek durumlarda dahi madde kullanma isteği
- Birtakım psikolojik veya fizyolojik sorunların ortaya çıkmasına ya da artmasına rağmen madde kullanımına devam etme
- Tolerans (kullanılan madde miktarının yeterli gelmemesi sebebiyle giderek artırılması)
- Yoksunluk (Aktürk, Bozdoğan, Çuhacı, Ögel, Şimşek ve Tokluoğlu, 2019, s. 67; YEŞİLAY, 2024a).

Madde bağımlılığı ise literatürde birçok kişi tarafından ele alınmış ve tanımlanmış bir kavramdır. Madde bağımlılığı, ilaç niteliğine sahip bir maddenin beyni etkilemesinden kaynaklanan, maddenin keyif verici etkilerini duyumsamak veya yokluğundan kaynaklanan huzursuzluktan sakınmak için devamlı veya periyodik olarak madde alma arzusu ve bazı davranış bozukluklarıyla karakterize bir beyin hastalığı olarak tanımlanabilir (Uzbay, 2015, s. 3). Madde bağımlılığı aynı zamanda maddenin amacı dışında kullanılmasıyla gelişen tolerans sonucu maddenin kullanım dozunun giderek artması, kişide madde kullanmayı bırakması sonucu yoksunluk belirtilerinin ortaya çıkması, kişinin vaktinin büyük bir bölümünü madde arayarak geçirmesi durumudur (Tursun, 2012; Arıkan, 2011; Kandemir, 2012; aktaran Özcan, 2020, s. 6) ve vücudun işlevlerini olumsuz yönde etkileyen maddelerin kullanılması, bundan dolayı zarar görüldüğü hâlde bu maddelerin kullanımının bırakılamamasıdır (YEŞİLAY, 2024b). DSM-IV’ de ise madde bağımlılığının temel özelliği, madde kullanımı sebebiyle ortaya çıkan sorunlara rağmen kişinin madde kullanmaya devam edeceğine dair davranışsal, bilişsel ve fizyolojik belirtiler göstermesidir.

3.2 Madde Bağımlılığının Oluşum Süreci

Madde bağımlılığı bir anda ortaya çıkmamaktadır. Madde bağımlılığı çeşitli aşamalardan oluşur. Aynı zamanda madde bağımlılığının meydana gelmesi herkeste aynı şekilde devam etmeyebilir. Madde kullanan kişi çoğu zaman madde kullanımını kontrol edebileceğini düşünür. Tedavi sonrası madde kullanmaya yeniden başlamış ya da madde kullanmaya yeni başlamış kişiler bu maddeyi ara sıra kullanabilecekleri yeterli iradeye

sahip olduklarını düşünürler. Bu nedenle bağımlı olan kişi bağımlı olduğunun genellikle farkında olmaz. (Aktürk vd., 2019, s. 68).

Kişinin madde kullanmaya başlaması ise madde kullanma düşüncelerinin gelişmesi ile başlar. Kişi bu evrede madde kullanmıyordur ancak madde kullanma düşüncesini benimsemeye başlamıştır ve bu evre “hazırlık evresi ” olarak da tanımlanmaktadır. Madde kullanma düşüncesi daha sonra yerini ilk madde kullanımına bırakmaktadır. Bu kullanım çoğu kez merak veya korku ile birlikte ortaya çıkmaktadır (Aktürk vd., 2019, s. 68). İlk madde kullanımı ise merakın korkuyu yenmesi ile gerçekleşir. Madde bağımlılığı ve kullanımı ile ilgili olarak kişiler ile yapılan görüşmelerde, uyuşturucuyu kullanma nedenleri arasında merak unsurunun oldukça önemli bir etken olduğu ortaya çıkmıştır. Örneğin 1453 kişi ile yapılan uyuşturucu madde konulu görüşmelerden edinilen bilgilere göre yaklaşık %16’ lık bir kesimine denk gelen 231 kullanıcı, engelleyemedikleri merak duygusu sebebiyle uyuşturucu madde denediklerini ifade etmiştir (Bahar, 2018, s. 9).

Madde kullanımının önemli bir ayağı olan “merak” sonucu ilk kullanım ile birlikte kişi, madde kullanımını sürdürür. Bu aşamada kişi, “bağımlı değilim”, “ben bağımlı olmam” gibi inanışlar içerisinde. Bu inanışlarda kişinin madde kullanımını arttırmaktadır. İlerleme evresi ise aslında bağımlılık evresidir. Bu aşamada kişi kullandığı maddenin dozunun kendisine yeterli gelmemesi ile birlikte kullandığı dozu arttırmaktadır. Bu aşamada kişinin bağımlılığının sosyal çevresinde bilinmesi ile birlikte kişi bir takım sosyal sorunlar yaşayabilmektedir. Ancak kişi henüz bağımlı olduğunun tam olarak farkında değildir. Sonraki evre olan “bırakma evresi” nde ise madde kullanımı, kişiye fiziksel, davranışsal ve psikolojik olarak çok zarar vermekte ve kişi bu olumsuz değişikliklerin farkına varıp maddeyi bırakmak istemektedir. Ancak kişi maddeyi bırakmak istese de genel olarak bunu nasıl yapacağını bilmemektedir. Tekrar madde kullanmayı düşünme evresinde ise kişi, kullanmayı bıraktığı bu maddeyi tekrar kullanmayı düşünür. Bu aşamada daha önce madde kullanırken duyduğu hazı anımsayan kişi “nasıl olsa bırakabiliyorum” diyerek tekrar madde kullanmaya başlar. Kişi tekrar başladığı madde kullanımı nedeniyle bir süre sonra tekrar pişman olur. Ancak madde kullanmaya tekrar başladığı için kişi yardım istemekte de zorluk yaşar ve sürecin son evresi olan “tekrar başlama evresi” başlar. Bu aşamada yardım almak konusunda çekinen bağımlı kişi, yardım sağlayacak bir başka kişinin de olmaması ile tekrar eski

bağımlılık durumuna gelir ve yeniden madde bağımlısı olur. Tüm bu aşamalar da bağımlılık oluşumunun aşamalarını oluşturur (Müderrişoğlu, 2008, s. 21).

Kişinin tekrar madde kullanıma başlama dönemi olan relaps ise oldukça kompleks bir süreçtir. Shiffman' a göre relaps ihtimali üç seviyede ele alınacak bir değerlendirme ile yapılmaktadır. Bu üç kategori: uzun süredir var olan ve değişmeyen uzak kişisel faktörleri içeren birinci kategori, zamanla dalgalanma gösteren ancak bunu tercihen yapan arka plan özelliklerinden oluşan ve relaps ihtimaline az çok katkıda bulunan ikinci kategori ve yakın nedenleri içeren, göreceli olarak geçici olan ve bir yüksek risk durumu bağlamında ortaya çıkaran üçüncü kategoridir (Doğruer, 2002, s. 46).

Uzak kişisel faktörler

Buradaki kişisel arka plan özellikleri bireylerin daha da büyük alkol sorunlarına maruz kalmasına ve aynı zamanda relaps olmalarına neden olan davranış kalıplarını göstermelerine sebebiyet verebilir.

- Ailede alkol kullanımı öyküsü
- Alkol kullanımının tipi
- Var olan psikiyatrik bozuklukların doğası ve şiddeti
- Azalmış problem çözme yetisi
- Alkol bağımlılık şiddeti
- Alkol hatırlatıcılarına koşullu tepki

Yakın hazırlayıcı faktörler

Madde kullanan bireydeki kişisel belirleyicileri içeren bu faktörler,

- Yüksek riskli durumlar
- İçsel diyalog ve bilişsel uyanıklık
- Emosyonel durumlar
- Başa çıkma-mizaç kabiliyeti
- Durumsal tepkinin etkin olması
- Hatırlatıcılara koşullu tepki
- Maddeden istenen ve beklenen etkilerin belirgin olması

- Duyulan istek
- Kuru kalma sözü ‘nden oluşmaktadır.

Arka plan faktörleri

Shiffman’ a göre arka plan faktörleri ve uzak kişisel faktörler kişiyi relapsa birlikte hazırlamaktadır. Arka plan faktörleri ise;

- Önemli yaşam olayları
- Devam etmekte olan yaşam güçlüğü
- Günlük yaşam sorunları
- Çevresel ve sosyal destek
- Stresle başa çıkma becerisi
- Kişinin kendine güven duygusu
- Maddenin etkileriyle ilgili beklentiler
- Kişinin kendisini iyileştirmesi için motivasyondur.

Geçiş faktörleri

- Kuru kalmanın ihlali etkisi
- Emosyonel durumlar
- Atıfsal eğilimler
- Onarıcı başa çıkma beceriler
- Kuru kalma durumuna dönme sözüdür (Doğruer, 2002, s. 46).

AMATEM ise bağımlılık aşamalarını Şekil 1’ de şu şekilde sıralamıştır:

Şekil 1. Bağımlılık Döngüsü (Alkol ve Madde Bağımlılığı Tedavi ve Eğitim Merkezi [AMATEM], 2016)

Benzer bir süreç YEŞİLAY tarafından hazırlanan Bağımlılık Döngüsünde’ de karşımıza çıkmaktadır.

Şekil 2’ de de görüldüğü üzere merak ve korkuyla başlayan ilk kullanım, zamanla bir bağımlılığa dönüşür ve kendisini tekrar eder. Bu bağımlılık durumu kullanılan maddeye, kullanım süresine ve sıklığına göre değişse de dopamin hormonunun kullanıma bağlı olarak zarar görmesi ile beynin çalışma işleyişi bozulmaya başlar, bu şekilde de bağımlılık ortaya çıkar. Bu sebeple de bağımlılık bir beyin hastalığı olarak da ele alınabilir (YEŞİLAY, 2024a).

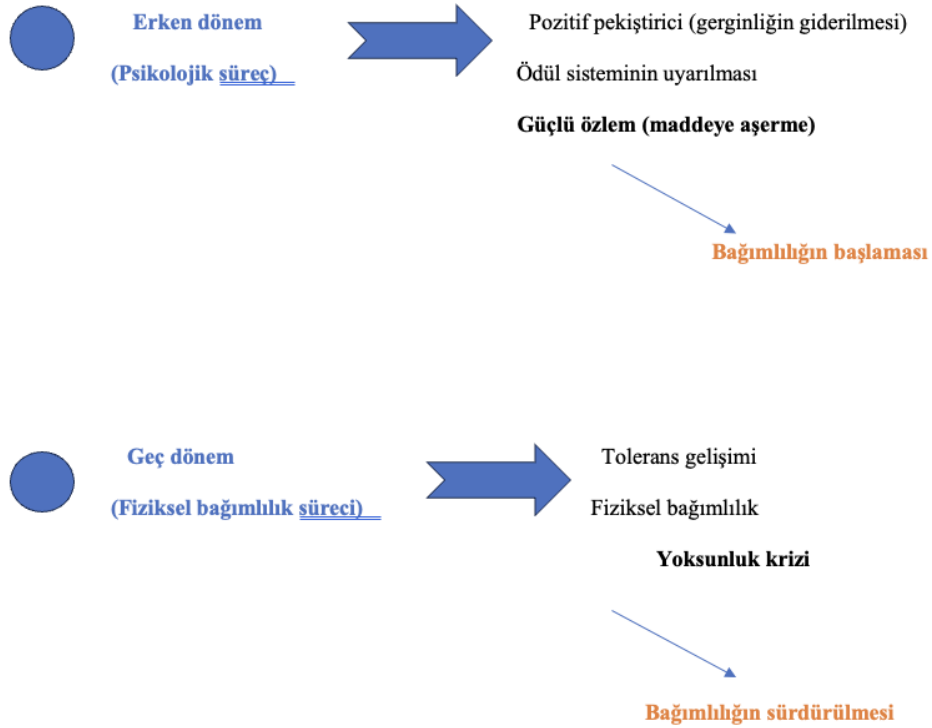
Şekil 2. YEŞİLAY’ a Göre Bağımlılık Döngüsü (YEŞİLAY,2024a)

Eski literatür ve geleneksel kitaplarda ise fiziksel ve psikolojik olmak üzere iki tür bağımlılıktan bahsedilir. Psikolojik bağımlılık, madde kullanımının ilk defa gerçekleştirildiği dönemden sonra madde kullanmaya duyulan özlem ve madde arayışını ifade eder. Fiziksel bağımlılık ise bağımlı olunan maddeyi kullanmayı bıraktıktan sonra yaşanan yoksunluk krizi durumunu ifade eder. Uzbay’ a göre bu ayrım çeşitli sorunlara sebebiyet vermektedir. “*esrar zararsızdır, esrar sigaradan daha zararsızdır*”, “*ekstazi ve esrar gibi maddeler fiziksel bağımlılık yapmaz, bu nedenle bu gibi maddeleri bırakmak daha kolaydır*” gibi ifadelerin maddelerin zararlı olduğu gerçeğini örtbas edebilecek birtakım yanlış inançlara sebebiyet verdiğini ifade etmiştir (Uzbay, 2015, s. 13).

Aynı zamanda Uzbay, bağımlılığın oluşumunu Erken Dönem (Psikolojik dönem) ve Geç Dönem (Fiziksel bağımlılık) olmak üzere iki döneme ayırmaktadır. Bağımlılık yapıcı maddeler, kişi özellikleri ve kişilerin yatkınlığı gibi sebeplere bağlı olarak kısa bir süre içinde o maddeyi tekrar kullanmak için şiddetli bir istek oluşturur. Psikolojik bağımlılık olarak ifade edilen bu dönem kimi zaman o kadar şiddetlidir ki bu yüksek düzeyde bir özleme (craving) dönüşür (Uzbay, 2015, s. 14). Madde bağımlılığına ilişkin önemli ifadelerden biri olan “*craving*” Türkçeye “*aşerme olarak çevrilebilir ve şiddetli madde kullanma arzusu olarak tanımlanmaktadır*. Kişi, madde kullanımının zararlı olduğunu

bilmesine rağmen madde kullanma isteğini dizginleyemez ve madde kullanır. Craving, kimi zaman kişinin maddeyi rüyasında görebileceği kadar güçlü olabilmektedir. Bu durumda kişi madde kullanmayı bıraksa bile madde kullanma isteği bir süre daha devam eder ancak zamanla bu istek azalır ve kişi madde kullanmayı bıraksa dahi daha önce kullandığı bu maddeye karşı kullanma isteği ara ara devam edebilmektedir (Aktürk, 2019, s. 66). Fakat zamanla kişi en başlarda yaşadığı keyif duygularını tekrar yaşamak için kullandığı maddenin dozunu arttırmak zorunda kalır ve bu aşamada da fiziksel bağımlılık gelişir. Fiziksel bağımlılığın en önemli göstergesi ise belirli bir süre kullanılan maddenin ani bir şekilde kesilmesi sonucu yaşanan “yoksunluk krizi” belirtisidir. Bu aşamada kişi maddeyi artık keyif almak için değil yoksunluk krizini geçirmek için kullanır, böylece Şekil 3 ‘te de gösterilen bir kısır döngüye girer.

Bağımlılık oluşumunun iki dönemi

Şekil 3. Bağımlılık Oluşumundaki İki Dönem (Uzbay, 2015)

3.3 Madde Kullanımı ve Bağımlılığı Nedenleri

Madde kullanımı ve bağımlılığı birçok nedenden dolayı oluşabilir. Ancak genel hatları ile bağımlılığın, bireyin kendisi, uyuşturucu madde ve sosyal çevre olmak üzere üç temel bileşenden oluştuğu ifade edilebilir. Bağımlılığın ilk unsuru, yaşadığı üzüntü, sıkıntı, korku gibi duyguları ve karşılaştığı güçlüklerin üstesinden gelemeyen ve çözüm yolu olarak uyuşturucuyu gören kişinin kendisidir (Bahar, 2018, s. 8). Bu ilk unsurda kişinin psikolojik, biyolojik ve genetik özelliklerini de ele alabiliriz. İkinci etken, kişinin ailesini, akrabalarını, okulunu, yaşadığı ortamı da kapsayan sosyal çevresidir. Üçüncü ve son etken ise, maddeden kaynaklı özelliklerdir (Çalışkan, 2018, s. 65).

3.3.1 Maddeden kaynaklı nedenler

Bağımlılık yapan maddeler, kimyasal yapıları sebebiyle sinir sistemi reseptörlerine bağlanarak bağımlılığa sebep olurlar (Çalışkan, 2018, s. 65). Beyindeki ödül haz mekanizmasını kontrol eden sisteme zarar vermek ve dolaylı yoldan duyguların değişmesine neden olarak kişiye kısa süreli bir haz oluşturmak bu maddelerin ortak özelliğidir. Bunun yanı sıra haz verici özelliğe sahip olan kokain, esrar, alkol, uçucu maddeler, tütün gibi potansiyel bağımlılık yapıcı maddeler kişilerin duygu, durum, biliş, algılama ve diğer beyin işlevlerinde olumsuz yönde değişikliğe sebep olmaktadır (Ceyhun vd., 2001, s. 87). Madde kullanımından sonra yaşanan rahatlama, yoğun haz duygusu, gevşeme, canlılık ve neşe hali gibi durumlar aynı zamanda sürekli bir biçimde doz alımının arttırılma ihtiyacını da doğurur (Çalışkan, 2018, s. 65).

3.3.2 Kişisel özelliklerden kaynaklı sebepler

Madde bağımlılığına sebep olan etkenlerden biri de kişisel özelliklerdir. Kişilik özelliklerinin madde kullanımına başlama, madde bağımlılığı ve maddeyi kötüye kullanımı ile ilgili olduğunu gösteren çalışmalar bulunmaktadır. Örneğin 1990'lı yıllarda yapılan çalışmalar sonucunda madde kullanan kişilerde kendine güven, aşırı cesaret ve saldırganlık gibi özelliklerin varlığına dair bilgiler paylaşılmıştır (Başay, Ö., Yüncü, Z., Başay, B. K., Öztürk, Ö., ve Aydın, C., 2016, s. 128). Türkiye' de eroin kullanan bağımlıların incelendiği bir çalışmada, duygularda sık değişim, düşüncede negatiflik,

dengesizlik ve düşük benlik algısı bulunmuştur (Ögel, 2001; aktaran Başay vd., 2016, s. 128).

Madde kullanımı ve bağımlılığında kişinin psikolojik durumu ve kişisel özellikleri madde kullanımı konusunda oldukça önemli etkenlerdendir. Kişiler günlük hayatta yaşadıkları sıkıntı ve üzüntü verici sorunlara çözüm bulamadıklarında ya da çözüm bulmak konusunda zorlandıklarında madde kullanımı, bu kişiler için huzur verici bir yöntem olabilmektedir. Aynı zamanda insanın toplumda yalnızlaşması ve sevgisizliğe dair hissettiği kaygı da kişiyi uyuşturucu madde kullanmaya itmektedir. Kişi ise tüm bu şeylerle ancak madde kullanarak baş edebileceğini düşünmektedir (Bahar, 2018, s. 9). Özellikle aile ortamından uzak kalmış, parçalanmış ya da bölünmüş ailelerden gelen bireylerin madde kullanma oranlarının daha yüksek olduğu bilgisi de göz önüne alındığında sevgiyi tanıma ve yaşamının önemi de daha iyi anlaşılabilir. Benzer şekilde gelecek endişesi de insanların anksiyete ve gerilimini arttıran etkenlerden biridir ve bu etkenlerden dolayı özellikle ergenlik çağındaki gençler arasında yaygın bir şekilde görülen gelecek endişesi faktörü bu kişileri rahatlatma ve gerginliği azaltmak amaçlarıyla madde kullanımına itebilmektedir (Uzbay, 2015, s. 7).

Düşük engelleme eşiği de madde kullanımındaki bir diğer kişisel özelliklerdendir. Sorunlar ve engeller karşısında kolay bir şekilde kırılan ve negatif hisler yaşayan kişiler bu yapıları ve özellikleri sebebiyle daha fazla engellenme yaşamaktadır. Bu durum da kişiyi madde kullanımına iten etkenler arasında sayılabilir (Ögel, 2001; aktaran Bahar, 2018, s. 9).

Yaşanan psikiyatrik sorunlar da madde kullanımını etkilemektedir. Örneğin Amerika’ da travma sonrası stres bozukluğu yaşayan kişilerle yapılan bir araştırmada, travma sonrası stres bozukluğu olan bireylerin madde kullanımı oranları, travma sonrası stres bozukluğu olmayan kişilere göre 2 ila 4 kat daha fazla çıkmıştır (McCauley ve ark., 2012: aktaran Saçaklı ve Odabaş, 2023, s. 46). Aynı zamanda alkol gibi maddelerle depresyon gibi psikiyatrik hastalıkların beraber görülme sıklığı da yüksektir. Benzer bir şekilde şizofreni ile madde bağımlılığı ya da maddeyi kötü kullanım arasında önemli bir ilişki kurulmaktadır (Uzbay, 2015, s. 9).

Yaş etkeni de bu kısımda değerlendirilebilecek bir diğer önemli etkidir. Bağımlılık yapan maddeleri ilk deneme ve ilk temas yaşı değerlendirildiğinde, ergenlik döneminin diğer yaş gruplarına göre ezici bir üstünlüğe sahip olduğu söylenebilir. Bu dönemin ilk temas ve ilk deneme sıklığının en yüksek olduğu dönem olmasının da bazı sebepleri vardır (Uzbay, 2015, s. 4-5). Ergenlik, bireylerde yetişkinliğe geçişte ilk adım evresi olarak görülmektedir. Aynı zamanda ergenlik dönemi yetişkinlik ve çocukluk arasında bir geçiş evresidir. Bu dönemde yaşanan bazı hormonal salınımların belirmesi ve değişiklik göstermesi sonucunda bu durum kişilerde çeşitli fiziksel ve ruhsal değişimlere sebebiyet vermektedir. Bu değişiklikler kişileri alkol ve sigara kullanımı, kimi zamanda uyuşturucu kullanımı gibi farklı arayışlara itebilmektedir (Çalışkan, 2018, s. 68). Aynı zamanda hormonal aktivitelerin artması ve beynin buna tepkisi bu dönemi risk almaya yatkın ve adaptasyonu zor bir dönem haline getirmektedir. Bu dönemde gençler genellikle risk almaya ve tepkisel davranma eğilimde olmaya yatkındırlar. Yine bu dönemde ergen bireyler ailenin ve toplumun kurallarına karşı gelmeyi, kuralların dışına çıkmayı ve tüm bunlara meydan okumayı kişiliğinin bir parçası gibi görürler. Çabuk sinirlenme ve bu öfke durumunu kontrol edememe durumları ergen kişileri suç teşkil edecek davranışlara yönlendirebilmekte ve onları madde kullanımına itebilmektedir (Uzbay, 2015, s. 4-5). Bağımlılık yapıcı maddelerin kullanıldığı bar, kumarhane, kahvehane vb. gibi alt kültürlerle yakın olmak da özellikle ergenlik dönemindeki kişilerde ilk teması arttıran faktörlerdendir (Uzbay, 2015, s. 9).

Madde kullanımının nedenlerini saptamak ve daha iyi analiz edebilmek için de birçok araştırma yapılmıştır. Düzce Üniversitesi Orman Fakültesi öğrencileri arasında yapılan bir çalışma bunlardan biridir. Araştırmada, öğrencilerin sigaraya başlama nedenleri incelendiğinde özen ve çevre etkisinin en yüksek oranlara sahip olan iki etken olduğu belirlenmiştir (Mayda vd., 2008, s. 10).

Tablo 1 Düzce Üniversitesi Orman Fakültesi’ ndeki Öğrencilerin Sigaraya Başlama nedenleri (Gerçek vd., 2010)

Sigaraya nasıl başladığı	Sayı	%
Özen	61	32,3
Çevre etkisi	42	22,2
Merak	22	11,6
Arkadaşlarımdan etkilendim	25	13,2
Belirgin bir soruna bağlı	16	8,5
Sevgilimden etkilendim	7	3,7
Merak+ailemde içen olduğu için	5	2,6
Merak+çevre etkisi+özen	5	2,6
Ailemde içen olduğu için	4	2,1
Ünlü bir kişiden etkilendim	2	1,1
Toplam	189	100,0

Yine benzer şekilde, alkol kullanma nedenleri incelendiğinde de özen (%28,8) ve çevre etkisi (21,2) en yüksek orana sahip iki etken olmuştur (Mayda vd., 2008).

Yapılan bir araştırmada da Amerikalı orta öğretim öğrencilerinin %2’ sinin uçucu madde kullandığını belirtilmiş ve uçucu madde kullanımının en sık olarak 12-17 yaşlarındaki erkeklerde kullanıldığı görülmüştür (Akt., Gökler ve Koçak, 2008, s. 94).

Bu etkenlerin yanında genetik faktörler de etkili rol oynamaktadır. Özellikle kadın-erkek cinsiyet ayrımının madde kullanımı ile ilişkisini ölçmeye dair birçok araştırma vardır. Örneğin Özbay ve ark., (2018) yapmış oldukları bir araştırmada kokain, esrar ve amfetamin kullanımı olan erkeklerin kadınlardan üç kat daha fazla olduğunu, kadınların ise reçeteli ilaç kullanma olasılığının daha fazla olduğu sonucunu edinmişlerdir (Wilson ve Ferguson, 2022; aktaran Saçaklı ve Odabaş, 2023, s. 45).

Aynı zamanda kadınlarda cinsel istismar gibi travmatik olaylara maruz kalma oranının daha fazla olması da madde kullanımı ve bağımlılığı ile ilişkili olabilmektedir. Cinsel

istismar mağduru kadının hem daha şiddetli hem de daha erken yaşlarda madde kullanmasının olası olduğu düşünülmektedir (Saçaklı ve Odabaş, 2023, s. 45).

Düzce Üniversitesi Orman Fakültesi öğrencilerinin sigara, alkol ve madde kullanımı sıklığı ve kullanmaya başlama nedenleri üzerinde yapılan araştırmada cinsiyete bağlı alkol kullanma oranları incelenmiş ve araştırmaya katılan erkek öğrencilerin %7.5' i, kız öğrencilerin ise %0.8' i düzenli olarak alkol kullandığını belirtmiştir (Mayda vd., 2008, s. 10).

Nazlıcan ve arkadaşlarının Kahramanmaraş il merkezindeki lise son sınıf öğrencileri ile yaptığı araştırmada da erkek öğrencilerde %8.6 (75 kişi) olan madde bağımlılığı oranının kız öğrencilerinde %2.8 (18) olduğu belirlenmiştir (Nazlıcan, Ersoy, Akbaba ve Kurt, 2018, s. 238).

Birleşmiş Milletler Uluslararası Uyuşturucu ve Suç Ofisi 2021 yılı verilerine göre ise %70 oran ile küresel esrar kullanımının büyük çoğunluğunu erkeklerin oluştursa da bazı alt bölgelerde bu konudaki cinsiyet ayrımı azalmaktadır. Örneğin, Kuzey Amerika' daki esrar kullanıcılarının %42' sini kadınlar oluşturmaktadır. Aynı raporda, genel olarak erkek kullanıcı sayısı kadın kullanıcı sayısından fazla olsa da kadın kullanıcıların en fazla sayıda olduğu kısımları amfetamin ve tıbbi olmayan ilaç kullanımı oluşturmaktadır. Bu kısımlarda kadın kullanıcı oranları, amfetamin türünde %45, tıbbi olmayan ilaç kullanımında ise %45 ila %49' dur. Fakat erkeklerin en yüksek orana sahip olduğu kısımlar ise opiat ve kokain kullanımındır. Opiat kullanımında erkek kullanıcı oranı %75 iken kokain kullanan erkek kullanıcı oranı %73' i bulunmaktadır (United Nations Office on Drugs and Crime [UNODC], 2024).

Cinsiyet faktörünün etkilerini belirlemek adına Amerika Birleşik Devletleri' nde ebeveynleri alkol bağımlısı olan erkeklerin ebeveynleri alkol bağımlısı olan kadınlara göre daha fazla alkol bağımlılığı belirtileri gösterdiği ortaya çıkmıştır (Derin vd., 2021, s. 123). Bu verilere bakıldığında erkeklerin kadınlara göre daha yüksek oranlarda madde kullanım oranına sahip olduğu söylenebilir.

Yine yapılan bazı çalışmalarda cinsiyet faktörü, alkol kullanımını tercih etme nedenleriyle de ilişkili bulunmuştur. Bu çalışmalarda erkeklerin alkol kullanımına

yönelme sebeplerini daha çok anksiyetelerini azaltma ve girişken olma oluştururken, kadınlarda bu durumun sebeplerinin daha çok sosyal anksiyetelerini azaltma ve sosyal açıdan çekici olma etkenleri olarak belirtilmiştir (Altıntoprak vd., 2008; aktaran Özcan ve Sever, 2017, s. 2264).

Adölesanlarda sigara içme ve madde kullanma yaygınlığını ölçmek amacıyla yapılan bir araştırma da erkek öğrencilerde sigara içme oranı %24,1 iken kız öğrencilerde bu oran %7,7 olarak belirlenmiştir. Yine aynı çalışmada sigara dışındaki bağımlılık yapıcı maddelerin erkek öğrencilerde kullanma oranı %8,2 iken kız öğrencilerde bu oran %1,9 olarak tespit edilmiştir. Bu çalışmada da hem sigara dışındaki bağımlılık yapan maddeleri kullanma hem de sigara kullanım oranları erkeklerde belirgin düzeyde yüksek çıkmıştır (Mete, Söyler, Pehlivan, 2020, s. 67). Bu verilere göre de erkeklerin kadınlara göre daha yüksek oranlarda madde kullanımı oranına sahip olduğunu söylemek mümkündür.

Madde bağımlılığı ve cinsiyet hakkında yapılan çalışmalarda ‘‘teleskop’’ olgusu da karşımıza çıkmaktadır. Birçok çalışma, kadınların çok daha kısa süre içerisinde daha az miktarlarda madde kullanarak sık kullanıma geçtiklerini, maddeye karşı oluşan tepkilerinin daha farklı olduğunu ve yaşadıkları yoksunluk belirtilerinin daha fazla olduğunu ve daha sık relaps olduklarını göstermiştir. Buradaki ‘‘teleskop’’ ifadesi ile de kadınların ilk madde kullanımı ile bağımlılık başlangıcı arasındaki sürenin oldukça kısa sürede gerçekleşiyor olmasını anlatılmaktadır (Back ve ark., 2011; Cormier ve ark., 2004; Greenfield ve ark., 2010; Ross ve ark.; aktaran Saçaklı ve Odabaş, 2023, s. 45). Erkekler ve kadınlar arasındaki birtakım farklar incelendiğinde ise erkeklerin madde ve alkolü kadınlara nazaran daha kolay tolere ettiği, kadınların ise daha az miktarda alkol veya madde ile daha kısa sürede etkilendiğini ve bu durumunda bağımlılık riskini artırdığı belirtilmiştir (Wilson ve Ferguson, 2022; aktaran Saçaklı ve Odabaş, 2023, s. 45).

Genetik aktarım ise tartışmalı bir konudur. Yapılan bazı çalışmalarda alkol ve madde bağımlılığı olan ailelerin çocuklarında madde kullanımı oranının, alkol ve madde bağımlılığı öyküsü olmayan çocuklara göre daha yüksek olduğunu göstermiştir. Finn ikizleri üzerinde yapılan bir çalışmada da 12 yaşından itibaren arkadaşları, öğretmenleri, ebeveynleri ve arkadaşları tarafından değerlendirilen ikizler bazı davranışsal özelliklerine göre yüksek veya riskli çocuklar olarak değerlendirilmiştir. Yüksek riskli olarak

değerlendirilen erkeklerin daha hiperaktif ve dürtüsel oldukları, kızlarınsa daha uyumsuz ve agresif oldukları belirlenmiştir. Yüksek riskli olarak değerlendirilenlerin alkol kullanma, sigara içme ve diğer maddeleri deneme oranlarının daha yüksek olduğu ifade edilmiştir. Aynı zamanda yüksek riskli davranışların tek yumurta ikizlerinde çok daha belirgin düzeyde olması, bu durumun genetik faktörlerle ilişkili yanını destekleyebilmektedir (Rose, 1998; aktaran Coşkunol ve Altıntoprak, 1999, s. 225). Benzer bir şekilde ikizler üzerinde de yapılan çalışmalarda tek yumurta ikizlerindeki %63' lük bağımlılık oranının, %43 oranına sahip çift yumurta ikizlerinden daha fazla olduğu bilgisi edinilmiştir. Bu araştırmaya göre tek yumurta ikizlerinde bağımlılık görülme oranı çift yumurta ikizlerine göre daha fazladır. Bir başka araştırma ise alkolik babaların oğullarındaki alkolizm görülme sıklığının, babası alkolik olmayan erkek çocuklarına oranla dört kat daha yüksek olduğu bilgisi edinilmiştir (Can, 2012; aktaran Çalışkan, 2018, s. 69).

Evlat edinilen bebekler üzerinde yapılan bazı çalışmalarda bulunmaktadır. İsveç ve Danimarka' da yapılan çalışmalarda alkolizmin genetik yönüne dair kanıtlar gösterilmiştir. Alkolik ebeveynlere sahip evlat edinilmiş çocuklar ve alkolik olan biyolojik ebeveynler tarafından yetiştirilen çocuklar karşılaştırılmış ve her iki grupta da belirgin düzeyde alkolizm olduğu belirlenmiştir. Farklı ülkelerde yapılan evlat edinme çalışmalarında da alkolik olan ebeveynlere sahip çocuklardan, sağlıklı ebeveynler tarafından evlat edinilenleri ve alkolik olmayan ailelerin evlat edinilen çocuklarına oranla daha yüksek düzeyde alkolizm oranına sahip olduğu paylaşılmıştır (Bohman 1984, Cloninger 1990; aktaran Coşkunol ve Altıntoprak, 1999, s. 226).

Ancak kimi yaklaşımlara göre de genetik aktarım tek başına yeterli bir etken değildir. Örneğin Uzbay' a göre, genler tek başına herhangi bir hastalığın ya da benzeri durumun sebebi değildir. Bunun içinde bu durumun çevresel faktörlerle desteklenmesi ya da beynin kendi yapısı içerisinde işlevsel bir etki oluşturması gereklidir. Örnek olarak depresyon ve şizofreni gibi hastalıklar kişiyi madde kullanmaya yönlendirebilir. Ancak bu durumda da tek başına akrabalarımızdan bize geçen hatalı gen yeterli olmamakla birlikte olumsuz çevresel koşullarla da bir etkileşimin olması gereklidir. Burada önemli olan nokta ise genetik etkeni olan kişilerin genetik etkeni olmayan kişilere göre bağımlılık yapan

maddelerden uzak durmak konusunda daha itinalı olmaları gerektiği gerçeğidir (Uzbay, 2015, s. 11).

3.3.3 Çevresel faktörler

Madde bağımlılığının oluşmasında bir diğer önemli kategori de çevresel faktörlerdir. Kişinin ailesini, sosyal çevresini, arkadaş ve akranlarını vb. ve kişinin bu kısımlarla ilişkisini de içeren çevresel faktörler, madde kullanımına başlamada ve madde bağımlılığı oluşum sürecinde oldukça önemli etkilere sahiptir.

Bir bakımdan da sosyal bir sorun olan madde kullanımı ve madde bağımlılığı, madde ve zararlarına dair toplumdaki algı ile de ilişkili olarak görülebilir. Örneğin toplumlarda genel olarak tütün ve alkol kullanımının zarar verici olduğu kabul edilmesine karşın bu maddelerin kullanımına karşı bakış açısı bağımlılık yapan diğer maddelerin kullanımına dair bakış açısına kıyasla daha yumuşaktır. Bu noktada hakim kültür ve alt kültür kavramları da devreye girmektedir. Hakim kültür tarafından kabul gören ve yasal olan maddelerin kullanımı, diğer maddelerin kullanımına oranla daha kabul edilebilirdir. Alkol ve sigara kullanımının uyuşturucu madde kullanımına kıyasla daha kabul edilebilir olması bu duruma bir örnektir (Aktürk vd., 2019, s. 31).

Bir diğer önemli kavram ise alt kültür kavramıdır. Örneğin hem Türkiye’ de hem de dünyada esrar maddesinin kullanımına dair kabul edilebilirlik değişmektedir. Yıllar önce, şarkılarda isyan, ölüm gibi kavramlarla birlikte ele alınan esrar maddesi, son zamanlarda keyif, kafayı bulma ve eğlence gibi kavramlarla ele alınmaktadır. Buradan bir toplumda hangi maddenin uyuşturucu madde olarak görüleceği üzerinde toplumun o maddeyi nasıl gördüğü ve ele aldığı fikri ortaya çıkmaktadır (Aktürk vd., 2019, s. 32).

Aile kavramı da oldukça önemlidir. Toplumun en küçük birimi kabul edilen aile, kişinin içinde doğduğu veya çeşitli sebeplerle sonradan üyesi olduğu bir sosyal yapıdır ve kişiler üzerinde oldukça büyük etkilere sahiptir. Bu sebeple olumlu davranış, rol, tutumlara sahip olan aileler çocukları olumlu etkileyebiliyorken olumsuz davranış kalıplarına ve tutumlarına sahip ailelerde yetişen çocuklar birçok açıdan olumsuz etkilenebilmektedir.

“Sosyal Öğrenme Teorisi” ailenin çocuk üzerindeki etkisini ifade edebilecek önemli bir teoridir. Sosyal Öğrenme Teorisine göre alkol ve/veya madde kullanımı deneyim ve

gözlem aracılığı ile oluşmaktadır ve bu davranış medya, kültür ve birtakım farklı etkenler tarafından etkilenebilmektedir. Örneğin babasını canı sıkırken alkol kullandığını gören çocuk bunu bir stres azaltma mekanizması olarak görebilir ve ilerleyen yaşlarda stresli olduğu durumlarda alkol kullanma eğilimi gösterebilir (Aktürk vd., 2019, s. 35).

Madde kullanımı ve bağımlılığı olan aileler ile ilgili bir takım çalışmalar yapılmış ve bu çalışmalarda madde ve/ veya alkol bağımlısı olan aileler genel olarak çocuklarına anlayış göstermemek, onlarla ilgilenme konusunda reddedici davranış ve tutumlar içinde olmak ve kendi ebeveynleri tarafından kabul görmemek ile ilişkilendirilmiş ancak madde bağımlısı olmayan aileler ise çocuklara en uygun düzeyde anlayış göstermek, aileleri tarafından pozitif bir iletişimle ilişkilendirildiği vurgulanmaktadır (Derin vd., 2021, s. 121). Madde kullanan, alkolik olan veya antisosyal kişilik özelliklerine sahip ebeveynlerin olduğu ailelerde büyüyen çocukların madde kullanım ve bağımlılığına daha yatkın olması ise bu duruma bir örnektir (Rosenberg, 1971; aktaran Bahar, 2018, s. 10). Ailenin madde kullanımı ve bağımlılığını ölçmek üzere yapılan bir araştırmada elde edilen veriler de bu yaklaşımı desteklemektedir. 1453 birey ile yapılan bir çalışmada, ailevi sorunları sebebiyle uyuşturucu maddeye başlayanların oranı yaklaşık %7' dir. Araştırmaya katılan bireylerin 104'ü çözümlemekte güçlük çektiği ailesel problemleri sebebiyle uyuşturucu kullanma eğilimi göstermektedir. Bu bilgilerin yanı sıra ailenin eğitim düzeyinin de önemli bir etkiye sahip olduğu çeşitli verilerle desteklenmiştir. Örneğin, araştırmaya katılan kişilerin yalnızca %2' lik kısmının aileleri üniversite mezunu iken okuryazar olmayan ailelere sahip kişilerin oranı %27, ilkökul düzeyinde eğitim almış ailelerin oranı %64, lise düzeyinde eğitim almış ailelerin oranı ise %6 olarak belirlenmiştir. Bunlara ek olarak bir ailede duygu ve düşüncelerin yeterince paylaşılmaması, denetim mekanizmalarıyla ilgili yaşanan sorunlar, tutarsız davranış modelleri gibi faktörler de genç bireyleri uyuşturucu madde kullanımına iten faktörler olarak tanımlanabilir (Bahar, 2018, s. 10-11). Bu nedenle ailelerde kişilerin duygu ve düşüncelerini rahatça ifade edebilecekleri bir sistemin olması ve ailelerin çocuklarla açık bir diyaloga sahip olması ve onlara kendilerini rahat bir biçimde ifade edebilecekleri bir ortam sağlamak bağımlılık yapan maddeleri deneme ihtimalini düşüren önemli etkenlerdendir (Uzday, 2015, s. 8).

Benzer sonuçlara sahip bir araştırma da sigara bırakma polikliniğine başvuran hastalarla yapılmıştır. Hastaların sosyodemografik özellikleri ve sigara bağımlılık şiddetlerini ölçmeye yönelik yapılan bu araştırmada, ailede alkol ve madde kullanımı öyküsü olan katılımcılarda sigaraya başlama yaşı anlamlı derecede düşük çıkmıştır. Aynı araştırmada ağır içici grupta eğitim seviyesinin de daha düşük olduğu sonucu edinilmiştir (Buturak vd., 2016, s. 75). Benzer şekilde Gaziantep Üniversitesi Alkol ve Madde Kullanım Bozuklukları Birimi' ne başvuran kişilerin sosyodemografik özelliklerini ölçmek adına yapılan bir çalışmada da hastaların büyük kısmının eğitimsiz ya da ilkokul mezunu kişilerden oluştuğu ve ortaokul-lise ve yüksekokul mezunu kişilerin sayısının daha düşük olması verileri ile eğitim düzeyi düşüklüğü ile bağımlılık arasında doğrudan bir ilişki olabileceği fikri ortaya çıkmıştır (Bulut vd., 2006, s. 67).

Nazlıcan ve arkadaşları ise Kahramanmaraş il merkezindeki lise son sınıf öğrencileri üzerinde madde kullanımı ve Maraş otu kullanımını etkileyen faktörler üzerine bir araştırma yapmış bu araştırmada ailenin sürece katkılarına dair önemli veriler edinmişlerdir. Araştırmada anne ve babasından duygusal destek almayan, anne ve babalarıyla sorunları hakkında konuşamayan ve ebeveynlerinden duygusal destek alamayan öğrencilerin madde bağımlılığı oranı yüksek çıkmıştır. Öğrencilerin madde kullanımı öyküsü ile öğrencilerin aile bireylerinin madde kullanım durumu arasındaki ilişki incelendiğinde ise yakın akraba ve/veya aile bireylerinde madde kullanımı olan öğrencilerin diğer öğrencilere göre madde kullanma oranlarının olduğu bilgisi paylaşılmıştır (Nazlıcan vd., 2019, s. 240).

Aynı zamanda ebeveynlik stili ile madde kullanımı arasında da bağlantı olduğu söylenebilmektedir. Becona ve ark.' na göre madde kullanımına karşı en koruyucu ebeveynlik stili otoriter ebeveynlik stili, en riskli ebeveynlik stili ise ihmal edici ebeveynlik stilidir (aktaran Derin vd., 2021, s. 122). Otoriter ebeveynlik stilini inceleyen bir araştırma ise yüksek derecede otoriter ebeveynlik stilini benimseyen annelerin indirekt şekilde çocuklarının alkol kullanımı ve beraberinde gelen sorunların meydana çıkma oranını arttırabildikleri, yüksek düzeyde otoriter ebeveynlik stilini benimseyen babaların ise yine indirekt şekilde alkol kullanımı ve beraberinde gelebilecek sorunlara karşı koruyucu olabildikleri bilgisi ortaya çıkmıştır. Bu çalışmaya göre anneden ziyade babanın aile içerisinde optimal düzeyde davranış ve tutumlar sergilemesinin alkol kullanımına

karşı önleyici olabileceği ifade edilmiştir (Abasi, 2016; aktaran Derin vd., 2021, s. 122). Becone ve ark. ise de özgürlükçü/liberal ebeveynlik stilini benimseyen ailelerin çocuklarının ileride sigara, alkol ve esrar gibi diğer maddelerini de kullanabildiklerini ifade etmişlerdir (aktaran Derin vd., 2021, s. 122).

Bingöl ili baz alınarak yapılan ve gençlerin esrar kullanımında akran/arkadaşlık ilişkilerinin etkini ölçmek amacıyla yapılan bir araştırmada aile olgusunun madde kullanımındaki etkisine dikkat çekilmiş ve aile içinde yaşanan sorunların bireyleri esrar kullanımının olduğu sorunlu arkadaş çevrelerine yönelmelerinde etkili olduğu ve aile içerisinde olması beklenen huzur ve güven ortamının olmaması ise kişilerin çoğu kez korunmasız bir şekilde bazı sosyal ortamlara itilmesine sebep olduğu bilgisi paylaşılmıştır (Aka, Karaman ve Yaman, 2020, s. 139).

Arkadaş ve akran etkisi de kişilerde madde kullanımına yol açan çevresel risk faktörlerindendir ve özellikle ergenlik dönemindeki kişilerde bu etkinin oldukça etkin bir şekilde kendisini gösterdiği bilinmektedir. Özellikle ergenlik döneminde arkadaş gruplarının etkisi oldukça fazladır. Bu dönemde bağımsızlık kazanma duyguları yoğun bir şekilde yaşanır, ergen ailesinden uzaklaşır ve akran gruplarına daha fazla yaklaşır. Ergen eğer olumsuz bir akran çevresine sahip ise bu durum ergende madde kullanım risklerini arttırabilir (Avan ve Nacar, 2023, s. 94).

Çünkü arkadaş grupları ergenlerin en çok etkisinde kaldıkları çevreyi oluşturmaktadır ve bu gruplar kendilerine özgü davranış biçimlerine ve kurallarına sahiptir. Ergenlik döneminde kişiler, bir gruba ait olma ve kabul görme gibi ihtiyaçları sebebiyle daha kolay bir şekilde akran ve arkadaş kontrolüne girebilmektedirler. Ancak bu bir gruba ait olma davranışı olumlu olacağı gibi olumsuz da olabilir. Bazı arkadaş gruplarında madde veya alkol kullanımı gibi davranış kalıpları genel kabul görebilir. Yapılan bazı araştırmalar da ergenlik döneminde arkadaş ortamında gerçekleştirilen madde veya alkol kullanımını, kişinin genellikle reddedemediğini ve arkadaş veya akran grubunda madde kullanan bir bireyin olmasının grup içindeki diğer kişilerin de madde kullanımını tetikleyen bir durum olduğunu belirtilmiştir (Çeviker, 2024).

Örneğin bağımlılıkta arkadaş etkisini anlamaya yönelik Youtube videolarına konuk olan madde kullanıcılarının röportajlarının incelendiği bir araştırmada, akran baskı unsuru

olarak tanımlanan ve bireylerin farklı ortamlarda kendilerine teklif edilen maddeyi ortama uyum sağlamak için kullandıkları fark edilmiştir. Aynı zamanda kişinin farklılaşan sosyal çevresinin de bireyleri madde kullanımına itebileceği ifade edilmiştir. Bu bağlamda kişi madde kullanımı ile mevcut arkadaş çevresini zorunlu olarak değiştirebilmekte ve yeni edindiği arkadaş çevresinde ortama uyum sağlamak için daha farklı bir yapıya bürünmekte ve farklı bazı davranış kalıplarını benimseyerek hareket etmektedir. Yapılan incelemeye göre arkadaş ilişkilerinin bireydeki bir diğer etkisi de madde ortamının kişilerin kullandıkları maddelerden daha farklı bir maddeye geçişi kolaylaştırdığı ve daha yoğun maddelerin kullanımının çoğunlukla arkadaşlarla birlikte denendiği analizi paylaşılmıştır (Semerci, Karaman ve Yaman, 2022, s. 97).

Bingöl ili baz alınarak yapılan ve gençlerin esrar kullanımında akran/arkadaşlık ilişkilerinin etkisini ölçmek amacıyla yapılan bir araştırmada ise özellikle esrarı ilk defa deneyimleme hikayelerinde arkadaş ortamının etkisine dikkat çekilmiş ve yapılan görüşmelerde katılımcıların arkadaş ortamının esrarı ilk defa kullanmada, temin etmede teşvik etme ve özendirme önemli bir risk alanı olarak kabul ettiği belirtilmiştir (Aka vd., 2020, s. 140). Nazlıcan ve arkadaşlarının yapmış olduğu araştırmada da yakın arkadaşları madde kullanan öğrencilerin madde kullanım oranının diğer öğrencilere göre daha yüksek çıktığı ifade edilmiştir (Nazlıcan vd., 2018, s. 240).

Bağımlılığa sebep olabilecek bir diğer etken de yoksulluk kavramıdır. Kişinin sosyoekonomik düzeyi ile ilişkili olan yoksulluk kavramı kişinin madde kullanımı ve kullandığı maddenin türü üzerinde etkili olabilmektedir. Sosyoekonomik düzeyi düşük olan bölgelerde uçuca madde kullanımı daha yüksek iken sosyoekonomik düzeyi daha yüksek olan bölgelerde kokain gibi maddelerin kullanımının daha yüksek oranlarda olduğu bilinmektedir. Bu etki düzeyini ölçen çok net kaynaklar olmasa da Ögel ve arkadaşları (2006)'nın yapmış olduğu çalışma bu etkiyi gösteren çalışmalara örnek gösterilebilir. Çalışmada gelir düzeyi düşük ailelerde yetişen çocukların yaşamları boyunca en az bir kez tütün veya alkol ürünlerini deneme ihtimallerinin daha yüksek olduğu sonucu paylaşılmıştır. Bu nedenle sosyoekonomik düzeyin düşüklüğü veya yoksulluğun bağımlılığı destekleyici bir rolünün olduğu düşünülmektedir (Aktürk vd., 2019, s. 33).

3.4 Dünya’ da Madde Kullanım Oranları

Dünya üzerinde sigara, alkol ve uyuşturucu madde kullanım oranları gün geçtikçe artmakta, kullanım yaşı ise gün geçtikçe düşmektedir. Bu oranların ölçümünü sağlamak adına ise çok sayıda araştırma yapılmaktadır. Örneğin Birleşmiş Milletler Uluslararası Uyuşturucu ve Suç Ofisi (UNODC)’ nin 2023 yılı Dünya Uyuşturucu Raporuna bakıldığında oldukça çarpıcı veriler karşımıza çıkmaktadır. Rapora göre son on yılda uyuşturucu madde kullanımı yüzde 23 artmıştır. 2021’de dünya genelinde 15-64 yaş aralığındaki kişilere bakıldığında her 17 kişiden birinin son on iki ay içerisinde uyuşturucu kullandığı bilgisi paylaşılmıştır. 2021 yılında, dünya çapında 296 milyon kişinin uyuşturucu kullandığı ifade edilmiş ve 2020 yılı ile kıyaslandığında yüzde 18 oranında bir artışın olduğu kaydedilmiştir. Yine aynı raporda, en çok kullanılan uyuşturucu maddenin 219 milyon kullanıcı esrar olduğu, yaklaşık 60 milyon kişinin opioid olarak bilinen sentetik uyuşturucu maddeleri kullandığı, 22 milyon kişinin kokain ve yaklaşık 20 milyon kişinin de ekstazi kullandığı bildirilmiştir. Ölümcül aşırı dozlar da dahil olmak üzere madde kullanımına bağlı zarar veren madde olan opioidlerin kullanımı tahminlere göre 2021 yılında 60 milyon kişi tıbbi olmayan opioid kullanmıştır. Bu kişilerin 31.5 milyonu opiatler, genellikle de eroin kullandığı ifade edilmiştir.

Uyuşturucu kullanım oranları incelendiğinde Amerika Birleşik Devletleri uyuşturucu maddenin en çok kullanıldığı ülke olduğu karşımıza çıkmaktadır. Aynı zamanda Tayvan ve Birleşik Arap Emirlikleri gibi ülkeler başta olmak üzere Uzakdoğu ve Ortadoğu ülkelerinden bazılarında uyuşturucu madde kullanım sayısı ciddi oranda artmıştır. Örneğin Tayvan’ da 10 yıl öncesine kadar hiç kullanılmayan amfetamin kullanımı ciddi oranda artmıştır. Birleşik Arap Emirlikleri’ nde de madde kullanım oranının ciddi şekilde artması sonucunda madde bağımlılığı üzerine hizmet veren yeni bir hastane açılmıştır. Pakistan, Afganistan, İran gibi bazı ülkelerde ise uyuşturucu maddelerin ekimi ve üretimi yapılmakta ve ülkeler kendi ülkelerinde de madde kullanımına bağlı sorunlar yaşamalarına rağmen bu ekim ve üretim ile yüksek oranlarda gelirler elde etmektedirler (Sayım, 2000; aktaran Gökler ve Koçak, 2008, s. 96). Örneğin BM 2021 raporuna göre dünyada en çok uyuşturucu ele geçirilen ülke İran olmuştur.

Benzer durumlar alkol ve sigara kullanımı içinde geçerlidir. Eurostat (Avrupa İstatistik Ofisi) 2019 verilerine bakıldığında 15 yaş ve üzeri AB nüfusunun %8,4’ ü her gün alkol

içtiği belirtilirken haftalık alkol tüketenlerde bu oran %28,8, aylık alkol tüketicilerinde ise %22,8 dir. Araştırmadaki cinsiyet faktörüne bağlı oranlar incelendiğinde ise bütün Avrupa ülkelerindeki alkol kullanan erkeklerin sayısının kadın kullanıcılarından anlamlı oranda yüksek olduğu gözlenmiştir.

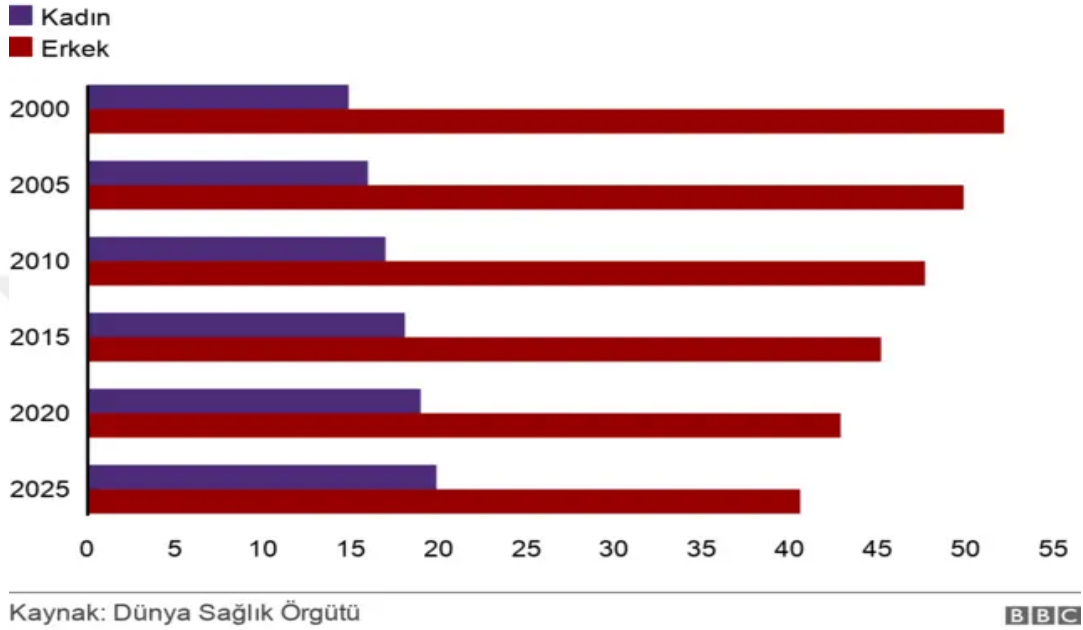
Dünya Sağlık Örgütü 2021 yılı sağlık raporuna göre de alkol tüketiminde Avrupa ülkeleri ön sıralarda gelmekte ve Avrupa’ da her yıl 15 yaş ve üzeri kişilerin ortalama %9,5 litre saf alkol tükettiğini belirtilmiştir. Eurostat araştırmasında cinsiyete göre tüketim oranları arasındaki fark ile benzer bir veri yine burada da karşımıza çıkmaktadır. Verilere göre erkekler kadınlara göre daha fazla oranda alkol tüketmektedir. Rapora göre erkeklerin %13’ ü her gün alkol tükettiğini ifade ederken kadınların oranının %4.1 de kaldığı belirtilmiştir.

Önde gelen tıp dergilerinden olan Lancet (2018) de bu konuya eğilmiş, alkol kullanımını dünya çapında hastalık yükü açısından önde gelen bir risk faktörü olarak tanımlamış ve konu ile ilgili birtakım önemli verileri paylaşmıştır. 2016 yılında ölümler arasında en önde gelen yedinci risk faktörünün alkol kullanımı olduğu paylaşılmıştır. Verilere göre 15-49 yaş arası nüfus arasındaki küresel ölümlerin yaklaşık %10’ unu alkol kullanımının oluşturduğu ve yaşa göre standartlaştırılmış erkek ölümlerinin %6,8’ ini, kadın ölümlerinin ise %2,2’ sini alkol kullanımının oluşturduğu verisini sunmuştur. Aynı zamanda miktarı ne olursa olsun alkol kullanımının toplumlarda sağlık kaybına yol açtığını, kadınlarda iskemik kalp hastalıkları ve diyabet için bazı koruyucu etkiler bulunmasına rağmen genel sağlık riskleri dikkate alındığında bu etkilerin dengelendiği ifade edilmiş özellikle de alkol tüketimi ile kanser, yaralanma ve bulaşıcı hastalık riski arasındaki güçlü ilişkiye dikkat çekmiştir. Dergi, aynı zamanda güvenli içki düzeyi diye bir düzeyin olmadığını ve bunun da günde iki adet içkiye kadar tüketmenin sağlık açısından faydalarının olduğunu savunan sağlık yönergeleriyle çeliştiğini ifade etmiştir.

Dünya Sağlık Örgütü’ nün 2020 raporuna bakıldığında ise dünya genelinde tütün tüketim oranının gittikçe düştüğü verisi paylaşılmıştır. 2020 yılında dünya nüfusunun %32,7’ ye takabül eden üçte birlik oranın, 2020 yılına kadar dörtte birden aza yani %22,3’ e indiği ifade edilmiştir. Oranların düşme düzeyinin bu şekilde devam etmesi ile de 2025’te nüfusun yaklaşık beşte birinin sigara kullanacağı öngörülmektedir. Yine aynı raporda Türkiye nüfusunun da sigara kullanma verileri analiz edilmiş ve elde edilen sonuçlarda

Türkiye’deki erkek sigara kullanıcı oranının %42,1, kadın kullanıcı oranının ise %19,2 olduğu sonucu paylaşılmıştır. Verilerin günümüze kadar olan kısmı ve 2025 tahminleri ise Şekil 4’ de paylaşılmıştır (BBC, 2022).

Türkiye’de kadın ve erkekler arasında tütün kullanımının yıllara göre değişimi (2000-2025)

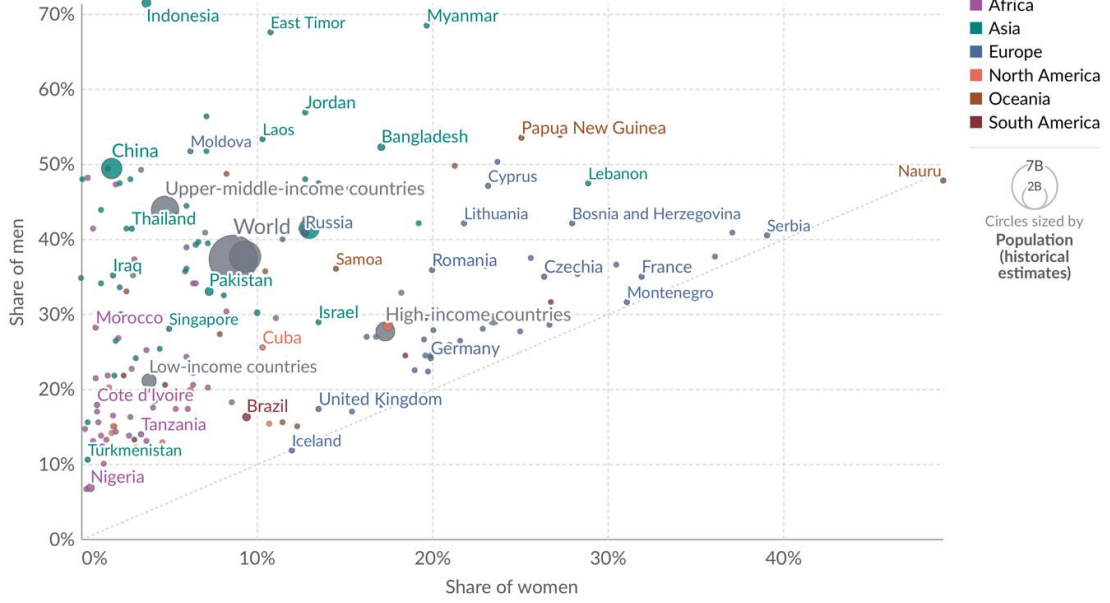
Şekil 4. Türkiye’ de Cinsiyete Göre Tütün Kullanımının Yıllara Göre Dağılımı (BBC, 2022)

Ritchie ve Roser (2023) tarafından paylaşılan verilere göre ise dünyada yaklaşık dört kişiden biri tütün içmektedir. Ancak bu oran ülkeden ülkeye değişmektedir. Bu değişim ise birçok değişkenden dolayı olabilmektedir. Örneğin refah bu faktörlerden biridir. Sigara içme yaygınlığı ile gelir arasındaki ilişkiye bakıldığında ise zengin ülkelerin daha fazla sigara içme eğiliminde olduğunu görülmektedir. Dünya nüfusunun yaklaşık dörtte birinin sigara kullanmasına karşın erkek ve kadın kullanıcı oranları arasında farklar bulunmaktadır. Dünyada erkek nüfusunun üçte birinden fazlası sigara içiyorken kadınların onda birinden az bir kısmı sigara kullanmaktadır. Erkeklerin büyük bir kısmının sigara içtiği ise neredeyse her ülke için doğrudur. Aşağıdaki tablo, sigara içen erkeklerin oranını (dikey eksen) kadınlar için aynı ölçümle (yatay eksen) karşılaştırmaktadır. Grafikte gri çizgi, yaygınlıkta eşitliği temsil etmemektedir. Tabloda sigara içmenin erkekler arasında daha yaygın olduğu ülkeler ise bu çizginin üzerinde yer alırken, daha fazla kadının sigara içtiği ülkeler bu çizginin altında yer almaktadır.

Smoking in men vs. women, 2020

Our World
in Data

The share of men versus the share of women aged 15 years and older who smoke any form of tobacco, including cigarettes, cigars, pipes or any other smoked tobacco products. Electronic cigarettes are not included.

Data source: World Health Organization (via World Bank)

OurWorldInData.org/smoking | CC BY

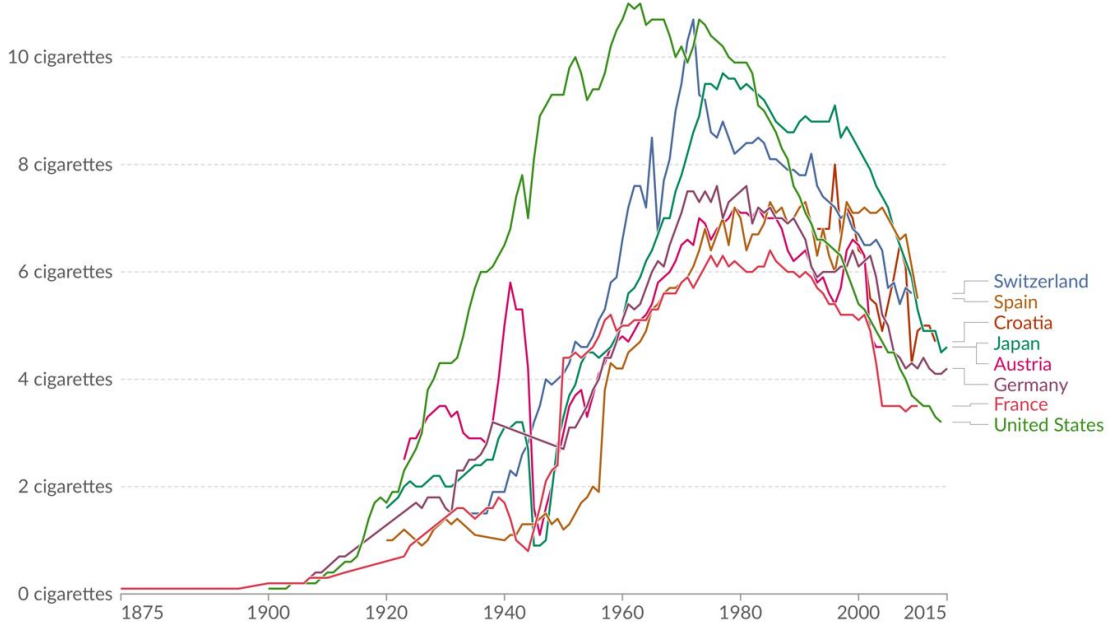
Şekil 5. 2020 Yılı Kadın ve Erkekler Sigara İçme Oranları (Ritchie ve Roser, 2023)

Ülkeler bazlı sigara kullanım oranları incelendiğinde ise aşağıda yer alan ve günümüzde refah düzeyi yüksek olan ülkelerin çoğunda yetişkin başına günlük satılan sigara ortalamalarının gösterildiği tabloda tüm ülkelerin benzer bir yola sahip olduğu görülmektedir. Tabloya göre 1900'lerin başlarından ortalarına kadar sigara tüketiminde hızlı bir artış olmuş, yüzyılın ortasından ikinci yarısına kadar zirveye ulaşılmış ve daha sonra sigara tüketiminde hızlı bir düşüş yaşanmıştır. Dikkat çekici bir şekilde ise bu yükseliş-zirve-düşüş yolu her durumda yaklaşık bir yüzyıl sürmüştür.

Sales of cigarettes per adult per day, 1875 to 2015

Daily sales of manufactured and hand-rolled cigarettes to people aged 15 and over.

Our World
in Data

Data source: International Smoking Statistics (2017)

OurWorldInData.org/smoking | CC BY

Şekil 6. 1865-2015 Yılları Arası Yetişkin Başına Günlük Sigara Satışı (Ritchie ve Roser, 2022)

Gelişmiş ülkelerde genellikle tütün kullanımı düşük düzeylerde iken gelişmekte olan ülkelerde ise daha yüksek oranlar söz konusudur (Bilir, 2011, s. 1). Dünya Sağlık Örgütü 2022 yılı en çok sigara içen ülkeler verileri de sonuçları ile bu ifadeyi doğrulamaktadır.

Dünya Sağlık Örgütü 2022 verilerine göre en çok sigara içen ülkeler ve oranları ise aşağıdaki gibidir (World Population Review, 2024).

1. Nauru-%48.3
2. Myanmar-%44.4
3. Kiribati-%39.7
4. Papua Yeni Gine-%39.6
5. Sırbistan- %39.5
6. Bulgaristan-%39.5
7. Timor-%38.7
8. Endonezya-%38.20
9. Hırvatistan-%37

10. Solomon adaları - %36.9

Sigara kullanım oranlarına yönelik paylaşılan Eurostat 2019 verilerine göre de Avrupa ülkeleri içerisinde en çok sigara tüketen ülkenin %29 ile Bulgaristan olduğu ve ikinci sırada ise %27,3 ile Türkiye' nin bulunduğu paylaşılmıştır (Euronews, 2024). Türkiye' de ise Küresel Gençlik Tütün Araştırması (KGTA)' nın 2008 yılı verilerine göre yetişkinlerde tütün kullanım oranı %31.2 iken her gün sigara içenlerin oranının %27.4 olduğu paylaşılmıştır (Bilir, 2011, s. 3).

3.5 Madde Bağımlılığına Sebep Olan Maddeler ve Vücuttaki Etkileri

Bağımlılık yapıcı maddeler, etkileri ve yapıları farklı olsa bile bazı ortak özelliklere sahiptir. Bu özelliklerden en temel olanı kullanımı ile kişilerde bağımlılık yapıyor olmalarıdır. Aynı zamanda bu maddeler merkezi sinir sistemini etkileyerek duygu, düşünce ve davranışlarda değişikliklere neden olurlar. Kişi bu maddeleri ilk kullandığında keyif alma, sarhoşluk, hayal alemine dalma, gibi belirtiler sebebiyle gerçek dış dünyadan uzaklaşabilmektedir. Bu iyilik halini tekrar elde etmek isten kişi o maddeyi daha sık kullanma eğilimi gösterir ve o maddeyi arama davranışı içine girer. Bir diğer ortak özellik ise madde miktarı alımının giderek artırılmasıdır. Kişinin daha önceden aldığı dozun zamanla beynin uyarılması ve sahte iyilik hali için yeterli olmayacak olması sebebiyle kişi madde kullanım ve sıklığını artırır. Tüm bu süreçlere sebep olan maddeler ise sürecin bu şekilde ilerlemesi ile kişilerde bağımlılık geliştirir (Arıkan, 2012; Çetin, 2013; aktaran Çalışkan, 2018, s. 63-64). Aynı zamanda bağımlılık yapıcı maddeler kronik bir şekilde kullanılmaya devam edildiğinde maddenin niteliği, kullanan kişi, kullanılan doz ve maddenin vücuda alınış yoluna da bağlı olarak çeşitli fiziksel ve ruhsal hastalıkların gelişimine sebebiyet verirler. Örneğin ciddi böbrek ve karaciğer hastalıkları, AIDS, kalıcı beyin hasarları, ciddi psikozların sıklığı bağımlı kişiler arasında anlamlı düzeylerde yüksek bulunmuştur (Uzbay, 1996, s. 23).

Madde bağımlılığının ise farklı çeşitleri vardır. Dünya Sağlık Örgütü'nün İlaç Bağımlılığı Uzman Kurulu'nun sınıflandırmasına göre madde bağımlılık tipleri şunlardır (Kayaalp ve Uzbay, 2012; aktaran Eken vd., 2020, s. 45):

1. Morfin
2. Esrar (marihuana)
3. Alkol
4. Barbitürat
5. Tütün
6. Amfetamin
7. Kokain
8. Halüsinojenler
9. Khat
10. Uçucu solventler

Kişiler bu maddelerden sadece birine bağımlı olabileceği gibi kimi zaman da birden fazla maddeye de bağımlı olabilmektedir. Birden fazla maddeye bağımlı olma durumu ise ‘‘çok yönlü bağımlılık’’ olarak adlandırılmaktadır.

3.5.1 Alkol tipi bağımlılık

Alkol kullanım bozukluğunun olması için aşağıdaki kriterlerin varlığından söz etmek gereklidir (aktaran Derin vd., 2021, s. 120).

1. Alkol kullanmak için yoğun istek duymak ve bu konuda zorlanmış hissetmek.
2. Alkolü temin etmek, kullanmak ve ortaya çıkardığı etkiden kurtulmak için çok fazla zaman harcamak.
3. Okulda, işte veya evde sorumluluklarını yerine getirememek ve karakterize bir şekilde tekrarlayıcı ve sürekli olarak alkol kullanmak.
4. Alkol kullanımı sebebiyle kişilerarası ve toplumsal sorunların meydana çıkmasına rağmen alkol kullanımının devam ettirilmesi.
5. Bedensel ve ruhsal sorunların meydana çıkmasında alkolün büyük bir faktör olmasına rağmen alkolü tekrarlayıcı bir şekilde kullanmaya devam etmek.
6. İstenen etkiyi elde etmek veya yoksunluk sebebiyle artan oranlarda alkol kullanmak.

Geçmiş dönemlerde simyacılar tarafından ‘‘hayat iksiri’’ olarak tanımlanan ve hastalıklardan kurtulmak için çözüm yolu kullanılan, (Özcan ve Sever, 2017, s. 262) Arapça’ da öz, cevher anlamına gelen ve ‘‘alkühl’’ kelimesinden türeyen alkol, bireylerin

haz hissini belirli bir düzeyde almasına sebep olarak rahatlama sağlayabilen aynı zamanda merkezi sinir sistemi üzerinde olumsuz etkileri olan ve dünyada kafein ve sigaradan sonra en fazla bağımlılık yapan maddedir (Derin vd., 2021, s. 118).

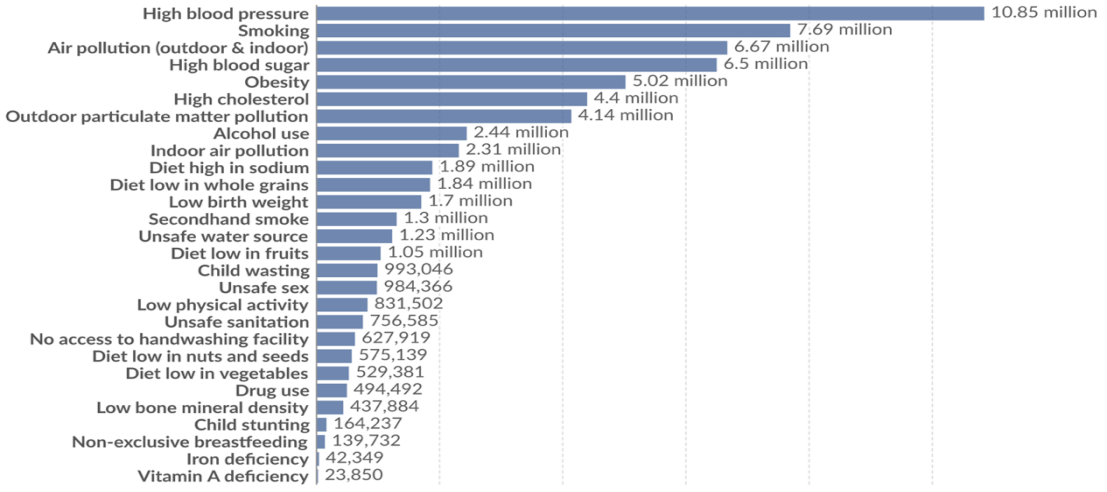
Uzun süreli alkol kullanımı birçok sağlık sorununa sebep olmaktadır. Telenjektazi, cilt kanseri, sarılık, kaşıntı, sedef alkolün sebep olduğu cilt hastalıklarındandır. Alkol aynı zamanda göz sağlığına da etki etmektedir. Sarı nokta hastalığı, katarakt, diyabetik retinopati gibi hastalıklar bunlardan bazılarıyken aynı zamanda uzun süreli alkol kullanımı göz kaybına kadar sebebiyet vermektedir. Alkol bedenimiz için hastalıklara sebep olmak dışında da oldukça zararlı bir maddedir. Toksik bir madde olan alkol uyku düzeni ve kalitesini bozmakta, damar sertliği ve damar daralmasına yol açma, kalp ritim bozukluğuna sebep olma, çeşitli mide ve sindirim sorunlarına sebep olma, beyin fonksiyonlarına zarar verme gibi birçok olumsuz duruma sebebiyet vermektedir (Şenel, 2022). Beyin reseptörleri ile iletişime giren, sinir hücreleri arasındaki iletişime müdahale eden ve uyarıcı sinir yolu aktivitelerini baskılayan alkol, uzun süre alkol kullanımı beyin hücrelerini yok etmekte ve merkezi sinir sistemini baskılamaktadır. Uzun süreli kullanımlarda ise hafıza ve bilişle ilgili ciddi sorunlara sebep olabilmektedir (Mukherjee, 2013; aktaran Kukula, 2021, s. 20). Alkol, erken ölüm açısından dünyanın en büyük risk faktörlerinden biridir ve Dünya Sağlık Örgütü (WHO) verilerine göre de 2016 yılın 3 milyon insan alkolün zararlı kullanımı sonucu vefat etmiştir (WHO, 2022).

Washington Üniversitesi Sağlık Ölçümleri ve Değerlendirme Enstitüsü (IHME), Küresel Hastalık Yüğü çalışmasında, risk faktörlerinin aralığına atfedilen ölümlerin sayısına ilişkin tahminler sunulmaktadır. Aşağıdaki görselleştirmede, her birine atfedilen yıllık ölüm sayısı görülmektedir (Ritchie ve Roser, 2022).

Deaths by risk factor, World, 2019

The estimated annual number of deaths attributed to each risk factor¹. Estimates come with wide uncertainties, especially for countries with poor vital registration².

Our World
in Data

Data source: IHME, Global Burden of Disease (2019)

OurWorldInData.org/causes-of-death | CC BY

Note: Risk factors¹ are not mutually exclusive. The sum of deaths attributed to each risk factor can exceed the total number of deaths.

1. Risk factor: A risk factor is a condition or behavior that increases the likelihood of developing a given disease or injury, or an outcome such as death. The impact of a risk factor is estimated in different ways. For example, a common approach is to estimate the number of deaths that would occur if the risk factor was absent. Risk factors are not mutually exclusive: people can be exposed to multiple risk factors, which contribute to their disease or death. Because of this, the number of deaths caused by each risk factor is typically estimated separately. Read more: How do researchers estimate the death toll caused by each risk factor, whether it's smoking, obesity or air pollution? Read more: Why isn't it possible to sum up the death toll from different risk factors?

2. Civil Registration and Vital Statistics system: A Civil Registration and Vital Statistics system (CRVS) is an administrative system in a country that manages information on births, marriages, deaths and divorces. It generates and stores 'vital records' and legal documents such as birth certificates and death certificates. You can read more about how deaths are registered around the world in our article: How are causes of death registered around the world?

Şekil 7. 2019 Yılında Dünya Üzerindeki Ölümelerin Risk Faktörlerine Göre Dağılımı (Ritchie ve Roser, 2022)

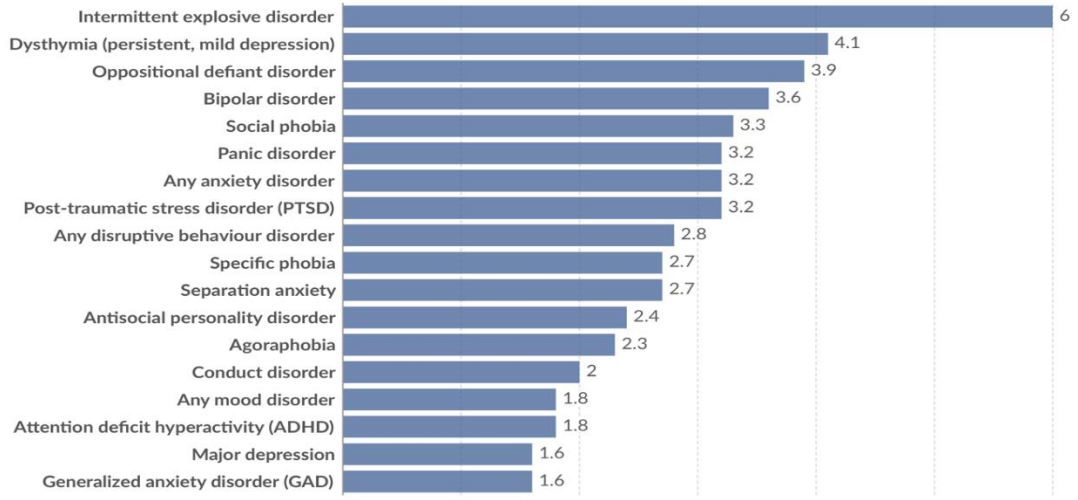
Grafikte Swendsen ve arkadaşları tarafından yayınlanan bir çalışmanın sonuçlarını gösterilmektedir. Bu çalışmada yazarlar, 10 yıllık bir süre boyunca zihinsel sağlık bozukluğu olan ve olmayan (ancak uyuşturucu kullanım bozukluğu olmayan) 5.000'den fazla kişiden oluşan bir grubu takip etmiştir ve on yıllık sürenin ardından bu kişileri nikotin, alkol veya yasa dışı uyuşturucu bağımlılığı olup olmadığı açısından yeniden değerlendirmişlerdir.

Grafikteki sonuçlar, belirli bir akıl sağlığı bozukluğu olan bir kişilerde, akıl sağlığı bozukluğu olmayan kişilere göre alkol bağımlılığı geliştirme riskinin arttığını göstermektedir. Örneğin bipolar bozukluğu olan bireylerde olmayanlara göre yasadışı uyuşturucu bağımlılığı olasılığının üç kattan fazla arttığı bilgisi paylaşılmıştır. Aralıklı patlayıcı bozukluk, distimi, KOKGB, bipolar bozukluk ve sosyal fobisi olan kişilerde alkol kullanım bozukluğu riskinin en yüksek düzeylerde olduğu ifade edilmiştir (Ritchie ve Roser, 2022).

Mental health as a risk factor for alcohol dependency or abuse

Our World
in Data

Increased risk of developing alcohol dependency or abuse in individuals with a given mental health disorder relative to those without. A value of 3.2 for PTSD, for example, would indicate that individuals with PTSD are 3.2 times as likely to develop alcohol dependency relative to those without.

Data source: Swendsen et al. (2010)

OurWorldInData.org/alcohol-consumption | CC BY

Şekil 8. Alkol Bağımlılığı ve Alkol Kötüye Kullanımı İçin Bir Risk Faktörü Olarak Ruh Sağlığı (Ritchie ve Roser, 2022)

3.5.2 Morfin tipi bağımlılık

Yunan tanrısı Morpheus' tan esinlenerek ismini alan ve afyondan on kat daha güçlü olan morfin, haşhaş bitkisinin sütünden elde edilen afyona çeşitli kimyasal yöntemler uygulanarak elde edilir. Morfin esasında bir ağrı kesicidir ve sağlık sektöründe kullanılır (Derin vd., 2021, s. 119). Ancak morfin çok sayıda da yan etkiye sahip olan bir maddedir. Bu etkenlerden bazıları ise göz bebeklerinde büyüme, solunum sorunları, denge kaybı ve halüsinasyonlardır (Özlü, 2023). Morfine bağımlılık kısa sürede gelişir. Morfine bağımlı olan bu kişiler ise genellikle 'morfinman' olarak anılırlar.

Kişi, madde alımını sona erdirdikten 8-10 saat sonra akut yoksunluk sendromu oluşmaktadır. Belirtiler lakrimasyon, midriyazis, kas ağrıları, bulantı, kusma, kas krampları, diyare, hipertansiyon, taşikardi ve terlemedir. Bu dönem ise 7-10 gün içerisinde sona erer. Bu dönem sonra erdikten sonra kronik yoksunluk dönemi başlar ve yaklaşık 26-30 hafta arası sürer. Kronik belirtiler ise hipertansiyon, hipotermi, bradikardi, midriyazis ve solunum sisteminin karbondioksite karşı duyarlılığının azalması şeklindedir (Vural, 1996; Ergun, 2019; aktaran Eken vd., 2020, s. 47).

3.5.3 Esrar tipi bağımlılık

Kullanımı oldukça eski tarihlere dayanan esrar maddesi, bağımlılık yapan uyuşturucu maddeler arasında en çok kullanılan maddedir.

Aktif maddesinin Delta-9- tetrahydrocannabinol (THC) olduğu bilinen esrar maddesi, sokak jargonunda da sarma, kuru, jelatin, kenevir, mal, ot gibi çeşitli isimlerle kullanılmaktadır. Cannabis Sativa veya Cannabis Indica adı verilen kenevir otundan elde edilen ve işleniş biçimlerine göre Gubar, Ganja ve Marihuana olarak adlandırılan esrar, vücutta bazı olumsuz etkilere sebebiyet verebilmektedir. Esrar kısa sürede etkileri gözlemlenebilen bir maddedir. Kısa sürede etkileri gözlemlenebilen bu etkiler ise ağızda kuruluk, göz bebeklerinde kızarma ve büyüme, kalp atışlarında hızlanma ve tansiyondur. Ruhsal olarak ise hayal görme, var olmayan sesleri duyma, kaygı ve korku deneyimlenmektedir. Uzun süreli esrar kullanımında ise kişilerde reflekslerde bozulma ve uzun süre odaklanamama, şizofreni görülme oranında artış, göğüs ağrıları, yüksek akciğer enfeksiyonu gibi sorulara neden olabilmektedir. Aynı zamanda kişi yüksek dozda esrar aldığıda ise esrar zehirlenmesi yaşayabilir. Esrar zehirlenmesi yaşayan kişinin kalp atış sayısının 140' ın üzerine çıkması durumunda kalp krizi meydana gelebilir. Diğer esrar zehirlenmesi belirtileri arasında ise zaman-mekan algısının yitirilmesi, ağız kuruluğu, gülme krizleri ve film kopması şeklinde bellek kayıpları yer almaktadır (Bilici, Ünübol, Çinka, Akülker, ve Yılmaz Kantaş, 2018).

3.5.4 Barbitürat tipi bağımlılık

Sakinleştirici ve uyku getirici bağımlılığıdır. Barbitürat toleransı, alkole olan toleranstan daha fazla ancak morfine olan toleranstan ise daha azdır. Bu madde aynı zamanda fiziksel, psişik ve tolerans bağımlılığı yapmaktadır (Aydın, 2024). Bu maddelere güçlü bir fiziksel bağımlılık söz konudur. İlacı kullanmayı bırakmakla birlikte uykusuzluk, titreme, kasılmalar, ateş, bulantı ve kusma gibi belirgin yoksunluk belirtileri gözlenir. Psişik bağımlılık ise kullanılan ilacın türüne göre değişmekle birlikte genellikle belirgin düzeydedir (Yıldız, 2000, s. 20). Bu gibi etkilerinden dolayı ve özellikle Amerika ve Avrupa' da yatıştırıcı madde olarak sokaklarda satılmalarından ve kötü kullanımdan dolayı bu ilaçlar zamanla kontrollü reçeteye alınmışlardır. Ancak kullanımı zamanla ciddi

fiziksel bağımlılık yapıyor olması ve kötüye kullanım sebebiyle iyice kısıtlanmıştır (Uzby, 2015, s. 179).

3.5.5 Tütün tipi bağımlılık

Nikotin, tütün dumanıyla alınır ve akciğer yoluyla da dolaşıma girer. Vücuda alındıktan yedi saniye sonra vücutta nikotin birikmeye başlar ve beyindeki nikotinik asetilkolin reseptörlerin bağlanır ve durumda adrenali ve dopamin salınımına sebep olur. Bu salınım ile birlikte ruh halinde iyileşme meydana gelir. Aynı zamanda nikotin, sigara bağımlılığının sorumlu ana madde olarak kabul edilmektedir (Goniewicz, Delijewski, 2013; aktaran Kukula, 2021, s. 27).

Tütün bağımlılığı çeşitli sağlık sorunlarına sebep olmaktadır. Akciğer, cilt, mide kanseri gibi kanser türleri, kalp ve damar hastalıkları, diyabet, solunum hastalıkları, ülser, gastrit gibi mide hastalıkları, diş ve diş eti rahatsızlıkları, gebelikte erken doğum, düşük doğum ağırlığı, çocukta gelişim bozuklukları sütün kesilmesi gibi sağlık problemlerine sebebiyet vermektedir (YEŞİLAY, 2024c).

3.5.6 Amfetamin tipi bağımlılık

Merkezi sinir sistemini harekete geçiren sentetik bir ilaç olan amfetamin, psikotropik bir maddedir. Bu maddelerin özelliklerinden biri de kişilerin bu maddeye oldukça hızlı bir şekilde bağımlılık geliştirebilmesidir. Esasında dikkat eksikliği ve hiperaktivite bozukluğu hastalığını tedavi etmek için kullanılan ve kırmızı reçete ile alınabilen amfetamin kişiler tarafından kötüye kullanılmasıyla bağımlılığa sebep olmaktadır. Amfetaminin fazla kullanılması ise kişilerde kalp-damar ve böbrek hastalıklarına sebep olmakla beraber psikolojik ve nörolojik açılardan da kişileri olumsuz etkileyebilmektedir. Aynı zamanda bu maddenin fazla kullanılması ile kişide yorgunluk, uykusuzluk, yeme-içme durumunda sıklaşma, ajitaston gibi duygu durum bozuklarına sebep olma ve hatta fazla kullanılmasıyla birlikte ölüme dahi sebep olabilmektedir. Amfetamin bağımlılığı ise kişilerde cinsel anlamda isteksizlik, kalıcı beyin hasarı, hafıza kaybı, halüsinasyonlar görme, ağzı içi ve dışı yaraların oluşması, deride iltihap görülmesi gibi zararlara neden olabilmektedir (NP İstanbul Hastanesi Alkol ve Madde Bağımlılığı Tedavi ve Eğitim Merkezi [NP AMATEM], 2018).

3.5.7 Kokain tipi bağımlılık

Kokain, Güney Amerika’ da And Dağları’nda yetişen Erytroxylon coca bitkisinin yapraklarından elde edilen bir alkaloiddir. Kullanımı öfori yapmakla birlikte soğuğa, açlığa, yorgunluğa ve uykusuzluğa karşı dayanıklılığı arttırmaktadır. Bu etkiler ise Somatik Sinir Sistemi’ nde dopaminerjik etkinliği arttırarak oluşmaktadır. Damar içine alınma ve solunum yoluyla alınma kullanımlarının bağımlılık yapma potansiyelleri diğer kullanımlara göre daha yüksektir (Uzbay, 1996, s. 21). Kokain, iştah azalması, şişirilmiş benlik saygısı, cinsel arzusun artması, sosyal iletişim kurma kolaylığı, entelektüel aktivite artışına sebep olmaktadır (Girczys, Pudlo, Jarzab ve Szymrak, 2016; aktaran Kukula, 2021, s. 40).

Kokain aynı zamanda, bazı ruhsal ve fiziksel rahatsızlıklara sebep olabilmektedir. Hipertansiyon, şok, ani ölüm, kardiyovasküler rahatsızlıklar bunlardan bazılarıdır. Baş ağrısı, geçici fokal nörolojik bozukluklar, nöbetler, serebrovasküler bozukluklar ise merkezi sinir sistemi üzerine olan etkilerindendir. Solunum sistemi üzerindeki etkileri ise solunum durması, pulmoner ödem, pnömotorakstır. Kokain aynı zamanda üreme sağlığı üzerinde de olumsuz etkileri olan bir maddedir. Bebekte gecikmiş nörodavranışsal gelişim görülmesi, fetal intrauterine gelişme geriliği, plesanta previa üreme sağlığı üzerindeki sorunlara örnek olarak verilebilir. Vücuda alındıktan sonra mutluluk ve neşe hali oluşturan kokain, fazla miktarda alınması durumunda anksiyete, gerilim, ağır panik haller, şiddet, duygusal değişkenlik ve aşırı şüphecilik gibi etkilere sebep olabilmektedir (Arıkan, 2012; aktaran Çalışkan, 2018, s. 45).

Kokain kötüye kullanımı, aynı zamanda kadınlarda kalp krizi, felç, beyin nöbetleri ve motor ve görsel anormallikler gibi diğer nörolojik sorunlar riskini de arttırmaktadır (Curet ve Hsi, 2002, s. 74).

3.5.8 Halüsinojen tipi bağımlılık

Halüsinojen, genellikle algılama çarpıklığı, görme illüzyonu ve sinezteziye sebep olan ilaçlara verilen addır. Bu maddeler merkezi sinir sistemini etkiler (Özden, 2016). Halüsinojen maddeleri vücuda aldıktan sonra gerçekte olmayan şeyleri görme, hayal görme, bilincin dağılması, olmayan sesleri duyma ve gerçek olmayan duygusal durumlara

sebeptir. Kişi madde kullanımını bıraktıktan sonra bile etki ve belirtiler devam edebilmektedir (Tarhan ve Nurmedov, 2011; aktaran Çalışkan, 2018, s. 45).

İlk sentetik halüsinogen madde olan LSD (Liserjik Asid Dietilamid), vücuda alındıktan yaklaşık 30-60 dakika sonra etki göstermeye başlamaktadır ve etkisi 12 saat kadar sürmektedir. Vücuda alındıktan sonra ise kan basıncının ve kalp atışının artması, vücut ısısının artması, yüz kızarması ve iştahın azalması gibi etkilere sebep olmaktadır. Aynı zamanda baş dönmesi, taşikardi, abdominal rahatsızlıklar, kas gerilmeleri de deneyimlenen diğer sorunlardandır (Akvardar, 2012; Ceylan, 2003; aktaran Çalışkan, 2018, s. 45).

3.5.9 Khat tipi bağımlılık

Ağızda çiğnenen maddelerin bağımlılığıdır ve bu maddeler psişik bağımlılık yapar (Aydın, 2024). Khat, Doğu Afrika ve Yemen' in yüksek bölgelerinde yetişen Catha odulis bitkisine verilen yöresel bir isimdir. Bu bitkinin uç kısmındaki taze yapraklar çiğnenerek kötü amaçlı olarak kullanılır (Uzbay, 1996, s. 22). Aktif madde katinondur ve öfari ve hiperaktiviteye sebep olur (Yıldız, 2000, s. 22). Aynı zamanda kullanımı ile birlikte amfetamin benzeri etkiler oluşturmaktadır (Uzbay, 1996, s. 22).

Bağımlılığın özellikleri ise;

- Orta seviyede psikolojik yapması,
- Tolerans ve fiziksel bağımlılık geliştirmemesi,
- Bir saat içerisinde öfori ve uyarılma, anoreksi, konuşma isteğinde artışın olması, kalp atışı, solunum, kan basıncında artış olması, sonrasında ise artan bir asabiyet, huzursuzluk ve melankoli şeklinde bir düşüşün olması,
- Uzun vadeli kullanımda depresyon, psikoz ve organ hasarı meydana getirmesidir (Ergun, 2019; aktaran Eken vd., 2020, s. 63).

3.5.10 Uçucu solvent tipi bağımlılık

Odada buharlaşan maddeler için kullanılan uçucu madde terimi keyif verici, hızlı hafif sarhoşluk etkisi vermesi sebebiyle tercih edilmektedirler. Uçucu yerine solventler ve uçucu çözücüler isimleri de kullanılmaktadır. En sık kullanılan uçucu maddeler ise

aromatik, alifatik ve halojenli hidrokarbonlardır (Boztaş ve Arısoy, 2010, s. 518). Yapıştırıcılar, tiner, benzin gibi maddeler bu maddelere örnek olarak gösterilebilir.

Solunum, yutma ve deri yoluyla insan vücuduna girebilen solventler, maruz kalınan süre ve maruz kalınma düzeyine göre sağlık bozucu etkileri ağırlaşmaktadır. Kısa süreli etkilenebilir, deri sorunları, uyuklama, baş ağrısı, dikkat dağınıklığı ve mide bulantısı ve rahatsızlıklarına sebep açabilmektedir. Ancak yoğun etkilenebilir ise baygınlık ve hatta ölüme sebebiyet verebilir (Karadağ, 2005, s.22).

3.6 Gebelik ve Madde Bağımlılığı

3.6.1 Gebelik nedir?

Bir hastalık durumu olmayan gebelik, fetüsün bir kadının rahminde geliştiği dönemi tanımlamak için kullanılan vücutta fiziksel hormonal, psikolojik değişikliklerin olduğu ve son adet tarihinden doğuma kadar yaklaşık 40 hafta veya 9 aydan biraz daha uzun bir dönemi kapsayan kadın hayatının normal bir parçasıdır (NIH, 2024; Köken ve Yılmaz, 2007, s. 385).

3.6.2 Gebelik ve madde bağımlılığı ilişkisi

Gebelikte madde kullanımı hem anneye hem de fetüse zarar veren bir hastalık ve aynı zamanda da bir halk sağlığı sorunudur. Gebelik döneminde madde kullanımının fetüsün gelişimini olumsuz etkilediği, düşük tartılı doğum, ölü doğum ve erken doğum gibi olaylara sebebiyet verdiği bilinmektedir.

3.6.2.1 Gebelikte alkol kullanımı

Anne karnındaki bebek, organ gelişimi sürecinde alkolün olumsuz etkilerini hissedebildiği için gebelik süresince alkol tüketen anne adayları, bebeklerinin sağlığına büyük zararlar verebilmektedir. Bu zararlar arasında ise erken doğum, bilişsel yeteneklerin gerilemesi, yapısal bozukluklar, düşük doğum ağırlığı ve hatta bebek ölümleri yer almaktadır. Alkol tüketimi, özellikle organ oluşumunun kritik dönemlerinde gerçekleştiğinde ise fetüste gelişimsel sorunlara neden olabilmektedir. Ayrıca, fetüsün alkol metabolizması anneden daha yavaş olduğundan fetal dolaşımda alkol seviyeleri uzun süre yüksek kalabilmektedir.

Doğum öncesi alkol maruziyeti, böbrek, kalp, yüz ve diğer önemli sistemler dahil olmak üzere çeşitli fetal yapısal bozukluklarla ilişkilendirilmiştir. Bu nedenle alkol tüketimi, anne karnındaki bebeğin beyin ve kalp gelişimini de olumsuz etkileyebilmektedir. Aynı zamanda bebekte büyüme geriliği, beyin ve sinir sistemi hasarları gibi doğum kusurlarına yol açabilmektedir (Şenel, 2022).

Bunun yanı sıra gebelikte alkol kullanımı için güvenli bir doz bulunmamaktadır. Gebelik sırasında alkol kullanımı ise fetal alkol sendromu olarak da ifade edilen fetüste morfolojik bozukluklara sebebiyet verebilmekle birlikte alkolik kadınlardan dünyaya gelen bebeklerde bu bozukluklar oldukça sık görülebilmektedir (Uzbay, 2015, s. 103). İnce bir üst dudak, burun ve üst dudak arasındaki bölgenin düz görünümlü olması ve normale göre daha kısa göz açıklığı bu bozukluklara örnek olarak gösterilebilmektedir (Kılavuz, 2022). Aynı zamanda bu bebeklerde mikrosefali, düşük vücut ağırlığı ve bazı nörolojik rahatsızlıklar görülebileceği gibi bu bebeklerde büyüme yeterli düzeyde olmamaktadır (Uzbay, 2015). Gebelikte alkol kullanımı, ölü doğum riskini artırma, erken doğum riskini artırma ve ilerleyen süreçte öğrenme bozukluğu ve disleksi riskini de arttırmaktadır (Santis ve ark. 2011; Albayrak, 1989; aktaran Koçak, Şahin ve Duman, 2015, s. 45). Yapılan çalışmalarda günlük 30-60 ml alkol alan annelerin bebeklerinde fetal alkol sendromu oluşma ihtimali %10 olarak belirlenmiş ve kullanılan alkol miktarının artması ile bu olasılığın daha da artacağı düşünülmektedir. Hamile sıçanlarla yapılan bir araştırmada da gebelikte madde kullanımının zararlarına ilişkin sonuçlar elde edilmiştir. Araştırmada gebelikte alınan alkolün, fetüsün beyin korteksinde nöronların migrasyonunu ve proliferasyonunu bozduğu bilgisi paylaşılmıştır (Uzbay, 2015, s. 103).

Şekil 9. Fetal Alkol Sendromlu Bir Bebek
(<https://izmirkarsiyakakadindogummerkezi.com>, 2024)

3.6.2.2 Gebelikte sigara kullanımı

İçerisinde nikotin, karbonmonoksit, siyanür, kurşun gibi birçok zararlı madde barındıran ve gebelikte kadınlarda nabızı hızlandırma, koku ve tat duyusunda azalmaya, çabuk yorulmaya ve iştahsızlığa sebebiyet verme, aynı zamanda damarların daralmasına neden olduğu için tansiyonu yükseltme gibi etkileri olan sigara, fetüs için de oldukça zararlıdır. Gebelik süresince kordon ve plasenta ile beslenen bebek, annenin sigara içmesi sebebiyle kendisine yeterli miktarda oksijen taşınamaması nedeniyle yeterince gelişmemekte ve beslenememektedir. Aynı zamanda sigarada bulunan zararlı maddeler anne kanı aracılığıyla bebeğe geçebilmekte ve bu maddeler de bebeğe zarar verebilmektedir (Kublay, Terzioğlu, ve Karatay, 2008, s. 8).

Gebelikte madde kullanımının çok sayıda zararlı etkisi bulunmaktadır. Kişiler gebelikten önce sigara kullanım alışkanlıklarından vazgeçerek doğumda ve hamilelikte yaşayabilecekleri komplikasyon risklerini azaltmakla birlikte sağlıklı bir bebeğe kavuşma ihtimallerini de arttırmaktadırlar. Aynı zamanda sigara alışkanlığını bırakan bir gebe, ölü doğum ve erken doğum riskini, erken doğan prematüre bebeklerin yaşadıkları solunum sıkıntılarını, sağlık ve beslenme sorunlarıyla karşılaşma oranlarıyla “beşik ölümü” olarak da bilinen abi bebek ölümü sendromu görülme riskini de azaltmaktadır (National Health Service [NHS], 2023a). Çalışmalar aynı zamanda sigara içen annelerden doğan çocuklarda boy kısalması, hiperkinezi, sosyal gelişimin yavaşlaması, sinirlilik artışı ve

muhakeme yeteneğinin azalması gibi nörogelişimsel anormallikler de bildirmiştir (Curet ve Hsi, 2002, s. 74).

Gebelikte madde kullanımını etkileyen çok sayıda faktör olmakla beraber bu etkenleri belirleyebilmek adına da bazı çalışmalar yapılmaktadır. Tarhan ve Yılmaz bu etkenleri belirleyebilmek için İstanbul Halk Sağlığı Müdürlüğü' ne bağlı bir aile sağlığı merkezi merkezinde 17 Aralık 2012 ve 17 Aralık 2023 tarihleri arasında toplamda 815 gebenin katılımı ile bir çalışma gerçekleştirmişlerdir. Yapılan çalışmanın sonuçlarına göre ise 30 yaş ve altı genç annelerde %59,8 oranla sigara içme oranının diğer yaş gruplarına göre daha yüksek olduğu belirlenmiştir. Aynı zamanda eğitim düzeyinin düşük olması ve plansız gebeliklerde de oranın daha yüksek olduğu ifade edilmiştir (Tarhan ve Yılmaz, 2016, s. 141).

Institute of Medicine ise 1985 yılında yapmış olduğu bir çalışmada, sigara içmenin düşük doğum ağırlığına sahip bebek dünyaya getirmek konusunda en önemli faktör olarak ifade etmiştir (Shah, Bracken, 2000.; aktaran Durualp, Bektaş, Ergin, Karaca ve Topçu, 2011, s. 124). Sivas Doğumevi Hastanesinde yapılan bir çalışmada da, gebelikleri sırasında hiç sigara kullanmamış gebelerin veya gebelikten önce sigara kullanmayı bırakmış olan gebelerin bebeklerinin doğum ağırlığı, gebelikte sigara kullanan gebelere göre 112 gr daha fazla olarak belirlenmiştir (Marakoğlu ve Sezer, 2003, s. 163). Yine benzer şekilde Li ve ark. da sigara içen ve sigara içmeyi bırakan annelerin gebeliklerinin ilk zamanlarından itibaren fetüsün ve doğumdan sonra da yenidoğanın ağırlığı üzerinde bir çalışma yapmış ve ilgili çalışma sonuçlarına göre sigara içmeyi bırakan annelerin bebeklerinin doğum ağırlığının 268 gr arttığı ve bebeklerin düşük ağırlıklı doğma riskinin de 1.91' den 1.18' e düştüğünü ifade etmişlerdir (Li, Windsor, Perkins vd., 1993; aktaran Durualp vd., 2011, s. 124).

Çankırı ili içerisinde yeni doğum yapmış olan kadınların sigara kullanımının yenidoğanın doğum boyu, kilosu ve baş çevresi arasındaki ilişkinin incelenmesi adına bir çalışma yapılmış ve yapılan çalışmada ise annelerin sigara içme durumları ve bebeklerinin doğum ağırlıkları arasında anlamlı bir fark olduğu belirlenmiştir (Durualp vd., 2011, s. 122).

Ancak sadece gebenin sigara kullanması değil eş veya ev üyelerinden herhangi birinin de sigara kullanması da hem gebenin hem de bebeğinin sağlığını olumsuz yönde

etkileyebilmektedir. Pasif içicilik olarak adlandırabildiğimiz ve aktif sigara içiciliğine göre daha zararlı olarak tanımlanan bu olay da bebeğin doğum ağırlığını azaltabilmekte ve “beşik ölümü” olarak adlandırılan ani bebek ölüm riskini arttırmaktadır. Sigara içen kişi, içine çektiği sigarayı filtre etmeden dışarı verdiği için bu durum çevrede bulunan kişiler için oldukça zararlı olabilmektedir. Bunun yanı sıra sigaranın tam yakılmaması durumunda ortaya çıkan yan akım dumanı da oldukça zararlıdır ve çok sayıda kimyasal içermektedir ve anne-babaları sigara içen bebeklerin ilk yıllarında zatürre ve bronşit sebebiyle hastaneye başvurma ihtimallerinin daha yüksek olduğu belirlenmiştir (Kublay, Terzioğlu, ve Karatay, 2008, s. 12-13; NHS, 2023b).

Aynı zamanda pasif sigara içiciliği bebeklerde sonraki dönemde öğrenme güçlüğü, doğduktan sonra daha sık hastalanma, düşük doğum ağırlıklı bebek dünyaya getirme, bebeğin akciğer fonksiyonlarının daha az gelişmesi, doğumsal anomalisi olan bebek dünyaya getirme gibi olumsuz durumlara sebebiyet verebilmektedir (Kublay, Terzioğlu, ve Karatay, 2008, s. 8).

Gebelikte sigara kullanımı ile ilgili yapılan bir çalışmaya katılan gebelerin %63,9’ unun pasif içici olduğu belirlenmiştir (Tarhan ve Yılmaz, 2016, s. 141). Benzer bir araştırma da Sivas Doğumevi Hastanesi’ nde doğum yapan kadınların sigara içme durumları, tutum ve davranışlarını saptamak amacıyla yapılmıştır. Çalışma sonucuna göre herhangi bir işte çalışan ancak sigara içmeyen gebelerin çalıştıkları işyerlerinde sigaraya maruz kalma oranları %68 olarak belirlenmiştir. Aynı çalışmada eşleri sigara kullanan gebelerin sigara içme oranı, eşleri sigara içmeyen kadınların oranına göre anlamlı düzeyde yüksek bulunmuştur. Bu durumda pasif içicilik oranını arttırmakta ve pasif içiciliğin gebeye ve bebeğine verdiği zararların görülme ihtimalini arttırmak konusunda önem arz etmektedir (Marakoğlu ve Sezer, 2003, s. 162). Gebelerin pasif sigara dumanına maruz kalmaları ve sigara kullanımını ölçmek adına yapılan bir başka çalışmada ise araştırmaya katılan gebelerin %64.3’ ünün evlerinde sigara içildiği belirlenmiştir. Bunun yanı sıra çalışmaya katılan gebelerin %54,8’ i dışarıda sigara içilen ortamlarda bulunduklarını ifade etmişlerdir (Cengizoglu, 2021, s. 84).

Sigara kullanımının etkileri doğumdan sonrada kendisini göstermektedir. Örneğin anneden sigara kullanımına bağlı olarak bebekte bronşit ve zatürre riski artmakta ve astım ve orta kulak iltihabı gibi hastalıkların görülme sıklığı artmaktadır. Aynı zamanda sigara

içindeki maddeler anne sütü ile de bebeğe geçmeye devam etmekte ve sigara anne sütünde bulunan C vitamini düzeyini ve anne sütünün besleyici özelliğini azaltmakta, anne süt üretimi azaltarak bebeğin beslenmesine engel olmaktadır (Kublay, Terzioğlu, ve Karatay, 2008).

3.6.2.3 Gebelikte uyuşturucu madde kullanımı

Yine benzer şekilde gebelikte uyuşturucu madde kullanımının da anne karnındaki bebek ve yenidoğan için oldukça olumsuz etkileri vardır. Madde kullanımına sahip bir annenin bebeği de madde bağımlısı olarak dünyaya gelmektedir. Bu durumda, bebekte doğumdan sonraki ilk 6 ay içerisinde yoksunluk belirtileri görülmekte ve bebekler bağımlılık tedavisi görmektedir ve bu bebeklerde ileriki dönemlerinde bağımlı olma ihtimali diğer insanlara göre daha yüksek seviyelerdedir (Şeker, 2024).

Temel etken maddesi morfin ve benzeri doğal ürünler olan opiyatlara karşı bağımlı olan gebelerden dünyaya gelen bebekler, düşük doğum ağırlığı ile dünyaya gelme, doğumdan sonraki süreçte ani ölüm gibi risklere karşı daha açık olmakla birlikte bu bebekler, opiyatların fiziksel bağımlılığa neden olacak dozun kana karışmasıyla birlikte anneleri gibi opiyatlara karşı fiziksel bağımlılık geliştirmiş bir şekilde dünyaya gelebilmektedir. Sürekli ağlama krizleri, solunum güçlüğü, aksırma, beslenme güçlüğü gibi yoksunluk belirtileri ise doğumdan itibaren 72 saat içerisinde ortaya çıkmakta ve 6-8 hafta içerisinde ise yok olmaktadır (Uzbay, 2015, s. 146).

Epilepsi sebebiyle barbitürat kullanan hamilelerde anomalili doğum oranı %6 olarak belirlenmiş ve dudak ve damak yarıklığı, kalp, iskelet, sinir sistemi bozuklukları ise en yaygın anomaliler olarak ifade edilmiştir. Gebelik dönemimde anneleri barbitürat kullanan çocukların ise ileriki dönemlerde öğrenme güçlüğü yaşadıkları, düşük IQ' ya sahip oldukları, erkek cinsiyetine özgü özelliklerin yeterince olmaması gibi sorunlar yaşadıkları bilinmektedir. Barbitürat bağımlısı bir annenin bebeği de bağımlı olarak dünyaya gelir ve bebek doğduktan sonra barbitürat alımına ihtiyaç duyar. Fakat bebeğin karaciğerleri bu maddeleri yeterince iyi metabolize edemediği için yoksunluk sendromu doğumdan hemen sonra değil de doğumdan yaklaşık 7 gün sonra ortaya çıkmaktadır (McKim,2000; aktaran Uzbay, 2015, s. 199).

Hamilelikte kokain kullanımı ise bebeğin kalp atımını ve kan basıncını arttırır. Annenin ileriki haftalarda kullandığı kokain, düşük doğum ağırlığı, ani bebek ölüm sendromu, gelişim geriliği, ölü doğum gibi durumlara sebebiyet verebilir. Yine benzer şekilde hamilelikte esrar kullanımı da bebekte gelişim geriliği, doğumdan sonra görülen ani bebek ölüm sendromuna yol açabilmektedir. Hamilelikte eroin kullanımı ise diğer uyuşturucu maddelerin kullanımı sonucu ortaya çıkan etkilerin daha güçlü şekilde ortaya çıkmasına neden olur. Annenin gebelikte madde kullanması ile birlikte bebekte, ateş, ishal, solunum güçlüğü, kilo kaybı gibi yoksunluk ve bağımlılık belirtileri görülmektedir (Şeker, 2024).

Bağımlı olan gebeliğin perinatal sonuçlarını değerlendirmek üzere yapılan bir çalışmada, araştırmaya katılan gebelerden doğan ve %7'lik bir kısma tekabül eden 61 bebekte neonatal yoksunluk sendromu geliştiği ve bağımlı anneler arasındaki neonatal ölüm vakalarının ise %4,6 (4 vaka) olduğu, 29 (%33) bebekte ise yaşlarına göre düşük doğum ağırlığı ve 7 (%8) bebekte de doğumsal anomalilerin olduğu tespit edilmiştir (Vucinovic vd., 2008, s.1).

4.GEBELİKTE MADDE KULLANIMININ İNSAN HAKLARI BAĞLAMINDA ELE ALINMASI

Gebelikte madde kullanımı hem anne hem de anne karnındaki bebek için oldukça olumsuz etkileri olan bir eylemdir. Özellikle anne karnındaki bebeğin annenin vücuduna aldığı hemen hemen her şeyden olumlu veya olumsuz olarak etkilendiği bilindiğinden gebelikte madde kullanımının da bebek üzerinde etkileri olduğu bir gerçektir. Ancak gebelikte madde kullanımı, değerlendirmesi oldukça karmaşık bir süreçtir. Bu sebeple konuyu tek bir çerçeveden ele almak yeterli ve doğru olmayacaktır. Genel hatları ile bakıldığında konunun “bireysel tercih hakkı, kişi özgürlüğü ve dokunulmazlığı” ve “anne karnındaki bebeğin hakkı” perspektifleri ile ele alındığı görülmekte olup süreç ile ilgili ikilemlerin ise bu iki yaklaşımın çatışması sebebiyle meydana geldiği düşünülmektedir.

Günümüzde madde kullanımı oranlarının artması ile birlikte gebelikte madde kullanım oranları da artmaktadır. Gelişmiş ülkelerdeki gebelerin hamilelik süreçleri boyunca madde kullanım oranlarına bakıldığında uyuşturucu madde kullanan hamile kadın oranının %8,7, alkol kullanan gebe oranının %21,7 ve sigara kullanan gebelerin oranının ise %27,7 olduğu belirlenmiştir (Elbayiyev ve Çakır, 2023, s. 36). Bu oranların oldukça yüksek olduğu söylenebilir. Uzun süreli ilaç kullanımı yenidoğan ve fetüste doğumdan sonra kısa süreli yoksunluk belirtileri, uzun dönemde nörolojik ve fiziksel gelişimin etkilenmesi gibi sorunlara sebebiyet vermektedir. Aynı zamanda anneleri madde kullanan bebeklerin solunum, sinir ve sindirim sistemlerinin daha çok etkilendiği ve gebelik süresince eroine maruz kalan bebeklerde plesanta yetmezliği, doğum sonrası kanama, erken membran rüptürü (doğum başlamadan önce amnion kesesinin yırtılması) gibi sorunları yaşayabildikleri ve hatta gebelikte madde kullanımının fetal ölüm ile alakalı olduğu ifade edilmiştir (Özdemiroğlu, Kara ve Arıkan, 2014, s.102). Yapılan bir çalışmada maternal madde kullanımı olan bebeklerin daha düşük doğum ağırlığına sahip olduğu, daha prematüre olduğu, daha düşük APGAR (bebeğin genel durumu hakkında bilgi veren ve bebeğin gelişimi hakkında bilgi veren bir test) skorlarına sahip olduğu bulunmuştur (Elbayiyev ve Çakır, 2023, s. 39). Madde kullanımı, özellikle de uyuşturucu

madde kullanımı, kimi zaman ise anne karnındaki bebeğin yaşama hakkını da elinden alabilen bir eyleme dönüşebilmektedir.

Yaşama hakkı, insan yaşamının korunmasıdır. Yaşama hakkı, daha dar anlamda ele alındığında ise kişilerin eksiksiz ve sağlıklı bir beden varlığına sahip olmasıdır (Tacir, 2013, s. 1302). Savcı' ya göre ise yaşam hakkı, insan olarak var olmak ve insan onuruna yaraşır şekilde kendini ifade etmek, insan onuruna uygun şekilde var oluşu geliştirme olanağı, yeteneği olarak tanımlamıştır. Gebelikte madde kullanımı kimi zaman anne karnındaki bebeğin yaşama hakkını da elinden alarak dolayısıyla onun insanın onuruna layık bir düzeyde gelişme yeteneği ve olanağını da elinden almaktadır (Savcı, 1982, s. 22-23).

Yaşama hakkı, İnsan Hakları Evrensel Bildirgesi ile de önemi ifade edilen bir haktır. Bildirgede 3. maddede “ Herkesin yaşama hakkı ile kişi özgürlüğü ve güvenliğine hakkı vardır.” ibaresi buna dikkat çekmektedir. Birleşmiş Milletler (BM) Çocuk Hakları Sözleşmesi ise 18 yaş altındaki her bireyi çocuk kabul eder ve madde 6' da “ Taraf Devletler, her çocuğun temel yaşama hakkına sahip olduğunu kabul eder.” ve “ Taraf Devletler, çocuğun hayatta kalması ve gelişmesi için mümkün olan azami çabayı gösterir.” ifadeleri yer almaktadır (Birleşmiş Milletler [BM], 1948). Ancak bütün bu ifadelerdeki ortak nokta ise bu maddelerin uygulanabilirliğinin belirli bir kişi için olmasıdır. Burada “ kişilik” kavramının tanımı önemlidir. Kişilik kavramı ülkeden ülkeye değişmekle birlikte Türk Medeni Kanunu'na göre kişilik sağ ve tam doğum ile başlamaktadır. Bu sebeple anne karnındaki fetüs bir “kişi” olarak tanımlanmamaktadır. Çocuk hak ehliyeti ise sağ olmak koşulu ile ana rahmine düşülen andan itibaren kazanılır. Ancak fetüs çoğu yaklaşıma göre bir insan olarak kabul edilmediği için bahsedilen maddelerin anne karnındaki fetüs için işleyişte bir bağlayıcılığı bulunmamaktadır. Fakat Çocuk Hakları Sözleşmesi bütün bu maddelerin yanı sıra çocuğun doğumdan sonra olduğu kadar doğumdan önce de uygun yasal korunmayı da içeren özel güvence ve koruma gereksiniminin bulunduğunu ifade etmiştir.

Ülkeler genelinde gebelikte alkol ve sigara kullanımı fetüse olumsuz etkileri olan maddeler olmasına karşın uyuşturucu madde kullanımına göre daha normal karşılanmaktadır. Gebelikte sigara ve alkol kullanımına dair çeşitli kaynaklar incelendiğinde, herhangi bir ülkede gebelikte alkol ve sigara kullanımının yasal olarak

suç kabul edildiğine dair bir uygulamaya rastlanmamıştır. Gebelikte alkol ve sigara kullanımına dair yasal bir yaptırımın olmamasına benzer olarak gebelikte uyuşturucu madde kullanımını da birçok ülkede ayrıca bir yasal düzenlemeye tabii değildir. Fakat bu ülkelerde gebelikte madde kullanımı için ayrıca yasal düzenlemeler söz konusu olmasa da genel olarak uyuşturucu madde kullanımının suç olması ile konu ele alınmıştır. Ülkemiz özelinde de uyuşturucu madde kullanımı yasal olarak TCK Madde 191’ de’’ Kullanmak için uyuşturucu veya uyarıcı madde satın alan, kabul eden veya bulunduran ya da uyuşturucu veya uyarıcı madde kullanan kişi, iki yıldan beş yıla kadar hapis cezası ile cezalandırılır.’’ şeklinde ele alınmıştır. Ancak kişi hakkında beş yıl süreyle dava açılmasının ertelenmesine karar verilir ve cumhuriyet savcısı kişiyi bu süre zarfında kendisinden beklenen yükümlülükleri yerine getirmemesi durumunda olacaklar konusunda kendisini uyarır. Bu süreçte en az bir yıl olmak üzere asgari denetim tedbiri uygulanır. Kişi için gerek görülmesi halinde de kişi, denetimli serbestlik süreci içerisinde tedaviye de tabii tutulabilir. Uyuşturucu madde kullanan kişi de aslında yardıma ve tedaviye ihtiyaç duyar bu nedenle kanun maddesi kişiyi ve olayı bu minvalde de ele almıştır. Diğer ülkelere bakıldığında ise örneğin İngiltere’ de uyuşturucu maddeler Sınıf A, B ve C olmak üzere belirli sınıflara ayrılmıştır ve verilen cezalarda uyuşturucunun hangi sınıfta yer aldığına göre değişkenlik göstermektedir (Government of United Kingdom, 2024).

Ancak Amerika Birleşik Devletleri’nin bazı eyaletlerinde gebelikte madde kullanımı, anne karnındaki bebeğe vermiş olduğu veya verebileceği zararlardan dolayı yasal olarak yaptırımı olan bir suç olarak kabul edilmekteyken diğer birçok ülkede ise gebelikte madde kullanımının “bireysel tercih hakkı ve kişi özgürlüğü” kapsamında ele alındığı görülmektedir. Gebelikte madde kullanımı birçok açıdan değerlendirilebilmekle birlikte konunun genel hatları itibarıyla “anne karnındaki bebeğin hakkı” ve “ bireysel özgürlüklerin sınırları” perspektiflerinin çatışması nedeniyle genel olarak tek ve sabit bir yaklaşımla ele alındığını söylemek güçtür. Bu sebeple konuyu ele alış şekli, yaklaşım ve uygulamalar birçok ülkede farklılık göstermektedir.

Tüm bunlar göz önüne alındığında annenin bireysel tercihi ve kişi özgürlüğünün de önem arz ettiği görülmektedir. Ülkemizde de diğer birçok ülkede olduğu gibi kişiye uygulanacak tedavilerde kişinin rızası ve izni gereklidir. Hasta Hakları Yönetmeliği’ nde

de “Hastanın Rızası ve İzni” isimli bir alt başlık yer almaktadır. Bu bölümde ise tıbbi müdahalelerde hastanın rızasının gerekliliği ifade edilmiştir. Bu sebeple anne karnındaki bebeklerin annenin madde kullanımı gibi alışkanlıklarından olumsuz yönde etkilenme ihtimalleri bilinmesine rağmen, kişi tedaviyi reddediyorsa zorunlu bir tedavi süreci söz konusu olmamaktadır. Fakat gebelikte madde kullanımı, anne karnındaki fetüsü de korumak gerekliliği sebebiyle sadece bireysel tercih ve kişi özgürlüğü kapsamında değerlendirilmemelidir.

Bu sebeple gebelikte madde kullanımı, kimi yaklaşımlara göre yasal olarak da yaptırımı olması gereken bir konu ise de bazı yaklaşımlar tam tersini iddia etmekte ve bu yaptırımların özellikle hamile kadın için oldukça stresli ve yıpratıcı olduğunu bu stres sürecinin de anne karnındaki bebek için riskler taşıdığını ifade etmişlerdir. Bu sebeple ülkelerin gebelikte madde kullanımına dair yaklaşımları ve işleyişleri de farklılık göstermektedir. Ülkelerdeki gebelikte madde kullanımına dair yaklaşımlar incelendiğinde ise Amerika Birleşik Devletleri’nde ülke genelinde tek ve sabit bir uygulamanın olmadığı ve eyaletler arasında konuyu ele alış şekilleri ve uygulamada farklılıklar olduğu göze çarpmıştır. ABD’ nin Alabama, South Carolina, Tennessee gibi eyaletlerinde gebelikte uyuşturucu madde kullanımı yasal olarak suç kabul edilmekteyken diğer eyaletlerde böyle bir uygulama söz konusu değildir. Ancak diğer eyaletlerde de gebelikte madde kullanımı yasal olarak suç kabul edilmemesine rağmen bu konu özelinde alınmış bazı mahkeme kararları bulunmaktadır. Örneğin Arizona eyaletinde 2003 yılında alınan bir karara göre crack kokain testi pozitif çıkan bir bebeğin doğumdan bir süre sonra vefat etmesi üzerine anne, adam öldürme suçundan 10 yıl hapis cezasına çarptırılmıştır. Ancak buna karşın Arkansas da Ekim 2015 yılında görülen bir mahkeme, hamileyken uyuşturucu madde kullanan bir annenin mahkumiyetini ve 20 yıllık cezasını, Arkansas yasalarına göre kontrole tabi bir maddeyi başkasının vücuduna sokmanın suç olduğunu ancak bunun sadece “knock-out drug” yani bayıltıcı maddeler için geçerli olduğunu ve yasaklı madde kullanımı olan yeni anne olmuş kişileri cezalandırmak için uygulanmayacağı gerekçesiyle cezayı iptal etmiştir. 1992 yılında Florida eyaletinde bir mahkeme ise uyuşturucu kullanım öyküsü olan bir anne için uyuşturucu ticareti yasaları uygulanmasını reddederken 2010 yılında bir başka kadın, gebelikte uyuşturucu kullanımı olması sebebiyle çocuk istismarı suçlaması ile karşı karşıya kalmıştır. Tüm bu kararlar incelendiğinde sabit bir yaklaşımın olmadığı

görülmektedir. Bu sebeple gebelikte madde kullanımı, karar verici kişilerin konuyu ele alış şekillerine göre farklı değerlendirmelere tabii tutulmuştur. Bunun yanı sıra gebelik boyunca uyuşturucu madde kullanımı, ABD’ nin birçok eyaletinde suç olarak kabul edilmese de sağlık görevlilerinin madde kullanımını bildirmelerine dair yükümlülükleri bulunmaktadır (Miranda, Dixon, ve Reyes, 2015).

Fakat Amerika Birleşik Devletleri’ nin bu konudaki sert ve bağlayıcı uygulamaları Amerika Birleşik Devletleri’ nde bu alanda hizmet veren çeşitli profesyonellerce eleştirilmektedir. ABD’ de 1974 yılında kabul edilen CAPTA (Çocuk İstismarını Önleme ve Tedavi Yasası), uyuşturucu maddenin alımının durdurulmasından etkilenerek doğan bebeklerin de istismarın bir parçası olabileceğini savunan oldukça bağlayıcı maddelere sahiptir. Alandaki birçok uzman ise CAPTA’ nın istismarı ele alış şekillerinden dolayı tedirginlik duyduğunu ifade etmiştir. Aynı zamanda gebelikte uyuşturucu madde kullanım öyküsü olan gebelerin ise yaşadıkları utanç duygusu, damgalanma korkusu ve hatta bebeklerinin sosyal hizmet görevlilerince ellerinden alınması endişesi ile madde kullanımını bırakmak konusunda yardım almaktan çekindikleri ifade edilmiştir (NBC News, 2024).

Bu sebeple yasal zorunlulukların, madde kullanımını engellemek konusundaki “etkili olma” düzeyinin soru işaretleri içerdiği ve gebelikte madde kullanımının yasal olarak suç kabul edilmesinin de gebelikte madde kullanımının önüne geçmek konusunda yeterli düzeyde bir caydırıcılığa sahip olmayabileceği konusunda bir yaklaşım söz konusudur. Bu sebeple sürecin yasal zorunluluklardan ziyade, gebenin de madde kullanım öyküsü olan bir birey olması dolayısıyla mağdur olduğu göz önüne alındığında gebenin süreç içerisinde bilinçlendirilerek, çeşitli sosyoekonomik desteklerle güçlendirilerek bu adımı kendisinin atması beklenmesinin daha uygun olabileceği düşünülmektedir. Bu yaklaşım ile anne karnındaki bebeğin yaşama ihtimali olan olumsuz etkenlerin önüne geçmek hedeflenebilir.

Diğer ülkelerde ise gebelikte madde kullanımının genel olarak bu minvalde ele alındığı ve gebelikte madde kullanımının genel itibari ile sağlık odaklı yaklaşımlarla çözüme kavuşturulmaya çalışıldığı söylenebilir. Örneğin Avusturalya’ da gebelikte madde kullanımı tek başına yasal bildirimi olan bir olay olmamakla birlikte konu daha çok çocukların güvenliği, refahı sebebiyle çeşitli profesyonellerce değerlendirilmekte ve konu

bu minvalde ele alınmakta ve uygulanmaktadır. Aynı zamanda Avusturalya’ da NSW Health tarafından uygulanan SAFE START programı da bulunmaktadır. Bu programla doğum öncesi ve sonrası dönemde tüm kadınlara psikososyal değerlendirme ve depresyon taraması yapılarak ebeveynlerdeki psikososyal risklerin erken tespit etme fırsatı sağlanmaktadır. Depresyon ve anksiyete gibi ebeveyn risk faktörleri ve aile içi şiddet, yoksulluk gibi sosyal risk faktörlerinin belirlenmesi, doğacak bebeğin gelişimini desteklemek konusunda önemli bir adımdır. SAFE START olarak adlandırılan güvenli başlangıç programı aynı zamanda hem hamilelik döneminde hem de doğumdan sonraki süreçteki psikososyal risk faktörlerini değerlendirmek adına etkili olabilmektedir. Bu durum da çeşitli risk grubunda olan anne, bebek ve aileler için bir destek ağı olarak tanımlanabilir. Kimi zaman madde bağımlısı hamile bir kadının süreci multidisipliner bir ekip ile ele alınabilmektedir. Bu ekip ise her kadının durumuna göre değişmekle birlikte genel olarak pratisyen hekim, kadın doğum uzmanı, sosyal hizmet uzmanı, bağımlılık uzmanı/ psikiyatristi, ruh sağlığı çalışanı, diyetisyen, çocuk doktoru, emzirme danışmanı denetimli serbestlik ve şartlı tahliye memurundan oluşmaktadır. Ekip ile birlikte multidisipliner vaka toplantıları düzenlenmekte ve kadının ihtiyaç ve destek durumlarına göre yaklaşımlar ele alınmaktadır. Ekip yaklaşımının uygulanamayacağı durumlarda ise madde kullanım sorunu olan kadınlar bu hizmeti verebilecek bir merkeze nakledilmekte ve kendisine bakım sağlanması için bir uzmanla iletişim kurulmaktadır (New South Wales Ministry of Health [NSW Health], 2024).

İngiltere’ de ise gebelikte madde kullanımı, anneyi süreçte destekler şekilde ele alınmaktadır. İngiltere’ de genel olarak Ulusal Sağlık Hizmeti olan NHS tarafından gebeler, gebelikte madde kullanımı konusunda yönlendirilmekte ve kişilere destek sağlanmaktadır. Aynı zamanda İngiltere’ de madde kullanımı ve kişilerin alabileceği yardım ve hizmetler konusunda kişilere yardımcı olabilmek adına 7/24 usulüne göre hizmet vermekte olan FRANK yardım hattı da bulunmaktadır (NHS, 2023b). Benzer şekilde, İngiltere’ de anne ve bebeklere yönelik hizmet veren hayır kuruluşu Tomm’s ve NHS’nin konu ile ilgili yaklaşımları incelendiğinde kişilerin, kendilerini yargılamayacaklarına dair güvencenin verilmesi ve bu noktanın özellikle altının çizilmesi de gebelik sürecindeki kadınlar için bu kurum ve kuruluşlarla daha rahat ve yargılanma korkusu olmadan iletişim kurmalarına yardımcı olabilmektedir. Türkiye özelinde ise gebelikte madde kullanımı öyküsü olan gebeleri ayrıca ele alan ve işleyişle ilgili bilgi

veren kamu kurumlarına ait herhangi bir dokümana erişilememiştir. Tüm bu yaklaşımlar, uygulamalar ve işleyişler göz önüne alındığında ise gebelikte madde kullanımının anne karnındaki bebeğe verdiği zararların kabul edildiği ve aslında annenin de bağımlı olması dolayısıyla yardıma ihtiyacı olan bir birey olarak kabul edildiği söylenebilir.

Tüm insanların haklar bakımından eşit olması ve çocuk haklarının da çocuğu insan olarak koruyan yaşam hakkını da içinde barındıran haklar olduğu göz önünde bulundurulduğunda bu zararların anne karnındaki bebeğin sağlıklı bir yaşama sahip olmasına, olanaklarını geliştirmesine engel olması ve kimi zamanda anne karnındaki bebeğin yaşama hakkını da elinden alacak kadar büyük ihlallere sebebiyet verebilme ihtimali bir nevi çocuk haklarının ihlali olarak değerlendirilebilmektedir. Aynı zamanda her insan hayata adil bir şekilde başlamalıdır. “Her çocuk eşit doğar” ilkesinin de temeli olan gebelikte madde kullanımı sonucu anne karnında oluşabilecek ve kalıcı hasarlardan olan gelişimsel ve nörolojik bozukluklar gibi hastalıklar sebebiyle çocuğun yaşamının ileriki süreçlerinde eğitim hakkı gibi temel haklarından faydalanmak konusunda da sorunlara yol açabileceği düşünülmektedir. Aynı zamanda genel olarak kişilerin sağlık hizmetlerinden eşit şekilde yararlanması, sağlık hizmetlerinden yoksun bırakılmamasını güvence altına alan ve kişilerin sağlıklı ve iyi olma halini destekleyen bir hak olarak tanımlanan sağlık hakkı da bu süreçte ihlale uğramaktadır. Çünkü sağlık açısından iyi olma hali anne karnında başlamaktadır. Örneğin Birleşmiş Milletler Çocuk Hakları Sözleşmesi’nde Madde 24’de yer alan “anneye doğum öncesinde ve sonrası uygun bakım sağlanması” maddesinde de “annenin sağlığını ve anne karnındaki bebeğin sağlıklı gelişimini korumak amaçlanmıştır. Yine aynı madde de yer alan “koruyucu sağlık programları, ana-babaya rehberliğin verilmesini sağlamak konusunda da uygun önlemler alınmalıdır.” ifadesi de yine gebelikteki koruyucu sağlık hizmetleri hem annenin hem de bebeğin sağlığını korumak için alınan koruyucu destek modelleridir ve ailelerin bu süreçte desteklenmesi gerekliliğini ifade eder. Aynı sözleşmede Madde 27’de yer alan “Taraf Devletler, her çocuğun bedensel, zihinsel, ruhsal, ahlaksal ve toplumsal gelişmesini sağlayacak yeterli bir hayat seviyesine hakkı olduğunu kabul eder” ifadesi ile de çocuğun birçok açıdan gelişiminin desteklenmesini savunur. Bir çocuğun gelişiminin de anne karnında başladığı düşünüldüğünde tüm bu maddelerin temelinde sağlıklı ve iyi olma halinin doğumdan önce desteklenmesi gereken bir durum olduğunun kabul edildiği söylenebilmektedir.

Gebelikte madde kullanımının anne karnındaki bebeğin insan olması dolayısıyla sahip olduğu yaşama hakkı, sağlık hakkı ve dolaylı olarak diğer temel haklarını da ihlal eden/edebilecek bir eylem olduğu aşıkardır. Bu sebeple gebelikte madde kullanımının önlenmesi adına gebenin de “bireysel tercih hakkı, kişisel dokunulmazlık ve kişi özgürlüğü” ne de zarar vermeden insan ve sağlık odaklı yaklaşımlarla desteklenerek anne karnındaki bebeğin yaşayabileceği hak ihlallerinin ve insan onuruna layık bir yaşama sahip olma ilkesine verilecek zararın önüne geçilmesi gerektiği düşünülmektedir. Bu destek mekanizmasının nasıl olacağına dair tek ve sabit bir doğru bir yol olmamakla birlikte Çocuk Haklarına Dair Sözleşme Madde 6’ da da yer aldığı üzere “ Taraf Devletler, her çocuğun temel yaşama hakkına sahip olduğunu kabul eder ve çocuğun hayatta kalması ve gelişmesi için mümkün olan azami çabayı gösterirler” ifadelerinden yola çıkarak bu minvalde devletlere anne karnındaki bebeğin yaşama hakkını koruma, onun hayatta kalmasını ve gelişmesini desteklemek adına büyük bir sorumluluk düşmektedir. Aşağıdaki maddeler ise süreçte yapılacak uygulamalara dair öneriler içermektedir.

- Birleşmiş Milletler Çocuk Hakları Sözleşmesi, ailenin, çocuklarının gelişmeleri ve esenlikleri için gerekli yardım ve korumayı görmesinin zorunluluğuna dikkat çekmiş olup bu bağlamda ailenin ayrı ayrı tüm üyelerinin süreç içerisinde psikososyal açılarından değerlendirilip desteklenmesi, madde kullanımı sürecinin önlenmesinde önemli olabilmektedir.
- Birleşmiş Milletler Çocuk Hakları Sözleşmesinde “anneye doğum öncesi ve sonrası uygun bakımın sağlanması” ibaresinden de yola çıkarak anneye doğum öncesi ve sonrası verilecek bakım da madde kullanım öyküsünün sonlanması için anneye yardımcı olabilecektir.
- Gebelikte madde kullanımını engellemek çoğu zaman gebelikte madde kullanımının bireysel özgürlük kapsamında değerlendirilmesi dolayısıyla daha çok madde kullanan kişinin inisiyatifinde olan bir süreçtir. Bu sebeple kişi gebelik sürecinde bu bağımlılık öyküsünden kurtulmak için adım atabileceği gibi asıl önemli dönemin madde bağımlılığı gelişmeden önceki dönem olduğu düşünülmektedir. Bu nedenle bağımlılık gibi süreçlerde önleyici tedbirler oldukça kıymetlidir. Bu sebepler önleyici tedbirlerin yaygınlaştırılması önemlidir.

- Bağımlılık oluşumu çok çeşitli sebeplerle oluşabilecek bir süreçtir. Yaş, merak, kişinin sahip olduğu kişisel özellikler vb. bu sebeple madde kullanımının yaygın olarak görüldüğü ergenlik döneminin özelliklerini bilerek bu gelişim çağındaki çocuklara yaklaşım yöntemleri, beklentileri, hayatları konusunda doğru yönlendirme ve özellikle aile içi sözel ve sözel olmayan iletişim kanallarının geliştirilmesi önleyici tedbirlerden olabilmektedir.
- Kişinin sahip olduğu düşük benlik algısı, düşünce negatifliği, yaşadığı sorunlara çözüm bulmakta zorlanma gibi bireysel özelliklerin varlığı veya yatkınlığı söz konusu ise kişiler yaşadıkları bu olumsuz durumlardan kaçış yolu olarak maddeyi kullanma yönelimi gösterebilmektedir. Kişinin alabileceği psikolojik destek mekanizmaları ile yaşanan bu olumsuz durumların giderilmesi adına bu kişilere destek olunabilmektedir. Bu destek mekanizmaları ise özellikle madde kullanımı ve bağımlılığı süreçlerinde oldukça önemli bir yere sahiptir.
- Gebelikte madde kullanımının zararları bazı kişiler tarafından yeterince bilinmiyor olabilir. Bu nedenle gebelikte madde kullanımı öyküsü olan kişilere bu konuda yapılacak bilgilendirmeler kişiyi, madde kullanımını bırakmak konusunda teşvik edebilir.
- Bazı gebeler etiketlenme ve yargılanma veya sosyal hizmetlerin çocuklarına el koyma korkusu sebebiyle özellikle uyuşturucu madde kullanımını bırakmak istemelerine karşın bu fikrini eyleme dökmek konusunda sorunlar yaşamakta ve çekimser kalabilmektedirler. Ancak tütün dışındaki diğer maddelerin “cold turkey” yani soğuk hindi olarak da Türkçeye çevrilebilen maddenin kontrolsüz bir şekilde bırakılması durumu, hem bebek hem de anne için tehlikeli olabilmektedir (Australian Government Department of Health, 2024). Bu sebeple gebelere kendilerini rahat hissedebilecekleri koşullar sağlanmalı ve madde kullanımı öyküsü olan gebeler tedavi sürecine başlayabilmeleri adına çeşitli mekanizmalarla desteklenmelidir.
- Tedaviye erişimi kolaylaştırmak da oldukça önemlidir. Ülkemizde uyuşturucu madde kullanan kişilere hizmet veren kamu kuruluşu AMATEM sayısının yetersiz olması ve başvuran hasta sayısının da her geçen gün artması sebebiyle uyuşturucu madde kullanım öyküsü bulunan kişiler, uyuşturucu madde kullanımını bırakmak isteseler bile yoğunluk sebebiyle gerekli hizmeti almak ve gerekli müdahalenin kendilerine sağlanması konusunda sorunlar yaşayabilmektedir. Konu gebelikte madde kullanımı

olduğunda ise süreç daha hassas bir şekilde ele alınmalıdır. Bu sebeple AMATEM içerisinde veya sadece uyuşturucu madde kullanımı öyküsü bulunan gebelere hizmet verebilecek veya ayrıca oluşturulacak bir kuruluşun kurulmasının, yasaklı madde kullanım öyküsü bulunan gebelerin bu maddelerin kullanımını bırakması adına süreci kolaylaştırabilecek adımlardan olabileceği düşünülmektedir.

- Bunun yanı sıra madde kullanım nedenlerini anlamaya yönelik çalışmalar yapılmalıdır. Örneğin yapılan bazı araştırmalarda ergenlik dönemindeki bireylerin, erkeklerin ve belirli yaş grubundaki kişilerin madde kullanım düzeylerinin diğer gruptaki kişilere göre çok daha yüksek olduğu belirlenmiştir. Bu gruptaki kişilerin madde kullanımının arttıran nedenlerin tespiti ve bu alanda yapılacak olan çalışmaların madde kullanım oranlarının azaltılmasında da önemli etkilere sebebiyet vereceği düşünülmektedir. Fakat ülkemizdeki araştırmalar incelendiğinde, uyuşturucu kullanım oranlarının ülkemizde özellikle son zamanlarda büyük artış göstermesine rağmen gebelikte madde kullanımı üzerine araştırmalar da dahil olmak üzere madde kullanımına dair araştırmaların daha çok alkol ve sigara ile sınırlı kaldığı ve gebelikte uyuşturucu kullanımına dair çok fazla çalışma ve yayın bulunamadığı söylenebilir.
- Diğer birçok ülkede de benzerleri olan, kişilerin uyuşturucu madde kullanım oranlarının düşürülmesini amaçlayan ve uyuşturucu madde kullanan kişilere kolay bir şekilde ulaşmayı hedefleyen, ülkemizde ALO 191 Uyuşturucu ile Mücadele Danışma ve Destek Hattı olarak hizmet veren hattın bilinirliğinin ve etkililik düzeyinin artırılması ve kişilere bu hat ile madde kullanım süreçleri ve bağımlı kişilerin faydalanabileceği hizmet modelleri hakkında bilgi vermenin yanı sıra tedavi sürecinin başlatılması için doğrudan yönlendirebilen bir kanal olacak şekilde hizmet alanının geliştirilmesinin daha verimli olabileceği düşünülmektedir.
- Hamilelik öncesi ve hamilelik sürecine yönelik kadınlara, madde kullanımının kendileri ve özellikle anne karnındaki bebek için zararlarını içeren bilgilendirme eğitimlerinin verilmesi, önleyici yaklaşımlardan biri olabilir. Bu şekilde kadınlar süreç hakkında daha çok bilgiye sahip olabilmekte ve süreçle ilgili daha doğru kararlar verebilmektedirler.
- Gebelikte pasif içiciliğe maruz kalma oranlarının ne kadar yüksek seviyelerde seyrettiği daha önceki bölümde ele alınmıştı. Pasif içicilikte en az aktif içicilik kadar

riskli olmakla birlikte, doğacak bebeğin sağlığı söz konusu olduğunda önlem almayı gerektiren bir konu olarak karşımıza çıkmaktadır. Çoğu kişi pasif içiciliğin zararları hakkında yeterli bilgiye ve buna bağlı olarak yeterli düzeyde duyara sahip değildir. Bu sebeple özellikle eşlerin konu ile ilgili olarak bilgilendirilmesi önemlidir. Konunun rutin gebe muayenelerinde gebelere ve eşlerine yönelik verilecek eğitim ve bilgilendirmelerle sistemli bir şekilde ele alınabileceği ve bu şekilde daha sistemli bir şekilde ve birçok gebeye ulaşılabilceği düşünülmektedir.

- Kimi zaman ise hamile kadınlar gebelikte madde kullanımının zararları hakkında bilgi sahibidir. Ancak özellikle damgalanma korkusu ve yaşadıkları utanç duygusu sebebiyle tedavi almak konusunda yeterince istekli olmayabilmektedirler. Bu durum aynı zamanda hamile kadınlar üzerinde çeşitli stres, depresyon gibi psikolojik sorunlara sebep olmakta ve kişi yaşadığı duygular ve sahip olduğu bu düşünceler sebebiyle kendisini yaşamdan soyutlayabilmekte ve bu durumda sosyal izolasyonda dahil olmak üzere kişi üzerinde birçok olumsuz etkisi olabilecek bir süreçte evrilebilmektedir. Bu sebeple gebenin psikolojik açıdan da desteklenmesi psikolojik iyilik halinin korunması ve desteklenmesi açısından oldukça önemlidir.
- Sürece dahil olan tüm profesyonellerinde insan hakları temelli bir eğitim alarak konuyu bu minvalde ele almaları sağlanmalıdır.

Sonuç olarak, gebelikte madde kullanımında kişilerin kendi bedenleri üzerinde söz hakkına sahip olması dolayısıyla hamile kadının bireysel özgürlük alanına saygı duymak önemlidir. Ancak doğacak çocuğun sağlığının korunması da bir o kadar önem arz etmektedir. Bu sebeple konu ele alınırken bu iki yaklaşım arasında denge kurmak oldukça önemlidir. Bu yaklaşımın baskıcı bir yaklaşımdan ziyade daha çok bilgilendirici ve teşvik edici düzeyde uygulamalardan oluşmasının, uygulanabilirlik ve kalıcılık açısından önemli olduğu düşünülmektedir.

SONUÇ ve ÖNERİLER

Gebelikte madde kullanımı, anne karnındaki bebek için zararları olan bir insan hakları sorunudur. Gebelikte madde kullanımı, çocuğun temel insan haklarına erişimini kimi zaman güçleştirmekte kimi zaman ise olanaksız hale getirmektedir. Temel insan haklarından ve çeşitli güvencelerden oluşan, çocuğu insan olarak koruyan insan hakları olarak çocuğun hakları, birçok yasal düzenlemeyle korunma altına alınmaya çalışılsa da çoğu zaman bu uygulama ve yaptırımlar yeterli olmamaktadır. Gebelikte madde kullanımı da özellikle çocuğun temel insan haklarına erişiminde sorunlara yol açmakta ve bu hakların ihlaline sebep olmaktadır.

Çocuk hakları konusunda en önemli sözleşmelerden olan Birleşmiş Milletler Çocuk Hakları Sözleşmesi'nde de bu konuda bazı maddeler yer almaktadır. Birleşmiş Milletler Çocuk Hakları Sözleşmesi, Madde 6' da da yer aldığı üzere “ Taraf Devletler, her çocuğun temel yaşama hakkına sahip olduğunu kabul eder ve çocuğun hayatta kalması ve gelişmesi için mümkün olan azami çabayı gösterirler” Aynı sözleşmede Madde 27 yer alan “ Taraf Devletler, her çocuğun bedensel, zihinsel, ruhsal, ahlaksal ve toplumsal gelişmesini sağlayacak yeterli bir hayat seviyesine hakkı olduğunu kabul eder” ifadesi de çocuğun birçok açıdan gelişiminin desteklenmesini gerekliliğini ifade eden bir madde olarak karşımıza çıkmaktadır (UNICEF, 2024). Aynı zamanda Birleşmiş Milletler Çocuk Hakları Sözleşmesi bütün bu maddelerin yanı sıra çocuğun doğumdan sonra olduğu kadar doğumdan önce de uygun yasal korunmayı da içeren özel güvence ve koruma gereksiniminin bulunduğu ifade eder. Tüm bu maddeler çocuğun daha doğmadan çeşitli haklara sahip olduğunu ve desteklenmesi gerektiğini ifade eder.

Bunun yanı sıra gebenin bireysel tercih hakkı ve kişisel dokunulmazlığı da önemli etkenlerdendir. Çeşitli yasal düzenlemelerle korunan bu hak kişinin vücut bütünlüğünü korumayı amaçlar. Tüm bunlar göz önüne alındığında gebelikte madde kullanımının gebenin “bireysel tercih hakkı, kişi özgürlüğü ve dokunulmazlığı” ve “ anne karnındaki bebeğin temel insan haklarını koruma” perspektifleri ile ele alındığı görülmekte,

süreçteki pürüzlerin ise bu iki yaklaşımın çatışması sebebiyle meydana geldiği düşünülmektedir.

Bu konuda çeşitli ülkelerdeki yaklaşımlar da incelendiğinde ülkelerin konuyu ele alışında da çeşitli farklılıkların olduğu göze çarpmıştır. Genel olarak alkol ve sigara kullanımı da anne karnındaki bebek için zararlı olmasına karşın birçok ülkede alkol ve sigara kullanımı daha normal karşılanmaktadır. Uyuşturucu madde kullanımı için ise durum daha farklıdır. Özellikle ABD’ nin bazı eyaletlerinde gebelikte uyuşturucu madde kullanımı ayrıca yasal olarak bir suç olarak kabul edilmekteyken, benzer bir uygulamaya başka herhangi bir ülkede rastlanamamıştır. Bu uygulama ise ülkedeki çeşitli profesyonellerce, damgalanma, etiketlenme ve kimi zaman ise bebeğinin sosyal hizmet görevlilerince elinden alınması gibi korkular sebebiyle annenin tedaviye başvurmasını engellediği düşüncesi ile eleştirilmektedir. İngiltere, Avustralya gibi birçok ülkenin ise konuyu daha çok gebenin “bireysel tercih hakkı, kişisel dokunulmazlık ve kişi özgürlüğü” ne de zarar vermeden insan ve sağlık odaklı yaklaşımlarla anneyi destekleyecek uygulamalarla anne karnındaki bebeğin haklarını korumaya çalıştıkları görülmüştür. Ancak ülkemizdeki yaklaşım incelendiğinde gebelikte madde kullanımına dair yapılan çalışmaların daha çok gebelikte alkol ve sigara kullanımı ile sınırlı kaldığı ve gebelikte uyuşturucu madde kullanımına dair oldukça sınırlı sayıda çalışmanın olduğu göze çarpmış, konu ile ilgili ayrıca bir düzenleme ve uygulamaya rastlanılmamıştır.

Konu ile ilgili yapılan araştırmalar incelendiğinde madde kullanımında çeşitli risk faktörlerinin varlığı görülmüştür. Örneğin kişinin yaşadığı sıkıntı üzüntü verici durumlarda çözümü madde kullanmada araması, bireysel destek mekanizmalarının olmaması durumunda kişinin madde kullanma eğiliminin artması, erkeklerin kadınlardan daha yüksek oranda madde kullanması, ergenlerin yaşadıkları dönem itibari ile madde kullanmaya yönelme oranlarının yüksek olması, aile kavramı ve kişinin okul ve arkadaş çevresini de içeren sosyal hayatının madde kullanımına etkisi gibi etkenler göze çarpmıştır. Tüm bu etkenler altında yatan nedenlerin iyi bir şekilde analiz edilip çeşitli araştırmalarla sorunun özündeki sebeplerin daha iyi anlaşılacağı, bu yaklaşımın da tedavi etmekten ziyade belki de en önemli aşama olan madde bağımlılığının önlenmesi konusunda oldukça önemli olduğu düşünülmektedir. Aynı zamanda madde bağımlılığının, sadece hukuki bir yaptırımdan veya diğer zorlayıcı etkenlerle ele

alınmasından ziyade insan ve insan hakları odaklı ele alınmasının sağlanması adına süreçteki ilgili herkesin insan hakları temelli bir eğitim alınmasının ve sürecin multidisipliner bir yaklaşımla ele alınmasının önemlidir.

Tüm bunlar göz önüne alındığında kişilerin kendi bedenleri üzerinde söz hakkına sahip olmalarını içeren kişinin bireysel özgürlük alanına da saygı duyarak anne karnındaki bebeğin de yaşama hakkı, sağlık hakkı gibi temel insan haklarının korunması arasındaki dengenin doğru bir şekilde sağlanmasının önemli olduğu fikri ortaya çıkmıştır. Bu dengenin ise zorlayıcı yaptırımlardan ziyade bilgilendirici ve teşvik edici şekilde olmasının iki tarafın da insan onuruna yaraşır bir hayat sürmelerini sağlamak konusunda önemli olduğu düşünülmektedir. Ancak her şeyden önce bu durumun sadece annenin kendi bedeni üzerindeki bir inisiyatif olarak düşünülmemesi gereklidir. Annenin madde kullanımı sadece kendi sağlığını değil, doğacak çocuğunda sağlığını tehdit etmekte ve çocuğun yaşama hakkına kadar varabilecek insan haklarının ihlaline neden olabilmektedir. Bu nedenle annenin, babanın ve ilgili herkesin bu konuda bilinçlendirilmesi, alanda hizmet veren meslek elemanlarının insan hakları temelli bir eğitim alması ve doğacak çocuğun insan onuruna layık bir yaşam sürebilmesi için gerekenin yapılması için önlemler almak uygun olacaktır.

KAYNAKÇA

- Alaimo, K. (2002). Historical roots of children's rights in Europe and the United States. *Children as Equals: Exploring the Rights of the Child*, 1-24.
- AMATEM. (2016). Bağımlılık döngüsü. Erişim Tarihi: 29.05.2024, <http://www.amatem.org/bagimlilik/bagimlilik-dongusu/> adresinden alındı.
- Aka, V., Karaman, H., ve Yaman, Ö. M. (2020). Gençlerin esrar kullanımında akran/arkadaşlık ilişkilerinin etkisi: Bingöl ili örneği. *Sosyal Politika Çalışmaları Dergisi*, 21(50), 129-161.
- Akbulut, İ. (1997). Ülkemizde uyuşturucu maddeler sorunu. *Journal of Istanbul University Law Faculty*, 55(3), 111-142.
- Aktürk, İ., Bozdoğan, Ö. F., Çuhacı, G., Ögel, K., Şimşek, G.M., ve Tokluoğlu, N. (2019). *Bağımlılıkta sosyal hizmet uygulamaları*. İstanbul: Yeşilay Yayınları.
- Atatanır, H. (2022). Çocukluk olgusunun ve çocuk haklarının tarihsel gelişimi. *Uluslararası Sosyal Hizmet Araştırmaları Dergisi*, 2 (2), 205-219.
- Avan, H., ve Nacar, D. (2023). Adölesanlarda madde bağımlılığı farkındalığının belirlenmesi. *Kırşehir Ahi Evran Üniversitesi Sağlık Bilimleri Dergisi*, 7(2), 89-97.
- Australian Government Department of Health. (2024). Pregnant and breastfeeding women's use of alcohol and other drugs. Erişim Tarihi: 08.07.2024, <https://www.aihw.gov.au/reports/alcohol/pregnant-breastfeeding-women-alcohol-drugs> adresinden alındı.
- Aydın, A. (2024). Bağımlılık yapan maddeler, türleri ve etkileri. Erişim Tarihi:10.07.2024,<https://arasuygmer.ahievran.edu.tr/images/ahipdrmer/Bağımlılık%20yapan%20madde%20türleri%20Haziran%20ayı%20etkinliği.pdf> adresinden alındı.

- Bahar, A. (2018). Uyuşturucu madde kullanımının nedenleri ve bağımlılık oluşum sürecinde iletişimsel yaklaşımların rolü ve önemi: Polis kayıtları üzerinden olgusal bir inceleme. *Connectist: Istanbul University Journal of Communication Sciences*, (55), 1-36.
- Başay, Ö., Yüncü, Z., Başay, B. K., Öztürk, Ö., ve Aydın, C. (2016). Alkol-madde kullanım bozuklukları olan ergenlerin kişilik özellikleri. *Anadolu Psikiyatri Dergisi*.
- BBC. (2022). Dünya Tütünsüz Günü: WHO raporuna göre türkiye’de tütün kullanan erkeklerin oranı azalırken kadınların oranı artıyor. Erişim Tarihi: 09.06.2024, <https://www.bbc.com/turkce/haberler-dunya-61645103#:~:text=2000%20yılında%2C%20dünya%20nüfusunun%20yaklaşık,beşte%20bire%20ineceği%20tahmin%20ediliyor> adresinden alındı.
- BM. (1948). İnsan hakları evrensel beyannamesi. Erişim Tarihi: 09.06.2024. <https://www.ihd.org.tr/insan-haklari-evrensel-beyannames/> adresinden alındı.
- Boztaş, M. H., ve Arısoy, Ö. (2010). Uçucu madde bağımlılığı ve tıbbi sonuçları. *Psikiyatride Güncel Yaklaşımlar*, 2(4), 516-531.
- Bilir, N. (2011). Dünyada ve Türkiye’de tütün kullanımı epidemiyolojisi. *Tütün ve Tütün Kontrolü*, 21-23.
- Bulut, M., Savaş, H. A., Cansel, N., Selek, S., Kap, Ö., Yumru, M., vd. (2006). Gaziantep Üniversitesi alkol ve madde kullanım bozuklukları birimine başvuran hastaların sosyodemografik özellikleri. *Journal of Dependence*, 7, 65-70.
- Bulut, N. (2008). Eski Yunan’dan aydınlanma çağına insan onuru kavramının gelişimine genel bir bakış. *Erzincan Binali Yıldırım Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 12(3-4), 1-12.
- Buturak, Ş. V., Günal, N., Özçiçek, G., Rezaki, H. Ö., Koçak, O. M., Kırıcı, A. G., vd. (2016). Sigara bırakma polikliniğine başvuran hastaların sosyodemografik özellikleri ve sigara bağımlılık şiddetleri. *Turkish Journal of Clinics and Laboratory*, 7(3), 72-76.

- Cartwright, M. (2023). Child labour in the british industrial revolution. *World History Encyclopedia*. Erişim Tarihi: 11.04.2024, https://www.worldhistory.org/The_Enlightenment/ adresinden alındı.
- Cartwright, M. (2024). The Enlightenment. *World History Encyclopedia*. Erişim Tarihi: 07.04.2024, https://www.worldhistory.org/The_Enlightenment/ adresinden alındı.
- Cengizoglu, H., ve Gölbaşı, Z. (2021). Gebe kadınların sigara kullanımı ve pasif sigara dumanına maruziyetinin belirlenmesi. *Gazi Sağlık Bilimleri Dergisi*, 6 (3), 78-89.
- Ceyhun B., Oğuztürk, Ö. ve Ceyhun A. G. (2001). Madde kullanma eğilimi ölçeğinin geçerlik ve güvenilirliği. *Klinik Psikiyatr*, 4, 87-93.
- Cohen, C. P. (2002). United nations convention on the rights of the child: Developing international norms to create a new world for children. *Children as Equals: Exploring the Rights of the Child*, 49–72.
- Coşkunol, H., ve Altıntoprak, E. (1999). Alkol kullanımının genetik yönleri. *Klinik Psikiyatri Dergisi*, 2(4), 222-229.
- Curet, L. B., ve Hsi, A. C. (2002). Drug abuse during pregnancy. *Clinical obstetrics and gynecology*, 45(1), 73-88.
- Çalışkan, M. (2018). *Madde bağımlılığının biyo-psiko-sosyal ve hukuksal analizi*. İstanbul: Beta Yayınları.
- Çeviker, T. (2024). Ergenlik döneminde akran gruplarının bağımlılığa etkisi. Erişim Tarihi: 05.06.2024, <https://yedam.org.tr/ergenlik-doneminde-akran-gruplarinin-bagimlilik-etkisi> adresinden alındı.
- Derin, G., Okudan, M., ve Aşıcıoğlu, F. (2021). Alkol ve madde kullanım bozukluklarında ailevi risk faktörleri. *Aile Psikopatolojisi. Ankara: Türkiye Klinikleri*, 118-126.

- Dirican, R. (2018). Tarihi süreçte çocukluk ve çocuk hakları. *Çocuk ve Gelişim Dergisi*, 2 (2), 51-62.
- Doğruer, Z., Türkçapar, M. H., ve İnce, A. (2002). Alkol bağımlılığında relaps. *Klinik Psikiyatri*, 5, 43-9.
- Durualp, E., Bektaş, G., Ergin, D., Karaca, E., ve Topçu, E. (2011). Annelerin sigara kullanımı ile yenidoğanın doğum kilosu, boyu ve baş çevresi arasındaki ilişkinin incelenmesi. *Ankara Üniversitesi Tıp Fakültesi Mecmuası*, 64(3), 119-126.
- Düwell, M. (2014). *The Cambridge handbook of human dignity*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Eken, A., Endirlik, B.Ü., ve Büyükvezirci, K. (2020). Madde bağımlılığı geçmişi ve türleri. İ. Kariper (Ed), *Madde bağımlılığı disiplinler arası bir yaklaşım* içinde (s.37-66). Ankara: Nobel Akademik Yayıncılık.
- Elbahiye, S., ve Çakır, U. (2023). Madde bağımlısı anne bebeklerinin klinik ve laboratuvar özellikleri: Tek merkez deneyimi. *Bağımlılık Dergisi*, 24(1), 35-42.
- Bilici, R., Ünübol, B., Çinka, E., Akülker, G. ve Yılmaz Kantaş, F. (2018). Esrar ile ilişkili bozukluklar. Erişim Tarihi: 14.06.2024 https://sbu.edu.tr/FileFolder/Dosyalar/ykBkZcpZ/2018_12/esrarileiliskilibozukluklar-bab9021e.pdf adresinden alındı.
- Euronews. (2022, 1 22). *Avrupa’da sigara tüketimi: En fazla Bulgaristan; en az İsveç’te*, Temmuz 7, 2022 tarihinde <https://tr.euronews.com/2022/01/22/avrupa-da-en-fazla-sigara-icilen-ulkeler-bulgaristan-ve-turkiye> adresinden alındı.
- EUROSTAT. (2021). Alcohol consumption statistics. Erişim Tarihi: 27.05.2024, https://ec.europa.eu/eurostat/statisticsexplained/index.php?title=Alcohol_consumption_statistics#General_overview adresinden alındı.
- Gerçek, Ç. G., Gümüş, G., Demir, S., Deniz, M., Sürücü, Z. P., Konuk, M., vd. (2010). Düzce Üniversitesi Orman Fakültesi öğrencilerinde sigara, alkol ve madde

kullanımı sıklığı ve kullanmaya başlama nedenleri. *Düzce Medical Journal*, 12(3), 7-14.

Gilabert, P. (2019). *Human dignity and human rights*. Oxford: Oxford University Press.

Government of United Kingdom. (2024). Drugs penalties. Erişim Tarihi: 27.06.2024, <https://www.gov.uk/penalties-drug-possession-dealing> adresinden alındı.

Gökalp, N. (2017). Bağımlılığa felsefi bir bakış. *Bağımlılık Dergisi*, 18(2), 59-64.

Gökler, R., ve Koçak, R. (2008). Uyuşturucu ve madde bağımlılığı. *Sosyal bilimler araştırmaları dergisi*, 3(1), 89-104.

Hart, S. N. (1991). From property to person status: Historical perspective on children's rights. *American Psychologist*, 46(1), 53.

Have, H.A.M.J., ve Gordijn, B. (2014). *Handbook of global bioethics*. Berlin: Springer Netherlands.

Heper, A. (2022). Hannah Arendt' te haklara sahip olma hakkı. *Marmara Üniversitesi Hukuk Araştırmaları Dergisi*, 28 (2), 651-660.

Hill, M., ve Aldgate, J. (1996). *Child welfare services: Developments in law, policy, practice, and research*. Londra: Jessica Kingsley Publishers.

Humanium. (2024a). Rights of the child. Erişim Tarihi: 17.03.2024, <https://www.humanium.org/en/childrights/#:~:text=Children%27s%20rights%20are%20economic%2C%20social,to%20benefit%20from%20protection%2C%20etc> adresinden alındı.

Humanium. (2024b). Children's rights history. Erişim Tarihi: 20.03.2024, <https://www.humanium.org/en/childrens-rights-history/> adresinden alındı.

İnaç, H. ve Yazıcı, B. (2018). Kavramsal ve kuramsal boyutlarıyla insan hakları ve ifade özgürlüğüne sosyo-politik bir bakış. *Akademik Bakış Dergisi*, 70, 134.

- Karadağ, Ö.K. (2005). Solvent nedenli sağlık risklerinin yönetimi. *Türk Tabipler Birliği Mesleki Sağlık ve Güvenlik Dergisi*, 21-27.
- Kılavuz, H. (2022). Fetal alkol sendromu. Erişim Tarihi: 22.06.2024, <https://izmirkarsiyakakadindogummerkezi.com/fetal-alkol-sendromu/> adresinden alındı.
- Kılıç, Y. (2015). Hobbes, Locke ve Rousseau’ da ‘doğa durumu’ düşüncesi. *Temaşa Erciyes Üniversitesi Felsefe Bölümü Dergisi* 2, 97-117
- Koçak, D. Y., Hotun–Şahin, N., ve Büyükkayacı–Duman, N. (2015). Alkol ve sigara bağımlılığı, kadın sağlığına etkileri ve hemşirelik girişimleri. *Literatür Sempozyum Psikiyatri/Nöroloji/Davranış Bilimleri Dergisi*, 1(5), 43-47.
- Kosher, H., Ben-Arieh, A., ve Hendelsman Y. (2016). *Children’s right and social work*. New York City: Springer International Publishing.
- Köken, G., ve Yılmaz, M. (2007). Gebelik ve egzersiz. *Türkiye Klinikleri J Gynecol Obst*, 17, 385-392.
- Kublay, G., Terzioğlu, F., ve Karatay, G. (2008). Gebelik ve sigara. *Sağlık Bakanlığı Yayını*.
- Kuçuradi, İ. (2022). *İnsan hakları: Kavramları ve sorunları*. Ankara: Ankamat Matbaacılık.
- Kukula, O. (2021). *Yeni araştırmaların ışığında madde bağımlılığı türleri ve tedavileri*. Ankara: Gece Kitaplığı Yayınevi.
- Kuru, G. (2017). Tarihsel süreçte insan onuruna kısa bir bakış. *Maltepe Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 16 (1-2), 3-15.
- Kusmaryanto, CB. (2021) Jean Jacques Rousseau and human enhancement. *Annals of Bioethics & Clinical Applications*, 4 (3), 2.
- Marakoğlu, K., ve Sezer, R. E. (2003). Sivas’ ta gebelikte sigara kullanımı. *Cumhuriyet Üniversitesi Tıp Fakültesi Dergisi*, 25(4), 157-164.

- Mete, B., Söyler, V., ve Pehlivan, E. (2020). Adölesanlarda sigara içme ve madde kullanma prevalansı. *Bağımlılık Dergisi*, 21(1), 64-71.
- Miranda, L., Dixon, V., ve Reyes, C. (2015). How states handle drug use during pregnancy. Erişim Tarihi: 03.07.2024, <https://projects.propublica.org/graphics/maternity-drug-policies-by-state> adresinden alındı.
- Murteza, E. (2023). Çocuk haklarının kısa felsefi tarihinde ‘‘çocuklar için felsefe’’. *Bursa Uludağ Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Felsefe Dergisi*, 22 (3), 681-702.
- Müderrişoğlu, S. (2008). Madde kullanımını önleme stratejileri ve üniversite öğrencilerine yönelik önleme program (Yayın no. 225494). [Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi]. https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/tezDetay.jsp?id=EQvsXDtuHZtlaqBtaDGCHA&no=N_qHPcxAkzRcnFOEqYJTrg
- Nazlıcan, E., Ersoy, Ö., Akbaba, M., ve Kurt, B. (2018). Kahramanmaraş il merkezindeki lise son sınıf öğrencilerinde madde kullanımı ve etkileyen faktörler. *Sakarya Tıp Dergisi*, 8(2), 235-246.
- NBC News. (2023, 5 31). *Doctors call for changes to laws that criminalize drug use during pregnancy* Temmuz 12, 2024 tarihinde [https://www.nbcnews.com/health/health-news/laws-criminalizing-drug-use-pregnancy-need-change-research-rcna83500%](https://www.nbcnews.com/health/health-news/laws-criminalizing-drug-use-pregnancy-need-change-research-rcna83500%20) adresinden alındı.
- NHS. (2023a). Stop smoking in pregnancy. Erişim Tarihi: 07.05.2024, <https://www.nhs.uk/pregnancy/keeping-well/stop-smoking/> adresinden alındı.
- NHS. (2023b). Illegal drugs in pregnancy. Erişim Tarihi: 18.06.2024, <https://www.nhs.uk/pregnancy/keeping-well/illegal-drugs/> adresinden alındı.
- NIH. (2024). About pregnancy. Erişim Tarihi: 22.06.2024, <https://www.nichd.nih.gov/health/topics/pregnancy/conditioninfo#:~:text=Pregnancy%20is%20the%20term%20used,last%20menstrual%20period%20to%20delivery> adresinden alındı.

- Nickel, J., ve Etinson, A. (2024). Human rights. Erişim Tarihi: 17.04.2024, <https://plato.stanford.edu/entries/rights-human/> adresinden alındı.
- NSW Health, (2024). Substance use during guideline. Erişim Tarihi: 23.06.2024, <https://www.health.nsw.gov.au/aod/professionals/Publications/substance-use-during-pregnancy-guidelines.pdf%20tarih%2028%20haziran%2020224> adresinden alındı.
- NP AMATEM, (2018). Amfetamin nedir, amfetamin bağımlılığı nedir. Erişim Tarihi: 14.06.2024, <https://npistanbul.com/amatem/amfetamin> adresinden alındı.
- Özcan, A., (2020). Bağımlılık ve bağımlılıkla mücadele. İ. Kariper (Ed), *Madde bağımlılığı disiplinler arası bir yaklaşım* içinde (s.1-33). Ankara: Nobel Akademik Yayıncılık.
- Özcan, B., ve Sever, S. (2017). Sosyo-demografik değişkenler açısından alkol kullanımı ve çeşitli kriterlere göre analizi. *Bilecik Şeyh Edebalı Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 2(1), 261-276.
- Özdemiroğlu, N., Kara, S., Kurt, C., ve Arıkan, F. İ. (2014). Neonatal yoksunluk sendromu olan prematüre bebek. *Ege Tıp Dergisi*, 53(2), 102-105.
- Özden, S. (2016). *Bağımlılık yapan maddeler ile meydana gelen zehirlenmeler*. [PDF belgesi]. Erişim Tarihi: 14.06.2024, <https://avesis.istanbul.edu.tr> adresinden alındı.
- Özlü, A. (2023). Morfin nedir? İnsan sağlığına etkileri, bağımlılığı ve tedavisi. Erişim Tarihi: 14.06.2024, <https://www.medikalakademi.com.tr/morfin-nedir-insan-sagligina-etkileri-bagimlilik-ve-tedavisi/#morfinin-ozellikleri> adresinden alındı.
- Öztürk, M. C. (2021). Mülkiyet ve özgürlüğe dair iki görüş: Rousseau ve Hegel. *Felsefe ve Sosyal Bilimler Dergisi*, 31, 195.
- Ritchie, H. ve Roser, M., (2022). Alcohol consumption. *Our World in Data*. Erişim Tarihi: 03.06.2024. <https://ourworldindata.org/alcohol-consumption> adresinden alındı.

- Ritchie, H. ve Roser, M., (2023). Smoking. *Our World in Data*. Erişim Tarihi: 22.05.2024. <https://ourworldindata.org/smoking> adresinden alındı
- Ruck, M. D., ve Horn, S. S. (2008). Charting the landscape of children's rights. *Journal of Social Issues*, 64(4), 685–699.
- Saçaklı, G., ve Odabaş, D. (2023). Kadınlarda madde bağımlılığı. *Advances in Women's Studies*, 5(2), 44-48.
- Savcı, B. (1982). “Yaşam hakkı” felsefesal açıdan pratiğe doğru. *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, 35(01).
- Semerci, M., Karaman, H., ve Yaman, Ö. M. (2022). Bağımlılıkta arkadaş etkisini anlamaya yönelik bir inceleme: Youtube videolarına konuk olan madde kullanıcılarının röportajları üzerinden bir içerik analizi. *Gençlik Araştırmaları Dergisi*, 10(28), 90-110.
- Sensen, O. (2011). Human dignity in historical perspective: The contemporary and traditional paradigms. *European Journal of Political Theory*, 10(1), 71-91.
- Şeker, B. (2024). Hamilelikte madde kullanımının zararları. Erişim Tarihi: 09.06.2024, <https://www.yedam.org.tr/hamilelikte-madde-kullaniminin-zararlari#:~:text=Doğumdan%20sonraki%20dönemlerde%2C%20davranış%20bozuklukları%2C%20öğrenme%20güçlüğü%20ortaya%20çıkabilir.&text=Öncelik%20esrar%20kullanımının%2C%20yumurtlamayı%20engelleyci,bebek%20ölüm%20sendromuna%20neden%20olabilir> adresinden alındı.
- Şenel B. (2022). Alkol vücuda neler yapıyor?. Erişim Tarihi: 14.06.2024. <https://www.yesilay.org.tr/tr/makaleler/alkol-vucuda-neler-yapiyor> adresinden alındı.
- Tarhan, P., ve Yılmaz, T. (2016). Gebelikte sigara kullanımı ve etkileyen faktörler. *Sağlık Bilimleri ve Meslekleri Dergisi*, 3(3), 140-147.
- Tacir, H. (2013). Yaşama hakkı kapsamında yaşamın başlangıcı. *Marmara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Hukuk Araştırmaları Dergisi*, 19(2), 1301-1320.

- TDK. (2024a). “Onur” kavramı. Erişim Tarihi: 23.04.2024, <https://sozluk.gov.tr> adresinden alındı.
- TDK. (2024b). “Çocuk” kavramı. Erişim Tarihi: 23.04.2024, <https://sozluk.gov.tr> adresinden alındı.
- UNICEF. (2024). Çocuk haklarına dair sözleşme. Erişim Tarihi: 01.04.2024, <https://www.unicef.org/turkiye/çocuk-haklarına-dair-sözleşme> adresinden alındı.
- UNODC. (2024). 2023 World Drug Report. Erişim Tarihi: 01.06.2024, https://www.unodc.org/res/WDR-2023/WDR23_Exsum_fin_DP.pdf adresinden alındı.
- Usta, A. (2018). Aydınlanma Düşüncesine Kısa Bir Bakış. *Kastamonu İletişim Araştırmaları Dergisi*, (1,74), 78.
- Uzbay, T. (1996). Madde bağımlılığı. Erişim Tarihi: 27.05.2024, <https://e-dergi.tubitak.gov.tr/edergi/yazi.pdf;jsessionid=Fieiv9ogPdLUkVY+6uRrr1+s?dergiKodu=4&cilt=29&sayi=347&sayfa=20&yaziid=9252> adresinden alındı.
- Uzbay, T. (2015). *Madde bağımlılığı: Tüm boyutlarıyla bağımlılık ve bağımlılık yapan maddeler*. İstanbul: İstanbul Tıp Kitabevi.
- Vucinovic, M., Roje, D., Vucnovic, Z., Capkun, V., Bucat, M., ve Banovic, I. (2008). Maternal and neonatal effects of substance abuse during pregnancy: our ten-year experience. *Yonsei Medical Journal*, 49(5): 705–713.
- YEŞİLAY. (2024a). Bağımlılık nedir?. Erişim Tarihi: 29.05.2024, <https://www.yesilay.org.tr/tr/bagimlilik/bagimliliknedir#:~:text=“Bağımlılık%3B%20kişinin%20kullandığı%20bir%20madde,birçok%20şeye%20karşı%20bağımlı%20olabilir> adresinden alındı.
- YEŞİLAY. (2024b). Madde bağımlılığı. Erişim Tarihi: 22.05.2024, <https://www.yedam.org.tr/maddebagimliliği#:~:text=Madde%20bağımlılığı%20nedir%3F,kullanım%20sıklığını%20ve%20dozunu%20artırır> adresinden alındı.

YEŞİLAY. (2024c). Tütün bağımlılığı Nedir?. Erişim Tarihi: 17.06.2024, <https://www.yesilay.org.tr/tr/bagimlilik/tutun-bagimliliği> adresinden alındı.

Yıldız, F. (2000). Madde bağımlılığı. *Pharmagap*, 1, 20-22.

WHO (2022). Global information system on alcohol and health. Erişim Tarihi: 01.06.2024, <https://www.who.int/data/gho/data/themes/global-information-system-on-alcohol-and-health> adresinden alındı.

World Population Review. (2024). Smoking rates by country 2024. Erişim Tarihi: 07.05.2024, <https://worldpopulationreview.com/country-rankings/smoking-rates-by-country> adresinden alındı.

ÖZ GEÇMİŞ

Dilan ÇİÇEK

Eğitim

Derece	Yıl	Üniversite
Yüksek Lisans	2024	Maltepe Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, İnsan Hakları Anabilim Dalı
Lisans	2022	İstanbul Üniversitesi, Açık ve Uzaktan Eğitim Fakültesi, Çocuk Gelişimi
Lisans	2017	Cumhuriyet Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Sosyal Hizmet

İş/İstihdam

Yıl	Görev
2020	Sosyal Hizmet Uzmanı

